

”Ymmärrätkö?”

Miten ymmärtämisongelma osoitetaan ja kuinka siihen vastataan
kielenoppijan ja syntyperäisen suomenpuhujan välisessä keskustelussa

Terhi Lintunen
Tampereen yliopisto
Kieli- ja
käännöstieteiden laitos
Suomen kieli
Pro gradu -tutkielma
Syyskuu 2008

Tampereen liopisto
Kieli- ja käännöstieteiden laitos
Suomen kielen ja yleisen kielitieteen jaos

LINTUNEN, TERHI:

”Ymmärrätkö?” – Miten ymmärtämisongelma osoitetaan ja kuinka siihen vastataan kielenoppijan ja syntyperäisen suomenpuhujan välisessä keskustelussa

Pro gradu -tutkielma, 93 s. ja 3 liites.

Suomen kieli

Syyskuu 2008

Tutkimuksen tarkoituksena on selvittää, miten toisaalta suomen kielen oppijat ja toisaalta syntyperäinen suomenpuhujat käyttäytyvät, kun keskustelussa tulee ongelmia toisen puheen ymmärtämisessä. Tutkimus keskittyy tutkimaan ymmärtämisongelmien osoittimia ja vastineita osoittimiin eli sitä, miten toinen puhuja osoittaa, että ei ole ymmärtänyt jotakin osaa toisen puheenvuorosta tai koko puheenvuoroa, ja sitä, miten toinen puhuja vastaa näihin osoittimiin eli pyrkii pääsemään tilanteesta eteenpäin. Tutkimuskohteena ovat siis merkitysneuvottelujen alkukohdat eli kohdat, joissa keskustelun normaali kulku häiriintyy.

Osoittimia ja vastineita tutkitaan pääosin yksilökohtaisesti, jokaisen puhujan kohdalta erikseen. Tutkimuksessa tarkastellaan kuitenkin myös sitä, ovatko jotkin osoittimet tai vastineet toisia yleisempiä ja yhdistyvätkö toiset osoittimet useammin toisiin vastineisiin kuin joihinkin muihin. Aineisto on myös jaettu kielenoppijoiden osalta kahtia, yleisessä kielitestissä paremmin menestyneisiin ja heikommin menestyneisiin. Mikäli näiden ryhmien kesken on eroja osoittimien ja vastineiden käytössä tai yhdistämisessä, tekstissä kiinnitetään huomiota myös siihen.

Tutkimusote on pääosin kvalitatiivinen, mutta koska tutkimuksessa tarkkaillaan myös sitä, keillä erilaisia ymmärtämisongelmien osoittimia ja niiden vastineita tyypillisesti esiintyy eniten, mukana on myös kvantitatiivista otetta. Esiintymien määrät ovat tosin joissakin luokissa niin pieniä, että kvantitatiivisia päätelmiä ei juurikaan voi tehdä. Niinpä lähtökohtaisesti tutkimus on laadullista tutkimusta.

Tutkimusaineisto koostuu keskusteluista, joita on käyty syntyperäisen suomenpuhujan ja kuuden ulkomaalaisen suomenoppijan välillä. Syntyperäinen suomenpuhujat on jokaisessa keskustelussa sama henkilö, ja kutakin suomenoppijaa on haastateltu kerran. Keskustelujen pituudet vaihtelevat 14 minuutista 38 minuuttiin. Yhteensä aineistoa on noin 170 minuuttia.

Keskustelut liittyvät Opetushallituksen Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitokselta (nyk. kieli- ja käännöstieteiden laitos) tilaamaan tutkimukseen "Aikuisten maahanmuuttajien suomen kielen taidon arviointi". Keskustelut ovat tyypiltään teemahaastatteluja, joissa syntyperäinen suomenpuhujat kysyy suomen kielen oppijalta hänen käsityksiään mm. suomen kielestä ja Suomesta. Keskustelut on nauhoitettu vuosina 1996 ja 1997 tamperelaisissa suomen kieltä opettavissa instituutioissa.

Tutkimusmenetelmänä käytetään keskusteluanalyysia. Aineistoa luokitellaan keskusteluanalyttisin menetelmin, eli tarkastellaan keskustelujaksoja ja niistä esiin nousevia yhteisiä piirteitä

Tutkimustulokset osoittavat, että suurin osa osoittimien ja vastineiden sekä niiden yhdistelmien vaihtelusta on yksilöllistä, mutta joitakin mahdollisia tendenssejä esimerkiksi kielenoppijoiden tason merkityksestä osoittimien ja vastineiden käyttöön on havaittavissa. Myös syntyperäisen suomenpuhujan käyttämät osoitteet ja vastineet vaihtelevat pääasiassa tilanteen mukaan, mutta joitakin mielenkiintoisia havaintoja voidaan tehdä siitä, millaisia osoittimia tai vastineita hän käyttää minkäkin tyyppisessä keskustelussa tai eri ihmisten kanssa.

Avainsanat: Suomi toisena kielenä, kielen ymmärtäminen, ymmärtämisongelmat, kommunikaatiostrategiat

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO	1
1.1. TUTKIMUKSEN TAUSTAA	1
1.2. TUTKIMUSTEHTÄVÄ	1
1.3. TUTKIMUSAINEISTO.....	2
1.3.1. Aineisto.....	2
1.3.2. Aineiston erityispiirteitä	3
1.4. INFORMANTIT JA HEIDÄN KIELITAITONSA	4
1.4.1 Yleinen kielitutkinto	4
1.4.2. Kielitaitotasot	5
1.4.3. Informantit.....	6
1.5. TUTKIMUSMENETELMÄ JA SEN KÄYTTÄMINEN	9
1.5.1. Keskusteluanalyysista.....	9
1.5.2. Keskusteluanalyysi kakkoskielisten keskustelujen analyysissa.....	10
1.5.3. Aineiston litteroinnista	12
1.6. SUOMI TOISENA KIELENÄ.....	13
1.7. INSTITUTIONAALINEN KESKUSTELU.....	14
2. TEOREETTISTA TAUSTAA.....	16
2.1. YMMÄRTÄMINEN JA YMMÄRTÄMISEN ONGELMAT.....	16
2.1.1. Ymmärtäminen.....	16
2.1.2. Ymmärtämisiongelmat.....	17
2.2. MERKITYSNEUVOTTELUISTA JA KORJAUSJAKSOISTA	19
2.2.1. Merkitysneuvottelut	19
2.2.2 Korjaukset.....	22
2.3. KOMMUNIKAATIOSTRATEGIAT	24
2.3.1. Kommunikaatiostrategia-käsitteen määrittelyä.....	24
2.3.2. Erilaisia kommunikaatiostrategioiden luokittelumalleja.....	25
2.3.3. Kommunikaatiostrategioiden käytön vaihtelu	28
3. YMMÄRTÄMISIONGELMIEN OSOITTIMET.....	32
3.1. YLEISTÄ	32
3.2. SUORAT OSOITTIMET	33
3.2.1. Eksplisiittiset osoittimet.....	34
3.2.2. Tarkennusosoittimet	36

3.2.3. <i>Toisto-osoittimet</i>	38
3.2.4 <i>Täydennysosoittimet</i>	42
3.3. EPÄSUORAT OSOITTIMET	43
3.3.1 <i>"Väärä vastaus" -osoittimet</i>	44
3.3.2. <i>Minimipalauteosoittimet</i>	46
3.3.3 <i>Nonverbaaliset osoittimet</i>	49
4. VASTINEET MERKITYSNEUVOTTELUIJEN ALOITTEISIIN	52
4.1. YLEISTÄ	52
4.2. VAHVISTAVA VASTINE	53
4.3. TOISTOVASTINEET	56
4.3.1. <i>Oman lausuman toistot vastineina</i>	56
4.3.2. <i>Toisen puhujan lausuman toisto vastineena</i>	58
4.4. TÄYDENNYSVASTINEET.....	60
4.5. PARAFRAASIVASTINE	63
4.6. VALMIS VASTAUSVAIHTOEHTO VASTINEENA.....	65
4.7. YMMÄRTÄMISEN TARKISTUS VASTINEENA	67
4.8. VASTINEENA KYSYMYKSEN JAKAMINEN OSIIN	68
4.9. KOODINVAIHTO.....	69
4.10. YKSITTÄISTAPAUKSET.....	71
4.10.1. <i>Kielto vastineena</i>	71
4.10.2. <i>Aiheen vaihtaminen vastineena</i>	72
5. OSOITTIMIEN JA VASTINEITTEN YHDISTELMÄT	74
5.1. YLEISTÄ	74
5.2. KARKEA JAKO	74
5.2.1. <i>Suorat osoittimet</i>	74
5.2.2. <i>Epäsuorat osoittimet</i>	75
5.3. JAKO OSOITTIMITTAIN	75
5.3.1. <i>Tarkennusosoitin</i>	76
5.3.2. <i>Toisto-osoitin</i>	77
5.3.3. <i>Eksplisiittinen osoitin</i>	78
5.3.4. <i>Täydennysosoitin</i>	79
5.3.5. <i>Väärä vastaus -osoitin</i>	80
5.3.6. <i>Minimipalaute osoittimena</i>	81
5.3.7. <i>Nonverbaali osoitin</i>	82
5.3.8. <i>Useampi osoitin kerrallaan</i>	82

6. PÄÄTELMÄ	84
--------------------------	-----------

6.1. TEORIASTA JA TUTKIMUSMENETELMÄSTÄ.....	84
---	----

6.2. HAVAINTOJA OSOITTIMIEN KÄYTÖSTÄ	85
--	----

6.3. HAVAINTOJA VASTINEIDEN KÄYTÖSTÄ	87
--	----

6.4. OSOITTIMIEN JA VASTINEIDEN YHDISTELMÄT.....	90
--	----

6.5. JATKOTUTKIMUSTARPEITA	91
----------------------------------	----

LIITE 1: KIELENOPPIJOIDEN JA MATIN OSOITTIMIEN JA VASTINTEN YHDISTELMÄT

.....	95
-------	-----------

LIITE 2: LITTERAATIOMERKIT	97
---	-----------

1. JOHDANTO

1.1. Tutkimuksen taustaa

Maailman muuttuessa ja globalisaation edetessä muulla kuin äidinkielellä käytävät keskustelut lisääntyvät jatkuvasti. Maahanmuuton lisääntyessä entistä useamman ihmisen on opeteltava myös suomen kieltä niin hyvin, että he pärjäävät työ- ja arkielämässä. Niinpä myös suomi toisena kielenä -opetuksen tarve on lisääntynyt ja lisääntyy jatkuvasti.

Suomen opettaminen toisena kielenä alkoi 1970-luvulla, kun ensimmäiset pakolaiset tulivat Suomeen Chilestä. 1980-luvun loppupuolelta alkaen suomea on opetettu toisena kielenä kaikenlaisissa oppilaitoksissa aina peruskouluista yliopistotasolle asti. (Martin 1999.)

Nykyisin oppiaine on jo alkanut vakiintua, ja niinpä myös suomi toisena kielenä -opetussuunnitelmassa on voitu antaa perusmalli siitä, mitkä ovat oppiaineen lähtökohdat ja tavoitteet. Suomea toisena kielenä opetetaan suomi äidinkielenä -oppimäärän sijaan niin pitkään, kunnes oppilaalla on äidinkielen suomenpuhujan kielitaito. Myös oppimista arvioidaan toisen kielen lähtökohdista – ei siis samalta viivalta kuin äidinkielen puhujan. (Suni 2003: 422–423.)

Suomi toisena kielenä -oppiaineen opetussuunnitelma lähtee siitä, että suomea opitaan nimenomaan viestintää ja erilaisissa tilanteissa selviämistä varten. Valitettavasti oppimateriaalit edelleenkin lähtevät siitä, että edetään lingvistisesti yksinkertaisista muodoista monimutkaisempiin. Näin toisena kielenä opetettava suomi on oppimateriaalien kannalta katsottuna varsin lähellä vieraiden kielten opetusta. (Suni 2003: 423–424.)

Vaikka suomen kieltä on opetettu toisena kielenä jo melko pitkään, tutkimusta suomen kielen käytöstä toisena kielenä ei ole kovin paljon. Vielä ei siis kunnolla tiedetä, miten kielenoppijat onnistuvat kommunikoinnissa syntyperäisten suomenpuhujien kanssa. Olisi kuitenkin opetuksenkin kannalta hedelmällistä tietää, miten oppijat suomen kieltä todellisuudessa käyttävät, ja miettiä, miten opetusta voisi suunnata niin, että kieltä opittaisiin tehokkaammin. (Kurhila 2003a: 580–581.)

1.2. Tutkimustehtävä

Tutkimuksen tarkoituksena on selvittää, miten toisaalta suomen kielen oppijat ja toisaalta syntyperäinen suomenpuhujia käyttäytyvät, kun keskustelussa tulee ongelmia toisen puheen ymmärtämisessä. Keskityn tutkimaan ymmärtämisongelmien osoittimia

ja vastineita osoittimiin. Tutkin siis sitä, miten toinen puhuja osoittaa, että ei ole ymmärtänyt jotakin osaa toisen puheenvuorosta tai koko puheenvuoroa, ja sitä, miten toinen puhuja vastaa näihin osoittimiin eli pyrkii pääsemään tilanteesta eteenpäin. Tutkimuskohteenani ovat siis merkitysneuvottelujen alkukohtat eli kohdat, joissa keskustelun normaali kulku häiriintyy.

Tutkin osoittimia ja vastineita pääosin yksilökohtaisesti, jokaisen puhujan kohdalta erikseen. Toisaalta tarkastelen myös sitä, ovatko jotkin osoittimet tai vastineet toisia yleisempiä ja yhdistyvätkö toiset osoittimet useammin toisiin vastineisiin kuin joihinkin muihin. Aineistoni on myös jaettu kielenoppijoiden osalta kahtia, yleisessä kielitestissä paremmin menestyneisiin ja heikommin menestyneisiin. Mikäli näiden ryhmien kesken on eroja osoittimien ja vastineiden käytössä tai yhdistämisessä, kiinnitän tekstissä huomiota myös siihen.

Tutkimusotteeni on pääosin kvalitatiivinen, mutta koska olen pyrkinyt tarkkailemaan myös sitä, keillä erilaisia ymmärtämisiongelmiä osoittimia ja niiden vastineita tyypillisesti esiintyy eniten, mukana on myös kvantitatiivista otetta. Olen siis kartoittanut erilaisten ymmärtämisiongelmiä osoittimien ja niiden vastineiden sekä osoitin–vastine-yhdistelmien määriä nähdäkseni, onko osoitinten ja vastineiden käytössä eroja eri henkilöillä. Esiintymien määrät ovat tosin joissakin luokissa niin pieniä, että kvantitatiivisia päätelmiä ei juurikaan voi tehdä. Niinpä lähtökohtaisesti tutkimus on laadullista tutkimusta.

1.3. Tutkimusaineisto

1.3.1. Aineisto

Tutkimusaineisto koostuu keskusteluista, joita on käyty syntyperäisen suomenpuhujan ja kuuden ulkomaalaisen suomenoppijan välillä. Syntyperäinen suomenpuhujana on jokaisessa keskustelussa sama henkilö, ja kutakin suomenoppijaa on haastateltu kerran. Keskustelujen pituudet vaihtelevat 14 minuutista 38 minuuttiin. Yhteensä aineistoa on noin 170 minuuttia.

Keskustelut liittyvät Opetushallituksen Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitokselta (nyk. kieli- ja käännöstieteiden laitos) tilaamaan tutkimukseen ”Aikuisten maahanmuuttajien suomen kielen taidon arviointi”. Keskustelut ovat tyypiltään teemahaastatteluja, joissa syntyperäinen suomenpuhujana kyselee suomen kielen oppijalta hänen käsityksiään mm. suomen kielestä ja Suomesta.

Viisi keskusteluista on nauhoitettu marraskuun puolivälissä vuonna 1996 ja yksi maaliskuussa 1997. Haastattelupaikkana on yhdessä haastattelussa ollut ammatillinen aikuiskoulutuskeskus ja muissa tamperelainen kielikoulu.

Haastattelun kulku on periaatteessa kaikissa haastatteluissa sama. Haastattelut alkavat kysymyksillä haastateltavan taustasta (ikä, kotimaa, äidinkieli, koulutus, kielitaito ym.). Sen jälkeen puhe siirtyy suomen kieleen. Haastateltavilta tiedustellaan mm., ovatko he parempia kirjoittamaan vai puhumaan suomen kieltä ja miten he selviävät kielellä arkipäivän tilanteista. Lopuksi keskustellaan informanttien Suomeen ja suomalaisiin liittyvistä havainnoista. Kysymykset koskettelevat mm. sitä, ovatko haastateltavat havainneet eroja suomalaisten tavassa puhua suomen kieltä, millaista on ollut tulla Suomeen ja millaisia vaikeuksia he ovat kokeneet Suomessa. Haastattelukysymykset vaihtelevat jonkin verran informanttien kielitaidon mukaan, useimmat kysymykset kysytään kuitenkin kaikilta haastateltavilta.

1.3.2. Aineiston erityispiirteitä

Aineisto on tutkimuksen kannalta joiltakin osin ongelmallinen. Se on elisitoitu, ts. sitä ei ole nauhoitettu arkielämän keskustelutilanteessa. Aineisto ei siis ole keskusteluanalyttisesti ajateltuna normaalia tutkimusaineistoa: sitä ei ole nauhoitettu tavallisessa keskustelutilanteessa, mutta toisaalta se ei täysin edusta myöskään perinteistä institutionaalista keskustelua.

Aineistoa ei ole nauhoitettu tätä tutkimusta varten. Kumpikaan keskustelijoista ei ole tiennyt, että aineistoa käytettäisiin tämäntyyppisen tutkimuskysymyksen tarkasteluun. Niinpä tilanne ei ole siinä mielessä keinotekoisesti luotu.

Aineisto kuvaa toisaalta tilannetta, johon useat maahanmuuttajat joutuvat. Siinä joku institutionaalinen taho (viranomainen, tutkija yms.) haastattelee ja pyytää tietoja omia tarpeitaan varten. Toisaalta haastattelu ei ehkä vastaa yleistä kokemusta keskusteluista institutionaalisen tahon kanssa. Haastattelut ovat tunnelmaltaan yleisesti ottaen vapautuneita, niissä ei näy sitä painolastia, joka tavanomaisessa institutionaalisessa tilanteessa ehkä näkyisi. Joiltakin osin haastattelut jopa lähestyvät tavallista keskustelua: vuorot vaihtuvat vapaasti ja keskustelunaiheet aaltoilevat myös ennalta suunniteltujen aiheiden ulkopuolelle.

Aineiston yhtenä ongelmana on, että se on nauhoitettu vain ääninauhoille. Niinpä osa tärkeästä haastattelun kulkuun liittyvästä informaatiosta jää saamatta. Kun itse tutkijana en ole ollut osallisena tilanteessa, on välillä vaikeata tietää, mitä tilanteessa on todella tapahtunut. Ulkopuolisuus vaikeuttaa tulkintaa esimerkiksi silloin, kun keskustelu katkeaa hiljaisuuteen. Tilanteessa on vaikea päätellä, antavatko keskustelijat esimerkiksi joitakin nonverbaalisia viitteitä ymmärtämisongelmista vai eivät. Toisaalta ulkopuolisuus tuo tutkimukseen myös etua: pystyn tarkkailemaan molempien keskustelijoiden toimintaa samalla tavoin.

1.4. Informantit ja heidän kielitaitonsa

1.4.1 Yleinen kielitutkinto

Yleinen kielitutkinto on Opetushallituksen valvoma tutkinto, jolla pyritään mittaamaan aikuisten toiminnallista kielitaitoa eri kielissä. Tutkinto mittaa vieraan kielen osaamista käytännön tilanteissa, joissa aikuinen puhuu, kuuntelee kirjoittaa tai lukee kieltä. (www.oph.fi/yleiset_kielitutkinnot <http://www.oph.fi/SubPage.asp?path=1,17629,3432>.)

Informanttien tehdessä yleisen kielitutkinnon tutkinto oli jaettu kolmeen tasoon, joissa oli yhteensä yhdeksän tasoporrasta. Perustason testi oli kohdistettu taitotasoasteikon tasoille 1–3, keskitason testi tasoille 3–5 ja ylimmän tason testi taitotasoille 5–8. Taso 9 ei ollut testeissä käytössä, koska tällaisen tason kielitaito katsottiin liian korkeaksi yleisen kielitutkinnon tyyppisellä kokeella mitattavaksi. (Opetushallitus 1995: 5.) Vuodesta 2002 alkaen yleisen kielitutkinnon arvosteluasteikko on ollut Euroopan Neuvoston suositusten mukaisesti 6-portainen. Haastattelujen aikaiset ja nykyiset arvosanat vastaavat toisiaan seuraavasti:

Alkuperäinen taitotasoasteikko	Uusi taitotasoasteikko
tasot 1 - 9	tasot 1 - 6
1	1
2 ja 3	2
4	3
5 ja 6	4
7	5
8	6

Lähde: www.oph.fi, OPH Etusivu/Tutkintopalvelut/ Yleiset kielitutkinnot/Yleisten kielitutkintojen 9-portaisen ja 6-portaisen taitotasoasteikon vastaavuus (<http://www.oph.fi/pageLast.asp?path=1,17629,3432,6272>)

Koska tutkimuksen informantit ovat tehneet kielitutkinnon ennen vuotta 2002 voimassa olleiden vaatimusten mukaisesti, seuraavassa esitellään vuonna 1996 ja 1997 voimassa olleiden kielitutkintojen yleispiirteitä ja vaatimuksia, ellei toisin mainita. Kielitutkintojen testit koostuvat viiden osa-alueen testaamisesta. Osakokeet ovat: puhuminen, puheen ymmärtäminen, kirjoittaminen, tekstin ymmärtäminen sekä rakenteet ja sanasto. Suoritusten arviointiperusteet on ennalta määritelty, ja jokaisesta osa-alueesta saa oman arvosanansa. Näin voidaan määrittellä osallistujan kielitaitoprofiili. Osakokeiden arvosanojen lisäksi annetaan arvosana myös kielitaidon yleistasosta. Numeeristen arvosanojen lisäksi kokeet arvostellaan myös sanallisesti. (Opetushallitus 1995: 5.)

Yleisten kielitutkintojen tavoitteena on ”osoittaa testiin osallistujan kielitaito mahdollisimman luotettavasti, tarkasti ja vertailukelpoisesti” (Opetushallitus 1995: 6). Tähän pyritään mm. sillä, että koetehtävät ovat eri aihealueilta ja pyrkivät simuloimaan arkielämän tilanteita mahdollisimman hyvin. Tutkinnosta saadut arvosanat ovat vertailukelpoisia eri kielissä, ts. sama arvosana vastaa samaa toiminnallista tasoa eri kielissä. Suomen kielen testin erikoisuutena on, että se on yksikielinen (suomenkielinen) ja että se pyritään suorittamaan jo alimmasta taitotasosta alkaen kasvokkaistilanteessa. (Opetushallitus 1995: 5–6, 9; Martin ym. 1995: 96–97.)

1.4.2. Kielitaitotasot

Yleisten kielitutkintojen testitasot on määritelty ennakolta myös niistä saatavien arvosanojen mukaan. Tämä tarkoittaa sitä, että perustason testistä voi saada korkeintaan arvosanan 3, keskitason testistä arvosanan 5 ja ylimmän tason testistä korkeintaan arvosanan 8. Suoritusten arviointi joustaa kuitenkin alaspäin, eli vaikka keskitason testin ohjearvosanoiksi on määritelty 3–5, siitä voi saada myös arvosanoja 2, 1 tai 0. (Opetushallitus 1995: 11.)

Tutkimukseni informantit osallistuivat yleisen kielitutkinnon keskitason testiin. He saivat eri osa-alueilta arvosanoja 1–5. Yleisarvosanat vaihtelivat 2:n ja 4:n välillä. Keskitason testi on suunniteltu niille, jotka pystyvät esimerkiksi lukemaan yleiskielisiä lehti uutisia, ymmärtävät normaalitempoista suomalaista puhetta arkisista aiheista ja pystyvät ilmaisemaan itseään suullisesti ja kirjallisesti. (Martin ym. 1995: 98.)

Yleisarvosana 2 tarkoittaa Opetushallituksen ohjeiden mukaan sitä, että:

”Kielitaito riittää yksinkertaisissa tutuissa suullisissa ja kirjallisissa rutiinitilanteissa selviämiseen. Saa ainakin sanakirjan avulla selvän yksinkertaisista viesteistä. Uusissa tilanteissa syntyy kuitenkin usein ymmärtämisongelmia ja väärinkäsityksiä.” (Opetushallitus 1995: 7.)

Aineistoni informanteilla korkein yleisarvosana oli 4, joka Opetushallituksen mukaan kertoo osallistujan kielitaidosta, että hän:

”selviytyy tavallisissa suullisissa ja kirjallisissa kielenkäyttötilanteissa kohtalaisen hyvin sekä työssä että vapaa-aikana. Muiden kielten vaikutus kielenkäyttöön voi olla tuntuva. Sujuvuus ja sanaston ja kieliopin hallinta ovat jo suhteellisen hyviä, mutta mahdollisesti keskenään eri tasoisia. Ymmärtääkseen esimerkiksi lehtiartikkelin tai muun tavallisen tekstin pääasiat tarvitsee vain joskus sanakirjaa.” (Opetushallitus 1995: 7.)

Vuodesta 2002 asti voimassa olleiden arvosteluperusteiden mukaan informanttien yleisarvosanat olisivat vaihdelleet 2 ja 3 välillä. Nykyisin käytössä olevat taitotasokuvaukset ovat jonkin verran yksityiskohtaisempia kuin edelliset, mutta pääpiirteissään kuvaukset vastaavat vanhoja. (Kielitaitotasojen kuvaukset: OPH Etusivu/ Tutkintopalvelut/ Yleiset kielitutkinnot/ Taitotasokuvaukset, <http://www.oph.fi/pageLast.asp?path=1,17629,3432,3438>.)

1.4.3. Informantit

Informantteja on kuusi. Heistä kolme on naisia ja kolme miehiä. Informanttien ikä vaihtelee 28 ja 40 vuoden välillä. He ovat kotoisin Venäjältä, Virossa, Irakista, Syyriasta ja entisen Jugoslavian alueelta. Äidinkielenään he puhuvat venäjää, arabiaa ja makedoniaa. Informanttien nimet on tähän tutkimukseen muutettu.

Koska tutkimuksen yhtenä sivutavoitteena on tarkastella, vaihtelevatko ymmärtämisen ongelmat ja niistä selviämisen keinot kielitaidon eri tasoilla, on tämä otettu huomioon myös informanttien valinnassa. Informantit on valittu siten, että kolme heistä edustaa kielitutkinnoissa heikommin menestyneitä ja kolme puolestaan kielitutkinnon tasoon nähden hyvän arvosanan saaneita. Erityisesti valinnassa on huomioitu puheen ja tekstin ymmärtämisestä saadut arvosanat. Tutkielmassa kommentoidaan kielitaitotasoa vaikuttavista tutkimushavainnoista aina, jos voidaan ajatella joidenkin erojen johtuvan kielitaitotasosta.

Seuraavassa taulukossa on esitelty keskeiset tiedot informantteina olleista suomenoppijoista:

Nimi	N/M	ikä	Kotimaa	Äidinkieli	As. aika	ya	py	pu	ty	kirj	rak+san
Jekaterina	n	27	Viro	venäjä	3 v	2	1	3	2	2	3
Svetlana	n	37	Viro	venäjä	2 v	2	1	3	2	2	2
Muhammad	m	33	Syyria	arabia	1 v 6 kk	3	2	3	3	3	2
Natasha	n	27	Venäjä	venäjä	6 kk	4	4	4	4	4	4
Salam	m	40	Irak	arabia	1 v 6 kk	4	4	5	3	4	4
Artim	m	29	Makedonia	makedonia	3 v	4	4	5	4	4	4

Nimi= haastateltavan nimi, N/M = nainen/mies, ikä = haastateltavan ikä haastatteluhetkellä, As. aika = aika, jonka informantti on haastatteluajankautena asunut Suomessa; ya = kielitutkinnon yleisarvosana/taitotaso, py = puheen ymmärtämisen taitotaso, pu = puhumisen taitotaso, ty= tekstin ymmärtämisen taitotaso, kirj = kirjallisen ilmaisun taitotaso, rak+san = rakenteen ja sanaston taitotaso.

Taulukko 1: Informantit

Jekaterina on 27-vuotias¹. Hän on kotoisin Virosta, mutta hänen äidinkielsä on venäjä. Hänen miehensä on inkerinsuomalainen, ja perhe on tullut Suomeen kolme vuotta ennen haastatteluhetkeä. Perheeseen kuuluu myös kolmevuotias poika. Jekaterina on ammatiltaan kokki, mutta Suomessa hän ei ole ollut vielä työssä.

Jekaterina on saanut kielitutkinnosta yleisarvosanan 2. Puheen ymmärtämisen arvosana on ollut 1, tekstin ymmärtämisen 2 ja puhumisen 3. Jekaterinan kielitaito on siis vielä varsin puutteellinen, mikä näkyy myös haastattelussa: ymmärtämisongelmia on aika paljon, myös puhe kangertelee jonkin verran. Jekaterina käyttää suomen kieltä vähän, lähinnä kielikurssilla puhuttaessa. Itse hän kuvaa osallistumistaan kielikurssillakin lähinnä kuuntelemiseksi. Hänellä ei juurikaan ole suomenkielisiä ystäviä, sen sijaan venäjänkielisiin maahanmuuttajiin hän pitää yhteyttä. Jekaterinan mies osaa suomea, mutta he puhuvat kotona venäjää. Jekaterina pitää kuitenkin kyselylomakkeen mukaan kielitaitoaan kohtuullisena.

Salam on 40-vuotias. Hän on kotoisin Irakista, ja hänen äidinkielsä on arabia. Salam on muuttanut perheineen Suomeen puolitoista vuotta ennen haastatteluhetkeä. Perheeseen kuuluu vaimon lisäksi viisi lasta. Salam on ammatiltaan lääkäri. Suomessa ollessaan hän on ollut terveydenhoitoalalla työharjoittelussa kaksi kertaa, mutta ei ole työskennellyt vielä lääkärinä.

Salam puhuu kotona perheensä kanssa arabiaa. Hänellä ei ole suomalaisia ystäviä, mutta hän käyttää silti suomen kieltä kohtuullisen usein. Hän on mm. toiminut jonkin verran tulkkina muille maahanmuuttajille. Enemmistö Salamin ystäväistä on arabiankielisiä, jonkin verran hän puhuu tuttaviensa kanssa myös englantia.

Salam on saanut kielitutkinnosta yleisarvosanan 4. Puhumisen arvosana on 5, puheen ymmärtämisen 4 ja tekstin ymmärtämisen 3. Haastattelussa Salamin kielitaito vaikuttaa kohtalaisen sujuvalta. Puheen tempo on melko hidas, ja taukoja on paljon, ymmärtämisongelmia on kuitenkin aika vähän. Salam itse arvioi kielitaitonsa keskinkertaiseksi, hän siis mielestään selviää kielitaidollaan normaalitilanteista, mutta monimutkaisemmissa asioissa ja tilanteissa tulee kuitenkin vielä ongelmia.

Artim on 29-vuotias mies entisen Jugoslavian alueelta Makedoniasta. Hän on asunut Suomessa 3 vuotta. Hänen äidinkielsä on makedonia. Ammatiltaan Artim on muusikko, hän on opiskellut musiikkia Zagrebin yliopistossa. Hän on tehnyt töitä myös Suomessa, mm. opettanut musiikkiopistoissa. Artim on naimaton, mutta hänellä on suomalainen tyttöystävä. Lisäksi hänellä on paljon suomalaisia ystäviä, ja hän käyttää

¹ Kaikki informanttien tiedot (ikä, suomessaoloaika ym.) on merkitty haastatteluhetken mukaisesti. Ne ovat siis useimmiten vuodelta 1996. Informanttien nimet on muutettu.

suomen kieltä päivittäin. Hänellä on myös ulkomaalaisia ystäviä, joiden kanssa hän puhuu joko suomea tai englantia.

Artim on saanut kielitutkinnosta yleisarvosanan 4. Hänen arvosanansa puhumisen osa-alueesta on 5, muista alueista hän on saanut arvosanan 4. Artim on varsin itsevarma kielenkäyttäjä. Hän puhuu nopeasti, ja puhe on suhteellisen sujuvaa. Artim itse arvioi osaavansa puhua ja ymmärtävänsä suomea riittävästi. Kirjoittamisessa on hänen mielestään puutteita. Vaikka kielitaito onkin siis Artimin mielestä yleisesti ottaen riittävä, hän haluaisi oppia suomen kieltä vielä jonkin verran paremmin.

Muhammad on 33-vuotias syyrialainen mies. Hän on asunut Suomessa haastatteluhetkellä puolitoista vuotta. Hänen äidinkiелensä on arabia. Koulutukseltaan Muhammad on arkkitehti, mutta toistaiseksi hän ei ole työskennellyt Suomessa. Hänellä on Suomessa myös vaimo ja tytär, vaimo on kotoisin romaniasta. Kotona Muhammad puhuu vaimonsa kanssa romaniaa ja tyttärensä kanssa arabiaa. Muhammadilla ei juurikaan ole kontakteja suomalaisten kanssa, joten suomen kielen puhuminen on aika vähäistä. Muhammad pitää yhteyttä muihin maahanmuuttajiin, ystäviensä kanssa hän puhuu yleensä arabiaa, englantia tai serbokroattia.

Muhammad on saanut kielitutkinnosta yleisarvosanan 3. Hänen puheenymmärtämisen osa-alueen arvosanansa on 2, tekstinymmärtämisestä ja puhumisesta hän on saanut arvosanan 3. Haastattelun perusteella Muhammadilla on mielestäni jonkin verran vaikeuksia suomen kielen käytössä. Hän turvautuu helposti koodinvaihtoon, jos ei osaa sanoa asioita suomeksi. Itse Muhammad pitää kielitaitoaan melko heikkotasoisena.

Svetlana on tullut Suomeen vuonna 1994. Hän on siis asunut Suomessa haastatteluhetkellä noin kaksi vuotta. Svetlana on 37-vuotias, kotoisin Virossa, ja hänen äidinkiелensä on venäjä. Svetlana on naimaton ja asuu yksin. Hänen isänsä, joka on kuollut, oli suomalainen. Hänen äitinsä asuu Virossa. Svetlanalla on myös kaksi siskoa, joista ainakin toinen asuu Suomessa (toisen sisaren asuinpaikasta ei keskustelussa puhuta). Siskolla on myös lapsia, joiden kanssa Svetlana viettää jonkin verran aikaa. Svetlana on toiminut Venäjällä junassa vaunuhoitajana ja myyjänä. Hän on opiskellut myös kirjanpitäjäksi. Svetlanalla on jonkin verran suomalaisia ystäviä, joiden kanssa hän myös puhuu suomea. Hän kuitenkin viettää paljon aikaansa perheensä ja venäjänkielisten ystäviensä kanssa.

Svetlana on saanut kielitutkinnosta yleisarvosanan 2. Puheen ymmärtämisen arvosana on 1, tekstin ymmärtämisen 2 ja puhumisen 3. Kielitaidon profiili näkyy myös haastattelussa: ymmärtämisongelmia on paljon, mutta yleensä se ei estä Svetlanaa jatkamasta puhumista. Puheenaihe saattaa vaihtua kesken puheenvuoron, mutta

Svetlana jää harvoin sanattomaksi. Itse hän pitää kielitaitoaan puhumisen osalta hyvänä, mutta ymmärtämisen osalta huonona.

Natasha on 37-vuotias ja kotoisin Venäjältä. Hänenkin äidinkielsä on venäjä. Hän on naimisissa suomalaisen miehen kanssa, ja hänellä on 12-vuotias poika. Natasha on käynyt aiemminkin usein Suomessa, mutta on varsinaisesti muuttanut maahan vasta puoli vuotta ennen haastattelua eli keväällä 1996. Ammatiltaan Natasha on sähköinsinööri, lisäksi hän on opiskellut atk-ohjelmoijaksi. Natasha puhuu kotona miehensä kanssa suomea, ja perheellä on myös suomalaisia sukulaisia ja ystäviä. Natashalla on lisäksi jonkin verran venäjänkielisiä ystäviä.

Natasha on saanut kaikista kielitutkinnon osa-alueista arvosanan 4. Hänen kielitaitoprofiilinsa on siis varsin tasainen. Haastattelun perusteella hänen kielitaitonsa vaikuttaakin paremmalta kuin kielitutkinnossa heikommin menestyneiden. Ymmärtämisongelmia on vähemmän ja keskustelu etenee sujuvammin. Natasha itse arvioi puhetaitonsa riittäväksi, mutta puhetta ja tekstiä hän ei mielestään aina ymmärrä tarpeeksi.

Analysoin myös syntyperäisen suomenpuhujan ymmärtämisongelmia ja tietenkin varsinkin hänen vastineitaan suomenoppijoiden osoittamiin ymmärtämisongelmiin. Syntyperäinen suomenpuhujana (Matti) on nuorehko mies, joka toimii tutkijana.

1.5. Tutkimusmenetelmä ja sen käyttäminen

1.5.1. Keskusteluanalyysistä

Tutkimusmenetelmänä käytän tutkielmassani keskusteluanalyysia. Luokittelen aineistoa keskusteluanalyttisin menetelmin, eli tarkastelen keskustelujaksoja ja niistä esiin nousevia yhteisiä piirteitä.

Keskusteluntutkimuksen menetelmillä tutkitaan kielen käyttöä. Keskusteluntutkimus perehtyy kielenkäytön laajempiin sekvensseihin, ihmisten välisen vuorovaikutuksen kannalta olennaisiin asioihin. (Nuolijärvi 1990: 114–115.) Keskusteluanalyysi on empiirinen menetelmä. Se tutkii sitä, mitä ihmiset puhuvat, ei sitä, mitä tutkijat kuvittelevat heidän puhuvan. Tutkija analysoi aineistoa ja rakentaa sen perusteella hypoteeseja, joita yrittää sitten todistaa tai kumota. (Nuolijärvi 1990: 116.) Keskusteluanalyysin kannalta on olennaista, että tutkija ei muodosta ennalta valmiita luokkia tai oletuksia erilaisille ilmiöille, vaan luokittelu rakentuu aineiston pohjalta, aineistosta löytyvistä ilmiöistä (Kuruhila 2003: 143).

Keskusteluanalyysin perusoletuksena on, että vuorovaikutus on aina rakenteeltaan organisoitunutta ja että keskustelun osapuolet myös tietävät sen. Vuorovaikutus ja ymmärtäminen toimivat nimenomaan siksi, että keskustelu on yleisesti melko tarkkaan

säänneltyä ja osapuolet tuntevat nämä säännöt. Keskustelun jokainen yksityiskohta on vuorovaikutuksen kannalta relevantti. Näin ollen on tärkeätä, että jokainen päätelmä tehdään tarkkaan analysoidun aineiston pohjalta. Analyysin aikana vältetään spekulatioita, esimerkiksi puhujien motiiveja ei arvailla. Tutkija pyrkii siis analysoimaan vain sen, mikä on kuultavissa. (Nuolijärvi 1990: 118; Kurhila 2000: 364.)

Keskustelunanalyysin tavoitteena on kuvata keskustelun jäsenystä ja järjestystä. Keskusteluntutkija etenee aineistosta tekemistään havainnoista yleisemmälle tasolle. Aineisto on siis tutkimuksen pääresurssi. (Kurhila 2000: 360.)

Keskusteluntutkija ei korosta kielenulkoisia taustamuuttujia. Hänelle eivät ole olennaisia esimerkiksi puhujien sosiaalinen asema, ikä tai sukupuoli. Keskusteluntutkija varoo tekemästä etukäteisluokitteluja ulkoisten muuttujien pohjalta. (Nuolijärvi 1990: 118.)

Keskustelunanalyttinen tutkimus kohdistuu yleensä aitoon vuorovaikutustilanteeseen, joka on siis syntynyt muista kuin tutkimuksellisista tarpeista. Keskusteluntutkijat eivät tutki koeasetelman kautta järjestettyjä vuorovaikutustilanteita, vaan pyrkivät löytämään tutkimuskohteensa normaaleista arkikeskusteluista, esimerkiksi ystävien välisistä puhelinkeskusteluista tai potilaan ja lääkärin keskustelusta lääkärin vastaanotolla. (Seppänen 1997: 18.) Tässä suhteessa oma aineistoni on hieman ongelmallinen, koska keskustelut on alun perin järjestetty haastattelutilanteiksi, joissa on ennalta suunniteltu rakenne. Toisaalta keskusteluja ei ole järjestetty siksi, että niistä tutkittaisiin vuorovaikutusta tai niitä analysoitaisiin keskustelunanalyttisesti, joten siinä mielessä keskusteluja ei ole varta vasten järjestetty vuorovaikutusta varten, ja tästä syystä ei mielestäni ole estettä käyttää keskustelunanalyysia aineiston tutkimiseen.

1.5.2. Keskustelunanalyysi kakkoskielisten keskustelujen analyysissa

Keskustelunanalyysia on perinteisesti käytetty vain syntyperäisten puhujien vuorovaikutusta tutkittaessa. Tutkijat eivät kuitenkaan mitenkään periaatteesta ole vältelleet kielenoppijoiden puheen tutkimista keskustelunanalyttisin menetelmin – kielenoppijuus ei vain aiemmin ollut keskustelunanalyttiselta kannalta relevantti muuttuja. 1990-luvun puolivälistä lähtien alettiin kuitenkin kiinnostua keskustelunanalyysin käytöstä myös kielenoppijoiden puhetta tutkittaessa (ks. esim. Firth 1996 ja Wagner 1996 sekä Suomessa Kalin 1995, Suni 1995 ja Kurhila 2003).

Erilaisten keskustelunaineistojen analyysi on nostanut esiin kysymyksen tutkijan taustatiedosta. Perinteisessä keskustelunanalyysissa taustatietoja ei ole yleensä käytetty. Tätä on perusteltu mm. sillä, että keskustelunanalyysin polttopisteessä ei ole tutkija, vaan keskustelijat, jolloin tutkijan ei tarvitse tietää keskustelijoista mitään keskustelun

ulkopuolisia yksityiskohtia. Tutkija on analyysissään periaatteessa yksi keskustelija, hänellä on käytössään samat resurssit kuin muillakin. (Kurhila 2000: 366 ja 2003: 315–316.)

Institutionaalisia keskusteluja ja kakkoskielisiä keskusteluja tutkittaessa on kuitenkin noussut esiin se, pitäisikö tutkijan sittenkin huomioida tutkimuksessaan myös erilaisia taustamuuttujia. Institutionaalisissa tilanteissa ei aina välttämättä voida ymmärtää tilanteen viestintää ottamatta huomioon taustamuuttujia. Vielä suurempien haasteiden edessä keskustelunanalyysi on kakkoskielisiä keskusteluja tutkittaessa. On pohdittu, kuinka luotettavasti tutkija pystyy analysoimaan ja tutkimaan sellaista keskustelua, jossa jompikumpi keskustelijoista tulee hyvin erilaisesta kieli- ja kulttuuriympäristöstä eikä välttämättä vielä osaa käytettyä kieltä hyvin. (Kurhila 2000: 367.) Kakkoskielisiä keskusteluja tutkittaessa tutkija ei esimerkiksi voi olla varma siitä, onko vaikkapa kielenoppijan partikkelien käyttötapa sama kuin syntyperäisellä kielenpuhujalla. Toisaalta syntyperäinen puhuja on saman ongelman edessä kuin tutkijakin, ja juuri tämä tekee keskustelunanalyysin kakkoskielisessä keskustelussa mahdolliseksi, ts. tutkitaan sitä, mikä vuorovaikutuksessa on näkyvää. (Kurhila 2003: 315–316.)

Ei-syntyperäisyys sen enempää kuin syntyperäisyyskään ei välttämättä ole proseduraalisesti relevantti asia keskustelun etenemisen kannalta. Myöskään se, keitä keskustelijat ovat ja kokevat olevansa, ei ole mikään ennalta annettu vakio, vaan se neuvotellaan tavallaan jokaisessa vuorovaikutustilanteessa uudelleen. Näin ollen syntyperäisyys tai ei-syntyperäisyys ei välttämättä ole ollut keskustelijoille itselleen relevantti asia, vaikka tutkimuksellisesti se useimmiten on ollut tarkastelun peruslähtökohta. (Zaman-Zadeh 1996: 178.)

Myös Salla Kurhilan väitöstutkimus tukee tätä näkemystä. Hänen mukaansa puhujaidentiteetit (syntyperäinen puhuja / kielenoppija) eivät ole jatkuvasti relevantteja, eivät edes silloin, kun keskustelijoilla on ongelmia tuottaa haluamiaan ilmaisuja. Automaattisesti ei siis ole löydettävissä mitään selkeää rakennetta, joka olisi ominainen syntyperäisen puhujan ja kielenoppijan keskustelulle. (Kurhila 2003: 301.)

Kurhilan tutkimuksessa tuli esiin, että jos kielellinen epäsymmetria tehdään keskustelussa näkyväksi, sen tekee yleensä kielenoppija omilla teoillaan. Silloin kielenoppija kiinnittää huomion ongelmaan ja tarjoaa syntyperäiselle suomenpuhujalle auktoriteetin ja mahdollisuuden päättää, mikä oikea muoto tai sana olisi. Syntyperäinen puhuja ei erityisesti korosta tai aktivoi epäsymmetriaa, vaan korjauksetkin tehdään mahdollisimman hienotunteisesti, jotta tilanteesta päästään eteenpäin huomaamattomasti ja nopeasti. (Kurhila 2003: 301.)

Kurhilan mukaan hänen tutkimuksensa ei osoita, että syntyperäisen puhujan ja kielenoppijan keskustelu jotenkin eroaisi kahden syntyperäisen puhujan keskustelun

rakenteesta. Toki keskustelijoiden erilaiset kielelliset asemat voivat muotoilla heidän panostaan keskusteluun, esimerkiksi korjauksia käytetään näissä keskusteluissa eri tavalla kuin kahden syntyperäisen puhujan välisissä keskusteluissa, mutta periaatteessa keskustelu rakentuu samoin kuin kahden syntyperäisen puhujankin keskustelussa. (Kurahila 2003: 303.)

Maailmassa käydään paljon ja jatkuvasti kakkoskielisiä keskusteluja, joten ne on ollut pakko hyväksyä myös tutkimusaineistoksi. Kakkoskielisissä keskusteluissa saattaa olla piirteitä, jotka ovat erilaisia kuin syntyperäisten keskusteluissa, mutta nämä piirteet voidaan kartoittaa ja tutkia. Kakkoskielisten keskustelujen tutkimuksessa voidaan kuitenkin hyötyä keskustelijoiden taustojen tuntemisesta, tietoja voidaan käyttää analyysissä hyväksi. (Kurahila 2000: 368.) Kakkoskielisten keskustelujen tutkimuksella voidaan myös saada lisää valaistusta siihen, millaisilla säännöillä erilaiset keskustelut rakentuvat ja vaikuttaako yhteisen kielen jakamisen taso puheen, ymmärryksen ja perustelun tapoihin. (Kurahila 2003: 23.)

1.5.3. Aineiston litteroinnista

Aineiston litteroinnissa käyttämäni merkintätapa perustuu keskusteluanalyyttiseen litterointitapaan. Koska keskusteluanalyyttinen litterointi ei täysin vastannut tarpeitani, olen käyttänyt joitakin omia merkkejä ja toisaalta jättänyt joitakin keskusteluanalyyttisen litteroinnin merkkejä kokonaan käyttämättä. Pyrkimykseni litteroidessani on ollut, että merkintäni paitsi vastaisivat omiin tutkimustarpeisiini myös olisivat mahdollisimman helposti luettavia ja hahmotettavia.

Informanttien suomen kielen ääntämistavat aiheuttivat jonkin verran ongelmia litteroinnissa. Ongelmat olivat kuitenkin useimmiten äännetasolla (esimerkiksi vokaalien horjuntaa), joten ne eivät olleet tutkimuksen kannalta olennaisia.

Käytettävissäni olevat litterointivälineet aiheuttivat jonkin verran rajoituksia litterointitarkkuudelle. Varsinkin taukojen pituuden mittaaminen oli ongelmallista. Päädyin merkitsemään alle sekunnin mittaiset tauot mikrotauoiksi ja yli sekunnin mittaiset tauot täysinä sekunteina. Valitsemani tapa on oman aineistoni kannalta riittävän tarkka, koska keskustelun tempo on suomenoppijoiden kanssa keskusteltaessa usein hidas, taukoja pidetään paljon, ja ne ovat usein pitkiä. Mielestäni oli olennaista saada eroteltua aineistosta sellaiset tauot, jotka olivat tutkimuksen kannalta merkityksellisiä, siis tauot, joista saattoi päätellä, että keskustelun kulussa oli joitakin ongelmia tai kielen prosessointia.

Käyttämäni litterointitapa eroaa jonkin verran perinteisestä kielitieteellisestä litteroinnista. Olen keskustelunanalyttisen litterointitradition tapaan keskittynyt sellaisiin piirteisiin, jotka ovat oleellisia vuorovaikutuksen kannalta.

Keskustelunanalyttisessä litteroinnissa käytetään kielen normaaleja kirjoitusmerkkejä, koska ääntämiserot eivät useinkaan ole merkityksellisiä tutkimuksen kannalta. Keskustelun kulku pyritään saamaan litteroitua mahdollisimman täydellisesti: koska mikä tahansa vuorovaikutuksessa voi olla keskusteluntutkimuksen kannalta ratkaisevaa, on mukaan otettava myös esimerkiksi puhujien takeltelut, änkytykset ja yskimiset. Litterointi tehdään yleensä vain inhimillisen havainnoitsijan tarkkuudella, keskustelusta pyritään saamaan esille ne piirteet, joihin keskustelun osanottajat voivat itse reagoida, eli piirteet, jotka voi tuoda esiin korvakuulolta. (Seppänen 1997: 20.)

1.6. Suomi toisena kielenä

Suomessa käytössä olevan määritelmän mukaan kieltä toisena kielenä opiskelevat mm. maahanmuuttajat ja maassa tilapäisesti asuvat. Toisen kielen oppija siis opiskelee kohdekielisessä ympäristössä. Vierasta kieltä taas opitaan oppiaineena muunkielisessä ympäristössä, siis esimerkiksi englantia suomenkielisessä ympäristössä. (Martin 1999.)

Kieltä opiskellaan toisena kielenä usein arkipäivän tarpeita varten. Suomenkielisessä ympäristössä on helpompi tulla toimeen ja sopeutua, kun osaa suomen kieltä. Vieraan kielen opiskelu puolestaan tapahtuu usein paitsi mahdollisia tulevia käytännön tarpeita varten myös siksi, että kielenopiskelu sinänsä kiinnostaa. (Martin 1999.)

Tutkimuksissa on kartoitettu peruskoulun yhdeksäsluokkalaisten maahanmuuttajien kielitaitoa. Tulokset osoittavat, että kulttuurinen etäisyys vaikuttaa selvästi kielen omaksumisen nopeuteen. Näin ollen virolaiset ja venäläiset oppivat suomen kielen selvästi nopeammin kuin kauempaa tulleet. (Aalto ym. 1997: 542.) Toisaalta omassa tutkimusaineistossani Virosta tulleet venäjänkieliset naiset olivat oppineet kieltä heikommin kuin esimerkiksi Irakista ja Makedoniasta kotoisin olleet miehet. Tilannetta selittää mm. suomenkielisten kontaktien määrä eli se, että naiset käyttivät suomea vain harvoin luokkatilanteen ulkopuolella, kun taas miehet puhuivat suomea myös arkielämän sosiaalisissa tilanteissa.

Kielenoppimisen kannalta helpoimpia opittavia ovat yleensä ne piirteet, jotka kohdekielessä ilmaistaan vähemmällä tavoilla kuin lähdekielessä tai joita ei kohdekielessä tarvitse huomioida lainkaan. Tällaisia ovat suomen kielessä esimerkiksi kieliopillinen suku ja sanapaino. (Martin 1999.) Toisaalta hankalia asioita ovat

esimerkiksi morfologiset muodot ja niiden vaihtelu sekä puhutun ja kirjoitetun kielen ero. Ongelmia voivat aiheuttaa myös kielen alueelliset ja sosiaaliset erot.

Kielitaidon eri osa-alueet kehittyvät oppijoilla eri tahtiin. Yleisesti on havaittu, että oppijoiden suullinen kielitaito on yleensä parempi kuin kirjallinen ja toisaalta taas puhetta tuotetaan paremmin kuin ymmärretään. Yleensä oppijoiden käsitykset taidoistaan ovat päinvastaisia: he voivat mielestään ymmärtää paljon enemmän kuin pystyvät tuottamaan. (Aalto ym. 1997: 542–543.) Oman tutkimukseni informanttien yleisestä kielitutkinnosta saamat arvosanat tukevat osin tätä havaintoa: puhetta tuotetaan paremmin kuin ymmärretään. Toisaalta puheen ymmärtäminen jäi kahdella naisinformantilla alle kirjallisen kielitaidon arvosanojen. Informanttien omat arviot kielitaidostaan olivat varsin kriittisiä. He arvioivat yleisesti ymmärtävänsä suomea ”melko hyvin” tai ”jonkin verran”, mutta tuottivat puhetta ja tekstiä vain ”jonkin verran” tai ”huonosti”.²

Kielitaidon kehittymiseen vaadittava aika vaihtelee yksilöllisesti. Vaihtelu tulee esiin varsinkin pidempään Suomessa oleskelleilla: siinä missä toinen vuosia suomea opiskellut puhuu kieltä lähes syntyperäisen tavoin, voi toinen olla lähes vasta-alkajan tasolla. Vaihtelu riippuu mm. kielikontaktien määrästä, siitä, miten usein on mahdollisuus puhua suomea. (Aalto ym. 1997: 544.)

1.7. Institutionaalinen keskustelu

Tutkimusaineistoni koostuu institutionaaliseksi keskusteluiksi luokiteltavista haastatteluista. Anssi Peräkylän (1997: 177) mukaan ”institutionalisella keskustelulla tarkoitetaan keskustelunanalyysissä sellaista puhetta, jonka avulla puhujat suorittavat erityisiä institutionaalisia tehtäviä”. Instituutiolla käsitetään yleensä arkipuheessa tiettyjä yhteiskunnan virallisia järjestelyjä, esimerkiksi oikeuslaitosta, joukkotiedotusta ja terveydenhuoltoa. Instituutioiksi kutsutaan joskus myös sellaisia epävirallisia ja epämuodollisia instituutioita, kuten perhe, uskonto tai ystävyys. Keskustelututkimuksessa *instituutio* tarkoittaa kuitenkin em. virallisia instituutioita. (Peräkylä 1997: 178–179.)

Toisaalta myös keskustelu itsessään on instituutio. Keskustelu on säädeltyä toimintaa, jossa puhujat suuntautuvat normeihin ja ottavat erilaisia hetkellisesti vaihtuvia rooleja. Keskustelu on hyvin pysyvä, muutosta vastustava instituutio. Se

² Informantit saivat arvioida puheen ymmärtämistä ja tuottamista sekä tekstin ymmärtämistä ja tuottamista neliportaisella asteikolla, jossa valittavina osaamisen asteina olivat ”erittäin hyvin”, ”melko hyvin”, ”jonkin verran” tai ”huonosti”.

myös täyttää monia yhteiskuntaelämän kannalta tärkeitä tehtäviä, esimerkiksi useat päivittäiset rutiinit nojaavat keskusteluun. (Peräkylä 1997, 179.)

Keskustelua ei tee institutionaaliseksi pelkästään se, että keskustelijoiden roolit olisivat ennalta määrättyt. Keskustelujen osapuolet luovat itse keskustelussa institutionaalisuuden: vuorojen jakautuminen on yleensä institutionaalisessa keskustelussa epäsymmetristä. Haastatteluissa haastattelija kysyy, haastateltava vastaa ja sosiaaliviranomaisen vastaanotolla asiakas kuvaa tilannettaan ja sosiaalityöntekijä päättää avustuksista jne. Institutionaalisuus syntyy siis sekä ulkoisesta kontekstista että osapuolien orientoitumisesta institutionaaliin rooleihinsa. (Kurhila 2000:364.) Tämän tutkimuksen aineistojen keskustelut alkavat haastattelutilanteena, mutta muuttuvat keskustelun edetessä lähemmäs tavallista keskustelutilannetta.

Institutionaalisen keskustelun piiriin luetaan kuuluvaksi hyvin erityyppisiä vuorovaikutustilanteita. Rajallisimmillaan keskustelukuviot lienevät oikeusistuin keskusteluissa ja uutishaastatteluissa, kun taas esimerkiksi lääkärin ja potilaan tai viranomaisen ja asiakkaan keskusteluissa suhde on varioivampi ja keskustelukonventiot monipuolisempia. (Drew – Heritage 1992: 21–25.)

2. TEOREETTISTA TAUSTAA

2.1. Ymmärtäminen ja ymmärtämisen ongelmat

2.1.1. Ymmärtäminen

Käsitys ihmisen ymmärtämisprosessista muuttui 1970-luvulla, kun kognitiivinen tiede toi mukanaan käsityksen maailmantiedosta. Kognitiivisen tieteen mukaan ihminen prosessoi ja ymmärtää tietoa sen pohjalta, mitä hän jo ennalta tietää ihmisestä ja maailmasta. Kielenkäyttäjä ei siis pysty tulkitsemaan merkitystä pelkän kielitiedon varassa, vaan hän tarvitsee tietoa sekä kielestä että maailmasta pystyäkseen ymmärtämään kieltä. Erityisesti tämä korostuu vierasta kieltä prosessoitaessa, koska kuuntelijalla on vieraassa kielessä yleensä puutteita mm. rakenteiden ja sanaston hallinnassa ja tällöin maailmantieto auttaa ymmärtämisessä. (Tarnanen 1994: 178, 180.)

Etnometodologisesti tarkasteltuna ymmärtäminen on keskustelijoiden yhteinen saavutus, jota hallinnoidaan keskustelun kuluessa. Keskustelunanalyysi kohtelee ymmärrystä empiirisenä ja käytännöllisenä kysymyksenä. (Kurahila 2003: 35.) Tämä ei tarkoita sitä, että keskustelijat välttämättä aina ymmärtäisivät vuorovaikutuksen täsmälleen samalla tavalla. Ymmärryksen katsotaan olevan voimassa siihen asti, kunnes toinen keskustelija alkaa käyttäytyä niin, että voidaan olettaa, että yhteisymmärrys on rikkoutunut. (Taylor 1992:213.) Näin ollen toisen toimijan vastaus toisen toimintaan otetaan indikaattorina siitä, ymmärtääkö tämä toista vai ei (Kalin 1995:36). Useimmiten ymmärrystä ei mitenkään tehdä näkyväksi keskustelun kuluessa, vaan sujuvasti etenevä keskustelu itsessään indikoi ymmärrystä (Kurahila 2003: 36; ks. myös Heritage 1984a: 259 ja Schegloff 1992).

Vieraan kielen prosessointitavat voidaan jakaa kahteen ryhmään. Toinen tapa prosessoida on ns. bottom-up -prosessointi, jossa kuuntelija käyttää ensi sijassa hyväkseen kielen rakenteita ja sanastoa. Top-down -prosessoinnissa puolestaan kuuntelija käyttää hyväkseen kontekstia ja maailmantietoaan. Hyvä kuuntelija tietysti turvautuu molempiin tapoihin, mutta on havaittu, että dominoiva prosessointitapa vaihtelee mm. sen mukaan, kuinka tuttu kuunneltava aihe on ja missä määrin kuuntelija voi käyttää hyväkseen maailmantietoaan. (Tarnanen 1994: 180.)

Mirja Tarnanen on tutkinut prosessointitapojen vaihtelua kuuntelijan kielitaidon mukaan. Hän havaitsi, että kielenoppimisen alkuvaiheessa olevat (alkeiskurssin opiskelijat) käyttivät enemmän top-down -prosessointia. Heidän saattoi olla mahdotonta turvautua bottom-up -prosessointiin siitä syystä, että heidän lingvistinen tietämyksensä rakenteista ja sanastosta ei vielä ollut riittävä. (Tarnanen 1994: 180.)

Oppijoiden on Tarnasen mukaan hyvä tiedostaa maailmantiedon merkitys ymmärtämisessä. Jos oppija ei ymmärrä kuulemaansa maailmantiedon erilaisuuden vuoksi, on tärkeää tietää, että ongelma johtuu juuri siitä. Muuten ongelmat helposti tulkitaan kielitaidosta johtuviksi. Tehokkaaseen kuunteluun ja ymmärtämiseen liittyykin se, että kuuntelija pystyy havainnoimaan kokonaisuutta, ei siis vain kohdekieltä kieliopillisessa merkityksessä. Tarnanen toteaa, että sellainen ymmärtämisen määritelmä, jossa otetaan huomioon sekä lingvistinen tieto että maailmantieto, näyttäisi kuvaavan ymmärtämistä jokseenkin oikeasuuntaisesti. (Tarnanen 1994: 182–183.)

Salla Kurhila havaitsi väitöskirjatutkimuksessaan mielenkiintoisen kakkoskielisiä ksekusteluja koskevan seikan. Kurhilan mukaan syntyperäinen suomenpuhuja pyrkii mieluummin osoittamaan ymmärtämistä kuin ymmärtämättömyyttä silloin, kun yhteinen ymmärrys asiasta on vaarassa. Tällöin syntyperäinen puhuja yleensä joko korjaa toisen ilmaisua tai esittää mahdollisen tulkintansa ongelmaavuoron sisällöstä. Syntyperäinen puhuja siis esittää, että vaikka on ongelmia, hän pystyy ymmärtämään kielenoppijan puheen. (Kurhila 2003: 302.)

2.1.2. Ymmärtämisongelmat

Kun keskustelijoilla on erilainen kieli- ja kulttuuritausta, he joutuvat vuorovaikutuksessa etsimään yhteisiä tulkintakehyksiä huomattavasti enemmän kuin syntyperäiset kielenpuhujat samassa tilanteessa. Tämä heijastuu tietenkin myös koko vuorovaikutukseen, sen lokaaliseen rakentumiseen ja globaaliin rakenteeseen. (Zaman-Zadeh 1996: 176–177.)

Koska kielenoppijan ja syntyperäisen kielenpuhujan keskusteluissa kielenoppijalla on rajatummalla mahdollisuudella ymmärtää ja tuottaa kieltä, tällaiset keskustelut ovat alttiimpia häiriöille kuin kahden syntyperäisen kielenpuhujan keskustelut (Kalin 1995: 12; Kurhila 2003: 38). Voidaan myös olettaa, että tällaisissa keskusteluissa kiinnitetään enemmän eksplisiittistä huomiota ymmärtämiseen, ts. ymmärrys tai ymmärtämättömyys tehdään näkyväksi ja keskustelun sujuva kulku hetkeksi häiriytyy. (Kurhila 2003: 38.) Salla Kurhila kuitenkin toteaa väitöskirjassaan, että hänen aineistossaan ymmärtämisongelmien suora osoittaminen on suhteellisen harvinaista. Useimmiten puhujat mieluummin esittävät oman tulkintansa siitä, mitä toinen puhuja on tarkoittanut, kuin ilmaisevat eksplisiittisesti, että ymmärtämisessä on ongelmia. Ongelmat ymmärtämisessä ilmaistaan siis yleensä hienovaraisemmin, esimerkiksi lisäämällä ymmärtämisen tarkistuksia (Kurhila 2003: 38, 43.) Oma tutkimusaineistoni näyttää myös tukevan tämäntyyppistä näkemystä, koska ymmärtämisongelmien suoraa osoittamista käytetään varsin vähän. (Ks. suorista osoittamista aineistossa s. 33.)

Kurhila havaitsi väitöskirjatutkimuksessaan myös, että syntyperäinen suomenpuhuja näyttää ennemminkin aliarvioivan kuin yliarvioivan yhteisen kielellisen osaamisen määrää. Syntyperäinen puhuja ei tiedä, johtuvatko kielenoppijan toistot, muokkaukset yms. siitä, että tämä ei osaa kieltä, vai ovatko ne vain lipsahduksia, mutta syntyperäiset suomenpuhujat olettavat, että kyse on kielitaidon puutteesta. Myös toisenkorjauksen suosio viittaa tähän: jos kielenoppijaa ei kutsuta itsekorjaukseen, hän ei myöskään jää kiinni mahdollisesta kielitaidon puutteesta. Syntyperäinen suomenpuhuja siis toisaalta koettaa välttää tilannetta, jossa kielenoppijan osaamattomuus paljastuisi, mutta toisaalta hän juuri näillä korjauksilla osoittaa, että hän ajattelee kielenoppijan ja oman kielitaitonsa olevan epäsymmetriassa keskenään. (Kurhila 2003: 304.)

Ymmärtämisen ongelmia aiheuttaa paitsi oppijan kielitaidon rajallisuus myös se, että usein oppijoille opetetun ja normaalisti puhutun suomen kielen välillä on huomattava ero. Lisäksi puhuttu ja kirjoitettu suomi eroavat toisistaan melkoisesti. (Suni 1993: 108.)

Oppimisen edetessä ja kielitaidon harjaantuessa ymmärtämisen ongelmat luonnollisesti vähenevät, sitkeimpiä lienevät ilmausten sävyeroihin ja erilaisiin kulttuurisiin ominaispiirteisiin liittyvät ongelmat. (Suni 1993: 108.)

Ymmärtämisvaikeuksien laajuus vaihtelee. Ongelmat voidaan luokitella ei-ymmärtämiseksi (non-understanding), väärinymmärtämiseksi tai epätäydelliseksi ymmärtämiseksi (incomplete understanding) taikka riittämättömäksi tai puutteelliseksi ymmärtämiseksi (insufficient understanding). (Suni 1993: 109; Kalin 1995: 13.)

Ymmärtäminen on aina viime kädessä sosiaalinen tapahtuma. Täydellistä ymmärtämistä ei ole olemassa, vaan lähinnä voidaan puhua viestinnän kannalta riittävästä ymmärtämisestä. Ilmausten merkitykset ovat muuttuvia, eivät yleensä ennalta sidottuja vakioita. Yksittäisestä tilanteesta ei siis voida suoraan tulkita, että se olisi ymmärretty tai ei-ymmärretty. Mistään ilmaisusta ei myöskään ole olemassa yhtä oikeaa tulkintaa, vaan aina jää jotain ymmärtämättä. (Suni 1993: 109; Kalin 1995: 13.)

Ymmärtämisiongelmiä syyt vaihtelevat oppimisen edetessä. Näyttää siltä, että oppimisen alussa ongelmat ovat luonteeltaan globaalisia, syiden paikantaminen ja erittely on helpompaa vasta oppimisen edetessä. Jo oppimisen alussa voi olla myös yksittäisiin ilmauksiin liittyviä ymmärtämisiongelmiä, ne vain yleensä hautautuvat keskustelun yleisen epävarmuuden alle. (Suni 1993: 109.) Tämä on osin nähtävissä myös omassa aineistossani, jossa varsinkin kielitaidoltaan heikoimpiin lukeutuva Jekaterina (puheen ymmärtämisen arvosana 1) joutuu keskustelun kuluessa useampaan kertaan tilanteeseen, jossa hän ei osaa reagoida syntyperäisen suomenpuhujan kysymyksiin mitenkään vaan vastaa sanomalla suoraan, ettei ymmärrä koko asiaa, tai esimerkiksi hermostuneella naurahduksella (ks. esim. esimerkit s. 35 ja 50).

Tässä tutkimuksessani keskityn keskustelun niihin kohtiin, joissa keskustelijoiden yhteisymmärrys rakoilee eli joissa keskustelun normaali kulku katkeaa ja keskustelusta lähtee hetkeksi erilleen sivujuonne, sivujakso (esim. merkitysneuvottelu tai korjausjakso). Tulkitsen näitä keskustelun epäjatkuvuuskohtia niin, että tietynlaiset katkokset keskustelussa merkitsevät ongelmaa ymmärtämisessä ja nämä ongelmat osoitetaan tietyllä tavalla. Tutkimuksessa analysoin sitä, millaisia nämä ongelmat ovat, miten ne osoitetaan ja miten osoittimiin vastataan.

2.2. Merkitysneuvotteluista ja korjausjaksoista

2.2.1. Merkitysneuvottelut

Merkitysneuvotteluiksi³ kutsutaan sellaisia keskustelujaksoja, joissa keskustelukumppanit yrittävät ongelmatilanteessa löytää yhteisymmärryksen jonkin keskeisen ilmauksen merkityksestä, jotta keskustelua voitaisiin jatkaa. (Tarone 1980: 420.) Neuvotteluun ajaa tietoisuus siitä, että yhteisymmärrys ei ole riittävää, vaan jotain on tehtävä yhteisymmärryksen saavuttamiseksi. Merkitysneuvottelujen tarkoitus on siis yleensä saada normaali keskustelu jatkumaan. Sen vuoksi niitä ei yleensä pitkitetä yli välttämättömän tarpeen. (Suni 1995: 191.)

Keskustelussa yleensäkin, ja varsinkin merkitysneuvotteluissa, keskustelijat joutuvat koko ajan pitämään mielessään sen tiedon, joka heillä on sen hetkisestä keskustelusta ja toisaalta universaalista keskustelun rakenteesta. Keskustelijat ovat siis koko ajan sidottuja keskustelukontekstiin. He tarkistavat vuoro vuorolta oman ja toisen ymmärtämisen, siis sen, voiko keskustelu jatkua. (Kalin 1995: 12.)

Yleensä merkityksen tarkistamiset ja merkitysneuvottelut sujuvat nopeasti ja sujuvasti keskusteluissa, joissa keskustelijat tuntevat toisensa hyvin ja joissa heillä on sama kieli. Keskusteluissa, joissa keskustelijoiden kielitaito eroaa toisistaan paljon, keskustelu häiriintyy helpommin ja merkitysneuvottelujen määrä lisääntyy. (Kalin 1995: 12.)

Näyttää siltä, että keskustelutilanteessa kielenoppija ei normaalisti ehdi kiinnittää huomiota tuotoksen muotoon, sillä viestin sisältö vaatii hänen koko huomionsa. Näin ollen tavallinen keskustelutilanne ei siltä osin auttaisi kielen oppimista. Ongelmatilanteessa oppijan huomio kuitenkin kiinnittyy väistämättä hänen ja

³ Termiä *neuvottelu* (negotiation) on totuttu käyttämään kuvaamaan sitä muokkausta ja uudelleenmuotoilua, jota tehdään, kun kielenoppijat ja heidän keskustelukumppaninsa olettavat, havaitsevat tai kokevat vaikeuksia viestin ymmärtämisessä. (Pica 1994: 494.)

keskustelukumppanin kielimuotojen välisiin eroihin. Tämä tapahtuu konkreettisestikin siten, että keskustelukumppanit puuttuvat toistensa ilmaisemiin muotoihin ja rakentavat yhteisymmärrystä siirto siirrolta. Näin ongelmatilanteet olisivat itse asiassa hyödyllisempiä kielenoppimisen kannalta kuin normaalisti etenevä keskustelu. (Suni 1995: 10.)

Ongelmatilanteissa keskustelijat joutuvat kiinnittämään huomiota erilaisiin asioihin kuin ongelmattomasti etenevässä keskustelussa. Tämä saattaa heijastua myös heidän prosessointitavoissaan. (Suni 1995: 200.)

Minna Suni (1995: 198) havaitsi lisensiaatintyössään, että merkitysneuvottelujen kulku on selvästi dialogista: keskustelijat eivät nojaa vain omaan tuotokseensa, vaan ottavat koko ajan huomioon myös sen, mitä toinen on edellä sanonut ja mitä toisen voi olettaa pystyvän ymmärtämään.

Merkitysneuvottelujen on tutkijoiden keskuudessa uskottu edistävän kielenoppimisprosessia (Suni 1995: 13). Esimerkiksi Michael H. Long on esittänyt, että keskusteluissa tapahtuva modifioitu vuorovaikutus olisi välttämätön edellytys toisen kielen oppimiselle (Long 1983, 1985). Lähtökohtana on siis ollut, että runsas neuvottelemine edistää oppimista (Suni 1995: 13). Toisaalta ainakin Aston ja Harder ovat kritisoinet merkitysneuvottelujen antia kielenoppimiselle (Aston 1986, Harder 1980). Aston on ollut huolestunut esimerkiksi siitä, että varsinkin kielenoppijoiden välisissä keskusteluissa on kielitaidon pidginisoitumisen vaara, kun keskustelijat omaksuvat toistensa välikielen ilmauksia. (Aston 1986: 131.)

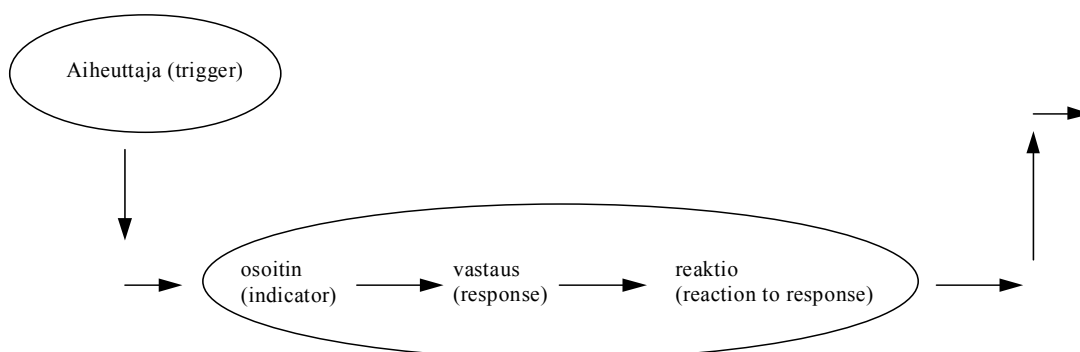
Kuitenkin esimerkiksi Teresa Pica on todennut, että on olemassa huomattavasti todistusaineistoa siitä, että merkitysneuvottelut auttavat kielenoppimisessa. Pica kuitenkin huomauttaa, että neuvottelu ei sinänsä johda kielenoppimiseen, vaan neuvotteluista on hyötyä kielen ymmärtämisessä, joka puolestaan johtaa kielen oppimiseen. Näin ollen neuvottelu on välillinen apukeino kielenoppimisessa. (Pica 1994: 503, 505, 507–508.)

Merkitysneuvottelujen tutkimusten tuloksista voisi yleistäen sanoa, että merkitysneuvotteluja käydään eniten silloin, kun kaikki puhujat ovat kielenoppijoita, joilla on eri äidinkieli ja erilainen kielitaito. (Suni 1995: 15; vrt. kuitenkin esim. Aston 1986:131, joka suhtautuu ajatukseen varauksella mm. aineistojen ongelmien takia.)

Toinen yleisesti hyväksytty tulos on, että merkitysneuvotteluista hyötyvät eniten ne kielenoppijat, joiden kielitaito on vähäisin. (Suni 1995: 15.)

Merkitysneuvottelujen tutkimus käynnistyi 1970-luvulla, kun Schegloff, Jefferson ja Sacks julkaisivat vuonna 1977 *Language*-lehdessä klassisen artikkelinsa korjausjaksoista. He jakoivat korjausjaksojen etenemisen kahtia: korjausaloitteisiin ja korjaukseen. Molemmat osiot jaettiin edelleen kahtia, itse tehtyihin

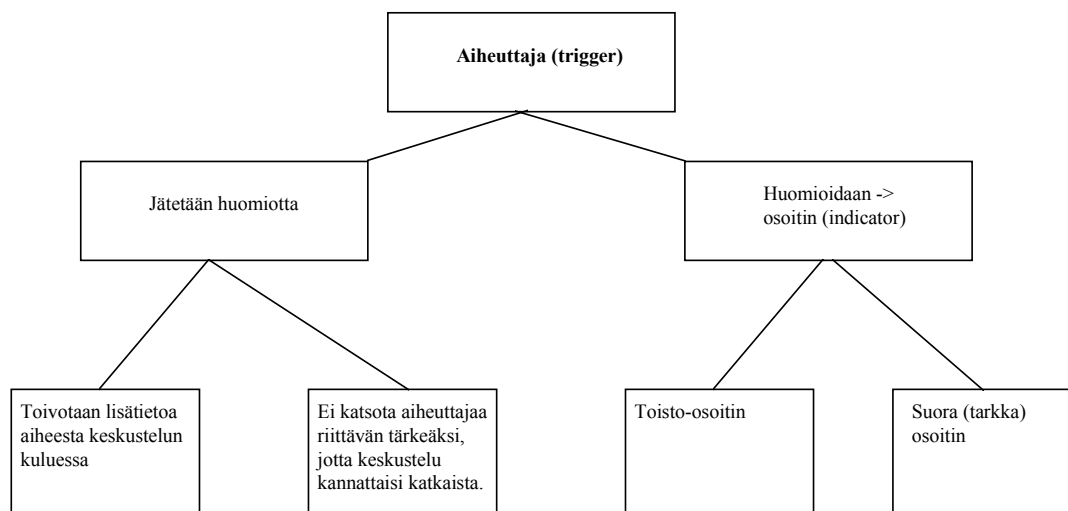
aloitteisiin/korjauksiin ja toisen tekemiin aloitteisiin/korjauksiin. Schegloff ym. havaitsivat, että normaalissa, syntyperäisten puhujien välisissä keskusteluissa vastaanottaja pyrkii antamaan tuottajalle mahdollisimman monta tilaisuutta tehdä itse korjausaloite ja korjata ongelmakohta. He myös havaitsivat, että toisen korjaukseen liittyi usein enemmän kuin vain korjaamista, yleensä jonkinlainen eri mieltä olemisen oletus. (Schegloff ym. 1977: 361–381.)

Kuvio 1: Merkitysneuvottelujen kulku Varonisin ja Gassin (1985: 74) mukaan.

Varonis ja Gass luokittelevat merkitysneuvottelujen elementit puhujan intentioiden mukaan. Olen omassa tutkimuksessani omaksunut kuitenkin Minna Sunin (1995: 30) kannan siitä, että luokittelen merkitysneuvottelut sen mukaan, miten keskustelun osapuolet itse tulkitsevat toistensa tarkoitaneen. Jos vastaanottaja päättää, että lähettäjä puheenvuorossaan osoittaa ymmärtämisiongelman, ja reagoi sen mukaan, tulkitseen puheenvuorot osoittimeksi ja vastineeksi.

Varonis ja Gass luokittelevat myös ne mahdollisuudet, joita toisella puhujalla on tilanteessa, joissa ensimmäisen puhujan vuorossa on mahdollisen merkitysneuvottelun aiheuttaja (Varonis – Gass 1985: 74–75.)

Kuvio 2: Toisen puhujan vaihtoehdot mahdollisen merkitysneuvottelun aiheuttajan (trigger) jälkeen (Varonis – Gass 1985: 74–75).

Varonis ja Gass väittävät, että keskustelut, jossa keskustelijoiden statuksessa on eroja (esim. institutionaaliset keskustelut), eivät rohkaise merkitysneuvotteluihin. Näin ollen heidän mielestään tämänkaltaisissa tilanteissa keskustelulla on taipumus jatkua ilman neuvotteluja, vaikka tarvetta neuvotteluille ehkä olisikin (Varonis – Gass 1985: 86.)

2.2.2 Korjaukset

Merkitysneuvotteluihin kiinteästi liittyviä korjauksia on myös tutkittu paljon (ks. Gass ja Varonis 1994, Mackey ja Philp 1998, Long ym. 1998). Korjausjaksot on keskusteluntutkimuksessa määritelty yleiseksi mekanismiksi, jolla muokataan puhetta sen tuottamisen jälkeen (Kuruhila 2003: 43; ks. myös Schegloff ym. 1977: 363). Korjausjaksot auttavat keskustelijoita työstämään yhteisymmärryksen aiheesta (Kuruhila 2003: 44). Koska yhteinen ymmärrys on edellytys keskustelun jatkumiselle, ymmärtämisiongelmiä osoittaminen edeltää korjausjaksoja. Ei siis voida aloittaa korjausjaksoa, jos ei tiedetä ymmärtämisiongelmiä olevan olemassakaan. Keskustelu ei myöskään voi jatkua, ellei edellisen puhujan vuoroa ole ymmärretty. (Kuruhila 2003: 44; Sacks ym. 1974: 720.) Korjausjaksot ovat siis yksi merkitysneuvottelujen osa-alue: merkityksistä voidaan neuvotella myös ilman, että olisi varsinaista korjattavaa, eli kun ei jostain muusta syystä ymmärretä toista keskustelijaa.

Korjausjaksossa korjattava tarkoittaa sitä kielellistä yksikköä (ilmausta, sanaa tai tavua), jossa ongelman lähde on. Korjaus taas on se vuoro tai vuoron osa, jossa ongelmallinen osa korvataan toisella. On tärkeää huomata, että korjattavasta tulee

korjattava vasta jälkepäin eli silloin, kun ilmaistaan, että kyseinen kielen yksikkö oli ongelmallinen. (Kurahila 2003: 45.)

Korjausjakso voi siis yksinkertaisimmillaan sisältää vain korjattavan yksikön ja korjauksen. Usein korjausjakso kuitenkin on pitempi – erityisesti silloin, jossa korjaustarve osoitetaan erikseen, ei siis vain suoraan korjata toisen ilmaisua. Tällöin korjaksista tulee varsinainen merkitysneuvottelu. Korjauksissa voidaan erottaa paitsi itsekorjaus ja toisen korjaus myös oma korjausaloite ja toisen korjausaloite. Aloitteita ja korjauksia voi myös tehdä kumpi tahansa keskustelijoista, ts. erilaisia aloitekorjausyhdistelmiä voi olla monta. (Kurahila 2003: 45; Schegloff ym. 1977: 354.)

Itsekorjaus on korjausmuodoista suosituimpi. Toisen korjaustakin toki käytetään, mutta useimmiten keskustelijat suosivat itsekorjausta. Usein esimerkiksi toisen tekemä korjausaloite toimii merkinä, jolla annetaan toiselle mahdollisuus korjata omaa puhettaan. (Schegloff ym. 1977: 377.) Toisen korjaus kuitenkin muuttuu hyväksyttävämmäksi silloin, kun on kyse keskustelijoista, joista toisen voi olettaa osaavan keskustelukieltä paremmin kuin toisen. Tällaisia tilanteita ovat mm. aikuisten ja lasten väliset keskustelut sekä syntyperäisen ja kielenoppijan väliset keskustelut. (ks. esim. Schegloff ym. 1977, Norrick 1991: 63, 65.) Myös Salla Kurhilan väitöskirja suomeksi käydyistä kakkoskielisistä keskusteluista osoittaa, että kakkoskielisissä keskusteluissa syntyperäinen suomenpuhija mieluummin korjaa suoraan kielenoppijan puhetta kuin antaa kielenoppijalle aloitteen itsekorjaukseen. Tämä onkin yksi leimallinen piirre kakkoskielisissä keskusteluissa. (Kurahila 2003: 64, 134–135.) Tähän piirteeseen voisi viitata myös omasta tutkimusaineistostani esiin noussut havainto, josta syntyperäinen suomenpuhija käyttää osoittimena paljon toisto-osoitinta, joista suuri osa on tarkoitettu nimenomaan korjaamaan kielenoppijan tuotosta.

Toinen kielenoppijan ja syntyperäisen kielenpuhujan keskustelulle tyypillinen ominaisuus on se, että vaikka siellä esiintyy toisen korjauksia enemmän kuin kahden syntyperäisen aineistossa, korjauksiin ei varsinaisesti orientoiduta, ts. ne kuitataan mahdollisimman vähäisellä huomiolla, jotta keskustelu voi jatkua häiriintymättä. (Kurahila 2003: 49.)

Korjausaloite ja toisen korjaus edustavat katkosta keskusteluun, ne siis luovat keskusteluun sivujakson, jonka aikana varsinainen keskustelu ei etene. Niiden jälkeiset vuorot kuitenkin eroavat toisistaan: siinä missä korjausaloitetta seuraa yleensä korjaus, toisen korjausta seuraa yleensä korjauksen toisto. (Kurahila 2003: 47.)

Itsekorjaukset sijoittuvat usein samaan vuoroon kuin alkuperäinen ongelmailmaus. Jos siis puhuja huomaa omassa puheessaan ongelman, hän voi korjata tilanteen samassa vuorossa eli hänen ei tarvitse odottaa, että toinen tekee korjausaloitteen. Aloite oman puheen korjaamiseen tehdään yleensä puheen häiriintymisellä, ts. esimerkiksi tavujen

toistolla tai mumminalla. Tällaisella äänellisellä korjausaloitteella puhuja voi osoittaa, että aikoo korjata puhettaan itse, ts. hän pitää puheenvuoron itsellään osoittamalla, että lisää puhetta on tulossa. Kielenoppijan puheessa esimerkiksi hidas tempo ja puheen painotukset osoittavat, että puhetta rakennetaan pikku hiljaa ja itseään välillä korjaten. (Kurahila 2003: 50–52).

Oleellinen osa itsekorjauksen aloitteissa on myös katseella. Jos puhuja ei katso vastaanottajaan tuottaessaan epävarmuuden ilmauksia, vastaanottaja olettaa, että puhuja aikoo itse korjata puhettaan. Jos siis puhuja haluaa apua vastaanottajalta, hän katsoo vastaanottajaan, jolloin vastaanottaja tietää, että hänen apuaan tarvitaan. (Kurahila 2003: 53, 146–147, 211.)

Tässä tutkimuksessa olen käyttänyt hyväkseni osin myös korjausaloitteiden ja korjausten luokittelua varsinkin tutkittavien jaksojen rajaamisessa. Koska tutkimusaiheenani ovat ymmärtämisen ongelmat, olen jättänyt käsittelemättä suurimman osan itse tehdyistä korjausaloitteista, jotka päätyvät saman vuoron aikana tehtyihin korjauksiin. Toisaalta omassa aineistossani oli varsin paljon sellaisia kielenoppijoiden tekemiä korjausaloitteita, joihin syntyperäinen puhuja hanakasti puuttui ja korjasi. Nämä olen ottanut mukaan tarkasteluun, vaikka välttämättä ei aina ole ymmärtämisongelmasta kyse. Koska keskustelijat kuitenkin kohtelevat tilannetta ymmärtämisongelmana ja aloittavat merkitysneuvottelun, olen katsonut tällaisetkin tilanteet relevanteiksi tutkimukselleni.

2.3. Kommunikaatiostrategiat

2.3.1. Kommunikaatiostrategia-käsitteen määrittelyä

Kommunikaatiostrategian käsitettä käytti ensi kerran Harry Selinker vuonna 1972. Hän tutki virheitä, joita oppijat tekivät toisessa kielessä. Nämä virheet olivat sivutuotteina, kun oppijat yrittivät spontaanissa puheessa viestiä asioista, joiden ilmaisemiseen heidän kielitaitonsa ei vielä ollut riittävä. (Corder 1978: 7 < Selinker 1972.)

Kommunikaatiostrategia-käsitteen määrittely on ollut ongelmallista. Määritelmiä on lähes yhtä monta kuin tutkijoitakin. Määrittelyn vaikeudesta johtuen kommunikaatiostrategioilla tarkoitetaan tutkijasta riippuen hieman eri asioita, mikä vaikeuttaa sekä tutkimusta että asiasta käytävää keskustelua.

S. Pit Corder määrittelee kommunikaatiostrategiat ”systemaattisiksi tekniikoiksi, joita puhuja käyttää ilmaistakseen tarkoituksensa silloin, kun hän kohtaa ongelmia”. Corder myöntää, että hänen määritelmässään on ongelmallista se, että se ottaa huomioon vain puhujan puutteellisen kielitaidon. Tällainen määrittely yksinkertaistaa

oletuksia, mutta käy Corderin mukaan aloituspisteeksi vaikean tutkimuskohteen määrittelyyn. (Corder 1978: 8.)

Kommunikaatiostrategiat ovat Elaine Taronen (1980: 420) mukaan ”keskustelijoiden yrityksiä päästä yhteisymmärrykseen merkityksestä tilanteessa, jossa riittävää ymmärrystä ei näytä olevan”. Kommunikaatiostrategioita käytetään siis mm. merkityksistä neuvottelemiseen. Taronen määrittely on väljyytensä ansiosta saavuttanut suosiota, ja siitä on tullut jonkinlainen kommunikaatiostrategia-käsitteen perusmääritelmä. Merkillä pantavaa on, että Taronen kommunikaatiostrategia-käsitteen määritelmää on käytetty myös merkitysneuvottelu-käsitteen määritelmänä, vaikka esimerkiksi Salla Kurhila kritisoi kommunikaatiostrategioita ja niiden lähtökohtia. (Kurhila 2003: 143.)

Tarone huomauttaa, että osa korjauksista on kommunikaatiostrategioita. Sellaiset korjaukset, jotka keskittyvät kielellisen muodon korjaamisiin eivät kuitenkaan ole kommunikaatiostrategioita, kun taas sellaiset, jotka keskittyvät yhteisen merkityksen etsimiseen, ovat. (Tarone 1980: 426.)

Si-Qing Chen (1990: 157) sanoo kommunikaatiostrategioiden olevan ”keinoja, joita L2-oppijat käyttävät, kun he kohtaavat ongelmia L2-keskustelussa, koska viestinnälliset tavoitteet ovat ylittäneet heidän kommunikatiiviset keinonsa”.

Kommunikaatiostrategioita on perinteisesti luokiteltu enemmänkin oppijoiden käyttämiksi strategioiksi, joilla he selviävät kielen tuottamisen ongelmista. Toisaalta esimerkiksi Maija Kalinin väitöskirjan (Kalin 1995: mm. s. 187) keskeinen löydös oli, että merkitysneuvotteluissa sekä syntyperäinen kielenpuhuja että kielenoppija ovat yhtä lailla muukalaisia. Syntyperäinen puhuja ei siis itse asiassa olekaan ”natiivi”, vaan hän joutuu toimimaan paljolti samoin kuin kielenoppija, koska vuorovaikutuksessa kielenoppijan kanssa eivät pädekään samat säännöt kuin syntyperäisten välisessä keskustelussa. Tämä voisi mielestäni viitata siihen, että myös syntyperäinen kielenpuhuja voi käyttää kommunikaatiostrategioita, jos ne ovat vuorovaikutuksen kannalta tarpeen.

2.3.2. Erilaisia kommunikaatiostrategioiden luokittelumalleja

Kommunikaatiostrategioita ovat eri tutkijat luokitelleet useaan otteeseen. Useimmat luokituksista pohjautuvat Taronen tai Faerchin ja Kasperin tekemiin luokituksiin.

Seuraavassa Taronen vuonna 1980 tekemä luokitus:

Parafraasi

- **Likiarvo:** käytetään jotakin ilmausta, jonka oppija tietää vääräksi, mutta arvelee, että ilmaus on riittävän lähellä, jotta se voisi auttaa ymmärtämisessä (esim. piippu vs. vesipiippu)
- **Sanan muodostaminen:** Oppija muodostaa uuden sanan (usein oman äidinkielenensä muotojen pohjalta), jonka arvelee selvittävän merkitystä.
- **Kiertoilmaus:** Kuvataan haettua sanaa muilla sanoilla.

Lainaaminen (Transfer)

- **Suora käänös:** Oppija kääntää ilmauksen sanasta sanaan äidinkielestään
- **Koodinvaihto:** Oppija vaihtaa toiseen kieleen (esim. englantia), jolla osaa ilmaista haluamansa.
- **Avunpyyntö:** Oppija kysyy syntyperäiseltä puhujalta oikeaa ilmausta.
- **Nonverbaaliset keinot:** Oppija käyttää nonverbaalisia keinoja ilmaistakseen tarkoituksensa (esim. käsien lyöminen yhteen, kun tarkoitetaan sanaa *taputus*).

Välttäminen

- **Aiheen välttäminen:** Oppija ei puhu aiheista, jotka kokee liian vaikeiksi.
- **Viestin hylkääminen:** Oppija alkaa puhua jostakin aiheesta, mutta lopettaa kesken, kun huomaa, että kielitaito ei riitä

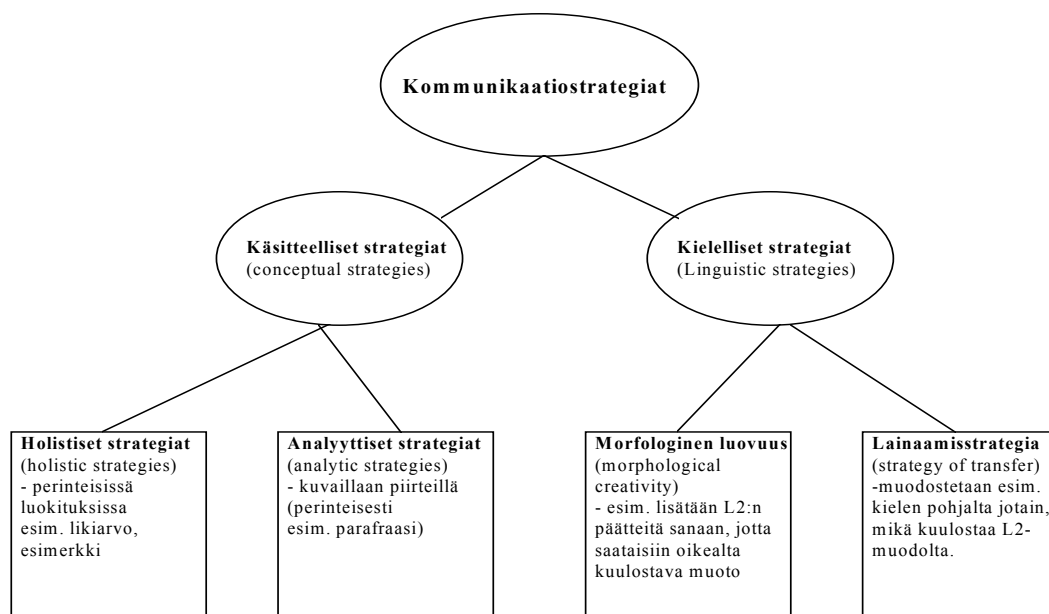
Kuvio 3: Kommunikaatiostrategiat Taronen (1980: 429) mukaan.

Kommunikaatiostrategiat ovat kiinteästi tekemisissä tavoitteiden ja keinojen kanssa. Syntyperäisellä puhujalla näiden oletetaan olevan tasapainossa, ts. puhuja pystyy ilmaisemaan kaiken haluamansa (vrt. kuitenkin Kalin 1995: 187). Kielenoppijalle tilanne on toinen. Hän joutuu usein tilanteeseen, jossa hänen kielitaitonsa ei riitä ilmaisemaan sitä, mitä hän haluaisi ilmaista. Periaatteessa oppijalla on silloin kaksi mahdollisuutta: joko muokata viestiä kielitaitonsa mukaiseksi tai koettaa käyttää joitakin uusia keinoja, jotta saisi haluamansa viestin perille. (Corder 1978: 9.) Tällaisessa tilanteessa tarvitaan kommunikaatiostrategioita.

Useat tutkijat ovat jakaneet kommunikaatiostrategiat kahteen osaan. Esimerkiksi Færchin ja Kasperin luokitukselle on olennaista jako välttämisen- ja voittamisstrategioihin. Ensimmäisillä tarkoitetaan sellaisia strategioita, joilla oppija

pyrkii esimerkiksi välttämään tiettyjä aiheita pelätessään kielitaitonsa riittämättömyyttä. Jälkimmäiset puolestaan tarkoittavat tilanteita, joissa ymmärtämisvaikeudet pyritään voittamaan ja oppija yrittää selviytyä tilanteista, jotka itse asiassa ylittävät hänen kielitaitonsa (esim. parafrasien käyttäminen). (Færch – Kasper 1983; ks. myös Corder 1978 ja Willems 1987.)

Bongaerts ja Poulisse kritisoivat aiempia luokituksia siitä, että ne keskittyivät enemmänkin tuotettuihin ilmauksiin kuin niihin johtaneisiin ajatuskulkuihin. He tekivätkin oman luokittelunsa sen pohjalta, millaisia ajatuskulkuja strategioiden taustalla heidän mielestään on. Bongaerts ja Poulisse jakoivat kommunikaatiostrategiat kahtia, käsitteellisiin (conceptual) ja kielellisiin (linguistic). Nämä jakautuvat edelleen alalajeihin. (1989: 254–255.)

Kuvio 4: Kommunikaatiostrategiat Bongaertsin ja Poulussen mukaan (1989: 255).

Kommunikaatiostrategioiden luokittelussa Tarone on neutraalein prosessoinnin suhteen. Hän esittää, että ongelman ratkaisussa käytetty kieli osoittaa niitä valintoja, joita on voitu tehdä. Færch ja Kasper puolestaan esittävät, että strategiavalinnat liittyvät tiettyihin henkisiin sijoitteluihin ja orientaatioihin. Bialystok kuitenkin huomauttaa, että tämänkaltaiset väitteet ovat vain päättelyn varassa: vaikka kommunikaatiostrategiat olisivat luokiteltavissa tietyllä tavalla, se ei edellytä sitä, että samanlainen luokittelu olisi olemassa myös ihmisen aivoissa. (Bialystok 1990: 47.)

Kommunikaatiostrategioiden hyödyllisyydestä kielenoppimisen kannalta on kiistelty. Tutkijat ovat jakautuneet kahteen leiriin: toiset uskovat, että kommunikaatiostrategiat

auttavat kielenoppimisessa ja niitä pitäisi siksi tietoisesti opettaa, toiset ovat sitä mieltä, että kommunikaatiostrategioista ei ole hyötyä kielenoppimisessa.

Færchin ja Kasperin mukaan jotkut kommunikaatiostrategiat edistävät oppimista, toiset eivät. Heidän mukaansa ns. ”saavutusstrategiat” (parafrasi, uudelleenmuotoileminen ym.) ovat oppimisen kannalta hyödyllisiä, kun taas reduktiostrategiat (puheenaiheen välttäminen tai hylkääminen jne.) eivät edistä oppimista. (Tarone 1980: 421 < Færch – Kasper 1980.)

Suomalaisissa tutkimuksissa on osoitettu, että kommunikaatiostrategioita käyttämällä oppija pystyy luovimaan tilanteissa, jotka muuten olisivat hänen kielitaidolleen ylivoimaisia. Kommunikaatiostrategioiden käyttöä on tutkittu myös kielenoppijan ja syntyperäisen suomenpuhujan yhteistyöprosessina. Näissä tutkimuksissa havaittiin, että kun strategioita käytettiin merkitysneuvotteluissa, ne tarjosivat oppijalle suoran palautteen hänen tuotoksestaan, kohensivat oppijan tuotosta ja mahdollisuutta ymmärtää toista keskustelukumppania sekä loivat muutenkin otolliset oppimisolosuhteet. (Aalto ym. 1997: 540–541.)

Salla Kurhila on väitöskirjassaan suhtautunut kriittisesti kommunikaatiostrategioiden käyttöön ja tutkimukseen. Kurhilan kritiikki kohdistuu lähinnä siihen, että kommunikaatiostrategiat luokittelevat keskustelun ilmiöitä etukäteen eli niissä on ennalta määritellyt kategoriat. Näin ne eivät ole keskusteluntutkimuksellisesti oikeaoppisia. Lisäksi kommunikaatiostrategioiden tutkimus ei perinteisesti ole ollut vuorovaikutteista, vaikka jotkut strategiat onkin määritely interaktiiviksi. Interaktiiviset strategiat ovat vain keinoja, joilla ongelmia kokeva puhuja voi pyytää apua vastaanottajalta. (Kurhila 2003: 143.) Kurhilan väitöskirjan lähtökohta on, että keskustelussa ymmärrys rakentuu vuoro vuorolta, jolloin ei voida asettaa ennalta luokkia sille, miten keskustelu kulkee ja miten eri tilanteisiin reagoidaan (Kurhila 2003: 143; vrt. kuitenkin esim. Suni 1995, Wagner ja Firth 1997, Järvinen 2001, joissa kommunikaatiostrategioita on käytetty luonnollisten keskustelujen tutkimiseen).

Olen tässä tutkimuksessani käyttänyt avuksi kommunikaatiostrategian käsitettä, mutta yhdyin Kurhilan kritiikkiin siltä osin, että ennalta määritely luokittelu on liian jäykkä kuvaamaan keskustelun ilmiöitä. Niinpä olen luokitellut aineiston aineistolähtöisesti, en ennalta määrättyihin luokkiin.

2.3.3. Kommunikaatiostrategioiden käytön vaihtelu

Kommunikaatiostrategioiden käytön vaihtelua on tutkittu mm. yksilöllisesti, kielitaidon mukaan sekä sen perusteella, ovatko puhujat syntyperäisiä vai eivät.

Kommunikaatiostrategioiden käytön tutkimista vaikeuttaa se, että kaikkia strategioita ei välttämättä havaita, koska ne ovat tunnusmerkittämiä (unmarked). Faerch ja Kasper (1983: 234) ovat visualisoineet strategioiden käyttöä seuraavasti:

Ongelma		
Ei-julkilausuttu	Julkilausuttu	
		Toisen keskustelijan tulkinta
		Ei avunpyyntöä
		Avunpyyntö

Kuvio 5: Kommunikaatiostrategioiden käyttö viestin suunnittelussa ja tuottamisessa (Willems 1987: 353, joka on muotoillut kuvion Faerchin ja Kasperin 1983: 234 pohjalta).

Kuvio esittää kommunikaatiostrategioiden käyttöä viestin suunnittelussa ja tuottamisessa. Kommunikaatiostrategioita voidaan tunnistaa puheesta enemmän tai vähemmän riippuen siitä, kuinka hyvin puhuja hallitsee kohdekielen muodolliset rakenteet. Kuvion keskellä oleva pystyviiva siirtyy sen mukaan, onko tunnistettavia strategioita enemmän vai vähemmän. Kommunikaatiostrategioista osa voi sisältää suoran avunpyynnön toiselle puhujalle (varjostettu alue kuviossa). Toiset taas paljastavat, että puhuja on selvittänyt ongelman itse (varjostamaton alue ylhäällä oikealla), ja odottavat, että kuulija vahvistaa reaktiollaan sen, että viesti on mennyt perille onnistuneesti. (Willems 1987: 353; Faerch – Kasper 1983: 234.)

Muodollisten piirteiden lisäksi puheessa on usein muita, samanaikaisia merkkejä kommunikaatiostrategioiden käytöstä. Näitä ovat esimerkiksi hidas puhenopeus (suhteutettuna puhujan normaaliin kohdekielen puhenopeuteen), itsekorjaukset, hermostuneet naurut, toistot ja väärät aloitukset. Merkinä voi olla myös nouseva intonaatio. Kaikki edellä mainitut ovat merkkejä, jotka osoittavat, että puhujalla on ongelmia ajatustensa verbalisoinnissa ja että puhuja todennäköisesti käyttää strategioita puheensa suunnittelussa. (Willems 1987: 353; Faerch – Kasper 1983: 221.) Mielenkiintoista on, että näitä samoja piirteitä (esim. hermostunut nauru, toisto) on

omassa aineistossani käytetty myös ymmärtämisongelman osoittimena, ts. kohtana, josta alkaa merkitysneuvottelu.

Corderin mukaan on näyttöä siitä, että kommunikaatiostrategioiden käyttäminen vaihtelee jonkin verran puhujan mukaan. Toiset puhujat pitävät enemmän joistakin strategioista, toiset toisista. Näyttää kuitenkin siltä, että useimmiten puhujat haluavat välittää aikomansa viestin. Se, miten kovasti ja kuinka suurella vaivalla puhujat yrittävät viestin välittää, vaihtelee. (Corder 1978: 11.)

Bongaerts, Kellerman ja Bentlage tutkivat kommunikaatiostrategioiden käytön eroa syntyperäisten ja kielenoppijoiden puheessa. He havaitsivat, että molemmat ryhmät käyttivät kommunikaatiostrategioita usein samalla tavalla. Molemmat pitivät holistisia strategioita parempina kuin segmentaalisia, molemmat myös pyrkivät pysymään samantyyppisissä strategioissa, kun niiden käyttökelpoisuus oli havaittu. Toisaalta ryhmien väliltä löytyi myös eroja. Oppijoilla kommunikaatiostrategioiden tuottaminen kesti kauemmin, lisäksi varsinkin heikompien oppijoiden kielenkäytössä näkyi paljon ei-syntyperäisiä piirteitä. (Bongaerts – Poulisse 1989: 257 < Bongaerts ym. 1987.) Bongaertsin ja Poulissen tekemä tutkimus vahvisti pääosin saman tuloksen: syntyperäiset puhujat ja kielenoppijat käsittelivät samat ongelmat suunnilleen samalla tavoin (Bongaerts – Poulisse 1989: 265).

Si-Qing Chen on tutkinut kiinalaisten englannin kielen opiskelijoiden kommunikaatiostrategioiden käyttöä. Hän on perehtynyt erityisesti siihen, miten strategioiden käyttö vaihtelee kielitaidon mukaan. Esittelen seuraavassa lyhyesti hänen tutkimuksensa tuloksia.

1. Alempitasoiset kielenoppijat käyttivät kommunikaatiostrategioita selvästi useammin kuin korkeampitasoiset.

2. Korkeampitasoiset oppijat käyttivät enemmän kielellisiä strategioita (linguistic-based CSs) ts. strategioita, jotka perustuvat kohdekielen hallintaan. Tällaisia ovat esimerkiksi synonyymien, antonyymien, metakielen ja yläkäsitteiden käyttö. Alempitasoiset kielenoppijat puolestaan turvautuivat enemmän maailmantietoon perustuviin kommunikaatiostrategioihin (knowledge-based Css). Tällaisia ovat esimerkiksi esimerkkien, erilaisten vertailujen ja kulttuurisen tiedon käyttäminen.

3. Korkeampitasoiset kielenoppijat käyttivät kommunikaatiostrategioita tehokkaammin kuin alempitasoiset.

4. Äidinkielen ja kohdekielen välinen ero vaikuttaa kommunikaatiostrategioiden käyttöön. Äidinkieleen pohjautuvia kommunikaatiostrategioita (esim. koodinvaihto, sananmukainen käänös) ei Chenin tutkimuksessa juuri esiintynyt. (Chen 1990: 178–179.)

Chen havaitsi myös tutkimuksessaan, että mikäli oppijoiden kontaktit kohdekieleen rajoittuivat vain luokkahuoneeseen, he käyttivät mieluummin välttämistästrategioita. Toisaalta ne, jotka olivat kohdekielen kanssa enemmän kosketuksissa, toimivat ongelmatilanteissa joustavammin ja rohkeammin ja olivat menestyksekkäämpinä kommunikaatiostrategioiden käytössä. (Chen 1990: 184–185.) Omasta aineistostani tätä piirrettä en tutkimieni asioiden valossa pystynyt tarkasti havainnoimaan. Mielenkiintoista mielestäni kuitenkin on, että täydennys- ja parafrasivastineita, joiden ehkä voisi katsoa kuuluvan kommunikaatiostrategioista haastavampiin, ei esiintynyt enemmän taitavampien kielenkäyttäjien keskuudessa vaan niitä käyttivät itse asiassa enemmän kieltä huonommin taitavat. Toisaalta todennäköistä on, että taitavammat kielenpuhujat eivät joutuneet niin paljon tilanteisiin, joissa kommunikaatiostrategioiden käyttö olisi tullut tutkimuksen tarkastelunäkökulmasta näkyväksi ts. joissa ne olisivat aiheuttaneet merkitysneuvottelun. Kommunikaatiostrategioita on siis todennäköisesti käytetty menestyksekkäästi, koska ne eivät ole aiheuttaneet katkosta keskusteluun.

3. YMMÄRTÄMISONGELMIEN OSOITTIMET

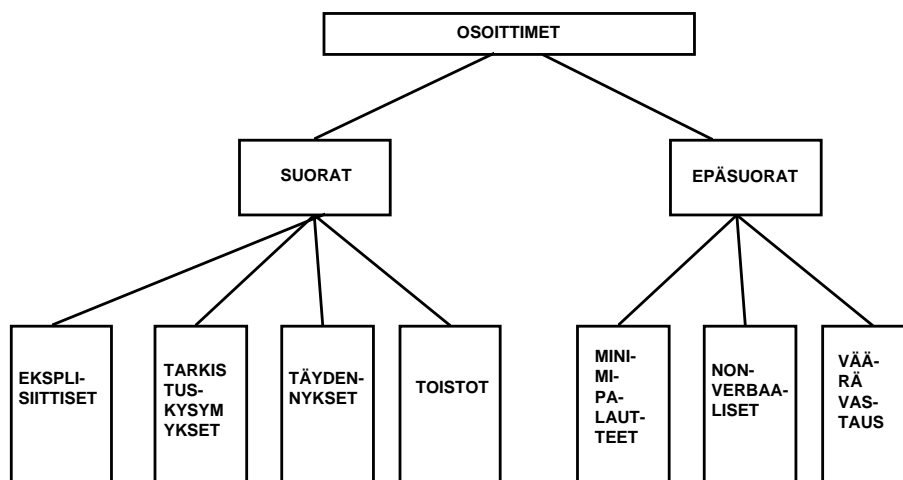
3.1. Yleistä

Ymmärtämisongelmia on luokiteltu monella eri tavalla (ks. esim. Kalin 1995, Suni 1995, Zaman-Zadeh 1996). Useimmiten karkeana jaotteluna voidaan kuitenkin pitää jakoa suoriin ja epäsuoriin osoittimiin. Suorat osoittimet tarkoittavat sellaisia ilmauksia, jotka ovat hyvin eksplisiittisiä, ja epäsuorat puolestaan hyvin monimerkityksiä ja monitulkintaisia ilmaisimia, joita kohdellaan osoittimina, koska keskustelukumppani tulkitsee ne sellaisiksi. Kahtiajako voidaan itse asiassa nähdä jatkumona, jonka toisessa päässä ovat suorat, toisessa epäsuorat osoittimet. (Zaman-Zadeh 1996: 182.) Suurin osa osoittimista asettuu tietenkin johonkin muualle kuin jatkumon ääripäihin.

Osoittimiksi kutsutaan niitä vuoroja, jotka keskustelussa ilmaisevat ymmärtämisongelman olemassaolon. Olen tulkinut osoittimiksi sellaiset ilmaisut, joihin vastaanottaja reagoi siten, että hän tulkitsee vuorossa olevan aloitteen merkitysneuvotteluun. Näin ollen osoittimiksi tulee tulkittua myös joitakin sellaisia vuoroja, joissa ei ymmärtämisongelmaa välttämättä ole, mikäli vastaanottaja kuitenkin käsittelee vuoroa ongelmallisena.

Merkitysneuvottelujen osoittimia on luokiteltu usealla eri tavalla. Olen käyttänyt oman luokitukseni tekemisessä apuna Minna Sunin (1995) ja Maija Kalinin (1995) luokituksia.

Luokituksessani jaoin osoittimet kahteen pääluokkaan, suoriin ja epäsuoriin osoittimiin. Nämä luokat jaoin edelleen pienempiin ryhmiin. Kerron luokitukseni perusteista tarkemmin kunkin osoitintyyppin kohdalla erikseen.

Kuvio 6: Ymmärtämisongelmien osoittimet

Suorat ja epäsuorat osoittimet eroavat toisistaan siten, että suorat osoittimet ilmaisevat ongelman olemassaolon eksplisiittisemmin kuin epäsuorat osoittimet. Epäsuorien osoittimien käsittäminen osoittimiksi vaatii vastaanottajalta mielestäni suurempaa päättelytaitoa kuin suorien osoitinten hahmottaminen.

3.2. Suorat osoittimet

Olen jakanut suorat osoittimet neljäksi ryhmäksi, jotka ovat: eksplisiittiset osoittimet, toisto-osoittimet, täydennysosoittimet ja tarkennusosoittimet. Suoria osoittimia esiintyy kaikilla puhujilla. Syntyperäinen suomenpuhujia käyttää ylivoimaisesti enemmän suoria osoittimia kuin epäsuoria osoittimia, kun taas kielenoppijat käyttävät enemmän epäsuoria osoittimia.

Suorien osoittimien keskinäinen jakauma on kielenoppijoilla varsin tasainen, mikään ryhmä ei nouse ylivoimaisesti suosituimmaksi. Toisaalta kielenoppijat käyttävät suoria osoittimia lukumääräisesti varsin vähän, joten syvälle käyviä johtopäätöksiä määristä ei voine tehdä. Syntyperäisellä suomenpuhujalla suorista osoittimista korostuvat tarkennusosoittimet (ks. s. 36) ja toisto-osoittimet (ks. s. 38), näitä on yhteensä noin 90 prosenttia kaikista hänen käyttämistään osoittimista. Tosin pitää muistaa, että suuri osa esimerkiksi toisto-osoittimista on elaboroituja toistoja, joiden tarkoitus on myös korjata kielenoppijan lausumia, mikä selittää toistojen suurta määrää.

Kielenoppija	Suorat osoittimet
ARTIM	2
SALAM	2
NATASHA	4
MUHAMMAD	7
SVETLANA	4
JEKATERINA	8
	27

Taulukko 2: Kielenoppijoiden käyttämät suorat osoittimet

Haastateltava	Suorat osoittimet
ARTIM	8
SALAM	44
NATASHA	23
MUHAMMAD	25
SVETLANA	35
JEKATERINA	18
	153

Taulukko 3: Matin käyttämät suorat osoittimet

Syntyperäisen suomenpuhujan halua suosia suorien osoittimien käyttöä voi selittää se, että kielenoppijat eivät välttämättä osaisi reagoida epäsuoraan osoittimeen eli eivät ehkä ymmärtäisi, että tavallaan hienovaraisempi osoitin kertoisi ymmärtämisongelmasta. Näin ollen syntyperäisen suomenpuhujan on varmempaa käyttää suoraa ymmärtämisongelman osoitinta. Kun vielä muistetaan, että keskusteluissa aiheena on kielitaito ja sen kehittyminen ja keskustelumuo-tona haastattelutyypinen tilanne (joka tosin muistuttaa osin paljolti tavallista keskustelua), on luonnollista, että haastattelijana toimiva syntyperäinen suomenpuhuj-a voi tarkentaa ymmärtämistään suorin osoittimin.

Kielenoppijoista suor-ia osoittimia käyttävät eniten Jekaterina ja Muhammad, jotka ovat kielitaidoltaan heikoimpia ja joilla näyttäisi haastattelussa olevan eniten ymmärtämisongelmia. On mielestäni varsin luontevaa, että he kieltä heikommin osaavina turvautuvat suoriin osoittimiin eivätkä yritä luovia tilanteen läpi esimerkiksi odottamalla, josko toisen puhujan seuraava vuoro toisi lisävalaistusta asiaan ja auttaisi ymmärtämistä.

Esittelen seuraavassa suorat osoittimet ryhmittäin. Käsittelen samaan aikaan sekä kielenoppijoiden että syntyperäisen suomenpuhujan käyttämiä osoittimia. Luokittelun jälkeen esittelen tarkemmin sitä, ketkä ja millaiset puhujat minkäkinlaisia osoittimia käyttävät ja mitä se voisi merkitä.

3.2.1. Eksplisiittiset osoittimet

Eksplisiittisillä osoittimilla tarkoitetaan sellaisia osoittimia, jotka ilmaisevat ymmärtämisongelman olemassaolon suoraan, mutta eivät välttämättä paikanna ongelmallista ilmausta. Tyypillisiä eksplisiittisiä osoittimia ovat esimerkiksi lausuma *anteeksi* tai *en ymmärrä*.

Ma: ymmärrän ymmärrän. tulee-ko joskus, (.) sitten kun puhut ystäviesi kanssa niin, (.) sellaista sekakieltä, (.) että puhut sanot jotain suomeksi (.) toisen asian taas, (.) englanniksi, (.) tai jonkun sanan englanniksi, (.)että e- et puhu pelkästään, (.) pelkästään vaikkapa englantia vaan sanot jonkun, jotain suomeksi tai jotain, arabiaksi?

→ Mu: °en ymmärrän.°

Ma: ymmärrät-ko puhut, (.) puhut, ikään kuin monta (.) kieltä yhtä aikaa.

Mu: joo, joo. *if we are speaking-*

Muhammad ilmaisee ymmärtämisongelman suoralla, eksplisiittisellä osoittimella. Matti muotoilee parafrasoin, jonka Muhammad osoittaa ymmärtävänsä.

Seuraavassakin esimerkissä eksplisiittisen osoittimen tuottaa kielenoppija:

- Ma: miten, osaatko, viroa yhtä hyvin kuin suomea?
→ J: () mitä?
Ma: osaatko () viroa yhtä hyvin kuin suomea?
→ J: °nyt mä en ymmärrä°
Ma: et osaa viro-, osaat vähän viroa,
J: joo.
Ma: ja suomeakin osaat kumpaa osaat paremmin, suomea vai viroa?
J: aaha. joo nyt ymmärrän. () mina, () suomea tiedän paremmin kuin viroa.#

Kysymystä on edeltänyt keskustelu Jekaterinan kielitaidosta. Aiemmin on puhuttu siitä, että hän Virossa asuessaan oppi myös viroa. Taitojen vertailussa tulee kuitenkin ongelmia. Ensimmäisenä osoittimena Jekaterina käyttää eksplisiittistä osoitinta, johon Matti reagoi toistamalla kysymyksen. Kysymys on kuitenkin edelleen vertaileva, mikä saattaa olla juuri ongelmana, Jekaterinan kielitaito ei välttämättä riitä suoraan käsittelemään tämäntapaisia kysymyksiä. Jekaterina reagoi uuteen kysymykseen jälleen eksplisiittisellä osoittimella, ja Matti jatkaa uudelleenformulointia. Tällä kertaa kysymyksen muotoilu onnistuu paremmin ja ongelmakohta ohitetaan.

Kielenoppija	Osoittimien määrä
ARTIM	
SALAM	
NATASHA	1
MUHAMMAD	3
SVETLANA	
JEKATERINA	5
	9

Taulukko 4: Eksplisiittisten osoittimien jakauma aineistossa.

Eksplisiittisiä osoittimia on aineistossa varsin vähän, kuten muitakin suoria osoittimia. Ne ovat luonteeltaan kasvoja uhkaavia, pitäähän niitä käytettäessä tunnustaa suoraan, että ei ymmärrä edellistä vuoroa. Kielenoppijalle ymmärtämisiongelma annetaan ehkä helpommin anteeksi kuin syntyperäiselle puhujalle. Näyttää myös siltä, että huonommin suomea puhuvat ja kielitaitonsa heikommasta tasosta tietoiset käyttävät eksplisiittisiä osoittimia enemmän kuin kieltä paremmin taitavat. Eksplisiittiset osoittimet keskittyvät nimittäin lähes täysin kahdelle kieltä heikomminkin taitavalle informantille, jotka lisäksi itsekkin pitävät kielitaitoaan huonona. Tapausten määrät ovat kuitenkin niin vähäisiä, että mitään pidemmälle meneviä johtopäätöksiä ei ole syytä tehdä. Syntyperäinen suomenpuhujia ei käytä eksplisiittisiä osoittimia lainkaan.

Eksplisiittiset osoittimet tuovat ymmärtämisiongelman näkyväksi ja keskustelun pintaan. Ne myös osoittavat suoraan keskustelijoiden kielellisen epäsymmetrian. Havaintoni siitä, että eksplisiittisiä osoittimia käyttävät kieltä heikommin taitavat, jotka myös tunnustavat heikkoutensa, on samansuuntainen kuin Salla Kurhila väitöskirjassaan kielellisestä symmetriasta tekemä havainto. Kurhila nimittäin toteaa, että jos kielellinen epäsymmetria tehdään keskustelussa näkyväksi, sen tekee yleensä kielenoppija omilla teoillaan. Silloin kielenoppija kiinnittää huomion ongelmaan ja tarjoaa syntyperäiselle suomenpuhujalle auktoriteetin ja mahdollisuuden päättää, mikä oikea muoto tai sana olisi. Syntyperäinen puhuja ei erityisesti korosta tai aktivoi epäsymmetriaa, vaan korjauksetkin tehdään mahdollisimman hienotunteisesti, jotta tilanteesta päästään eteenpäin huomaamattomasti ja nopeasti. (Kurhila 2003: 301.)

3.2.2. Tarkennusosoittimet

Tarkennusosoittimiksi on luokiteltu sellaiset osoittimet, joissa puhuja tarkentaa jotakin edellisen puhujan vuorossa ollutta osaa. Tarkennukset ovat yleensä kysymyksen muotoisia, niillä saatetaan esimerkiksi varmistaa, onko edellisen puhujan lausuma ymmärretty oikein.

Seuraavassa esimerkissä vertaillaan suomen kielen kirjoittamista ja puhumista:

Ma:joo. (.) no, kuinka, (.) onko-, (.) kumpi on vaikeampaa, kirjoittaminen (.) vai, (.) öö, puhuminen?

→ S: (1) minulle-

Ma: sinulle.

Katkelmaa ennen on keskusteltu pitkään ilman merkitysneuvotteluja. Keskustelunaiheita ovat olleet mm., miten paljon Svetlana ymmärtää suomen kieltä ja ymmärtääkö hän televisiosta katselemaansa ohjelmat. Matti avaa uuden keskustelunaiheen kysymällä, kumpi Svetlanalle on vaikeampaa, kirjoittaminen vai puhuminen. Svetlana varmistaa tarkennuspyynnöllä, onko hän ymmärtänyt asian, mihin Matti vastaa vahvistamalla Svetlanan ehdotuksen oikeaksi. Äänitys katkeaa tässä kohdassa, koska ääninauha loppuu, joten tilanteen jatkokehityksestä ei voi päätellä, onko kyseessä ollut vakavampi ymmärtämisiongelma vai vain varmistamisen tarve.

Seuraavassa esimerkissä keskustelunaiheena on se, mitä kieltä Salamin lapset ja heidän ystävänsä (myös maahanmuuttajia) käyttävät puhuessaan keskenään.

S: he puhuvat, ee, suomi, (xx).

→ Ma: ai he-, (.) keskenää, (.) puhuvat suomea?

S: joo, keskenään joo.

Ma: ahaa, joo.

Matti haluaa tarkistaa, onko ymmärtänyt oikein, koska tieto on hänelle äänensävyistä päätellen ilmeisen yllättävä. Salam vahvistaa, että asia on niin kuin Mattikin sen ymmärsi, minkä jälkeen keskustelu jatkuu.

Seuraavassa keskustelunpätkässä aiheena on Muhammadin sosiaalinen elämä suomen kielen kurssin ulkopuolella. Useiden kielenoppijoiden ongelmana on se, että he eivät kurssin ulkopuolella tapaa paljon suomalaisia eivätkä siis pääse harjoittelemaan suomen kieltä käytännössä. Matti olettaa Muhammadin tilanteen olevan sama.

Ma: sanoit, siitä että et, (.) et tapaa suomalaisia, (.) paljoakaan tai puhu, suomea, mm

→ Mu: (.) m- minä?

Ma: sinä. (.) onko siinä juuri se ongelma että et, et pääse, (.) harjoittelemaan suomea, puhumaan suomea, (.) suomalaisten kanssa?

Muhammad ei äänensävyistä päätellen ole varma, onko ymmärtänyt kysymyksen oikein. Matti vahvistaa kysymyksen koskeneen nimenomaan Muhammadia ja jatkaa vielä täydennyksellä. Keskustelu pääsee jatkumaan.

Kielenoppija	Tarkennus- osoittimet
ARTIM	1
SALAM	
NATASHA	2
MUHAMMAD	3
SVETLANA	3
JEKATERINA	1
	10

Taulukko 5. Kielenoppijoiden käyttämät tarkennusosoittimet.

Haastateltava	Tarkennus- osoittimet
ARTIM	5
SALAM	17
NATASHA	5
SALAM	10
SVETLANA	13
JEKATERINA	7
	57

Taulukko 6. Matin käyttämät tarkennusosoittimet.

Tarkennusosoittimet ovat jakautuneet tasaisesti lähes kaikille kielenoppijoille, vain yksi kielenoppija ei käytä tarkennusta kertaakaan. Syntyperäinen suomenpuhuja käyttää tarkennuksia varsin runsaasti. Ne ovat hänellä toiseksi yleisin osoitin toisto-osoittimien jälkeen. Matin käyttämien tarkennusosoittimien runsaus saattaa johtua siitä, että aineisto on nimenomaan haastattelu, jossa Matin roolina on tehdä kysymyksiä. Näin ollen myös tarkennuskysymykset ovat hänelle luonteva muoto kommunikoida. Haastattelutilanteessa haastateltavat kysyvät harvoin kysymyksiä, koska kysymykset ovat heille tunnusmerkkisiä ilmauksia ja poikkeavat näin ollen haastattelun normaaleista säännöistä.

Matin käyttäytyminen eri haastatteluissa jakaantuu tarkennusosoittimien osalta kahtia. Osassa haastatteluja hän käyttää tarkennuksia usein, toisissa suhteellisen harvoin. Käyttäytyminen ei noudata logiikkaa ainakaan haastateltavien kielitaidon suhteen. Hän käyttää vähän tarkennuksia Artimin, Natashan ja Jekaterinan kanssa. Näistä Natasha ja Jekaterina ovat suhteellisen hiljaisia, Artim taas hyvinkin puhelias. Natasha ja Artim ovat kielitaidoltaan korkeammalla tasolla kuin Jekaterina. Matin käyttäytymistä voi ilmeisesti selittää vain haastateltavien välisillä yksilöllisillä eroilla ja ehkä haastattelun yleisellä kululla.

3.2.3. Toisto-osoittimet

Toisto-osoittimiksi on luokiteltu sellaiset osoittimet, joissa puhuja toistaa joko osan puheenvuorosta tai koko puheenvuoron. Toistettava osuus voi olla joko toisen puhujan edellisestä vuorosta, omasta edellisestä vuorosta tai toisen puhujan jostakin aiemmasta vuorosta. Yleisimmin toistetaan edellisessä vuorossa olleita osia.

Toisto-osoitin on hieman samantyyppinen kuin tarkennusosoitin, eli sillä kerrotaan suoraan, missä kohdassa edellistä vuoroa ongelmallinen osa on. Toisto-osoitin eroaa

tarkennuksesta siinä, että tarkennuksessa ei suoraan käytetä edellisen vuoron lausumia vaan tarkennetaan asiaa eri sanoilla.

Toisto-osoittimilla on kahtalainen tarkoitus: ne joko osoittavat suoraan sen sanan tai lausuman osan, jossa ymmärtämisongelma on tai sitten ne toimivat esimerkiksi lausumisen korjauksina. Varsinkin syntyperäinen suomenpuhujia käyttää paljon toistoja muokatakseen kielenoppijoiden lausumia. Kielenoppijat kuitenkin kohtelevat näitä toistoja useimmiten kuten ymmärtämisongelman osoittimia, joten ne on luokiteltu osoittimiksi.

Seuraavassa katkelmassa Matti tiedustelee Salamilta harrastuksista ja siitä, tapaako hän suomenkielisiä ihmisiä kielikurssin ulkopuolella. Keskustelun alku keskittyy kuitenkin jalkapalloon:

Ma: onko sinulla sitten sellaisia (.) harrastuksia mitään missä tapaisit, (.) e?

S: joo m-, mull+o, e, mä minä harrastan jalkapalloo.

→Ma: jalkapalloo pe[laat.]

S: [kyllä] °pelaan [sitä]

Ma: [joo.]

S: (pelaan) ja, pelaan pelaame.

Ma: just. siellä tapaavat varmaan (just)?

Matti toistaa Salamin vuoron lopun varmistaakseen ymmärtämisensä. Salam vastaa myöntävällä minimipalautteella ja toistolla, Matti vahvistaa vielä yhteisymmärryksen. Salam täydentää toistamalla Mattin ilmauksen verbin, Matti vahvistaa vielä kerran ja palaa normaalikeskusteluun.

Seuraavassa esimerkissä keskustellaan siitä, mitä tapahtuu, jos Jekaterina ei ymmärrä, mitä keskustelukumppani sanoo. Matille tulee kuitenkin ymmärtämisongelma, kun Jekaterina jatkaa sen kuvailua, mitä hän toivoo keskustelukumppanin tekevän.

J: ja minä, (2) pyydän.

Ma: toistamaan, tai?

J: joo.

Ma: joo. onko, (.) oletko sitte-

J: pu-, puhuuki hiitämis-, (.) hiittämisesti. jo?

→Ma: hiihtämisestä?

J: ei, hiitasti. (.) [hiitasti]

Ma: [joo, joo #]

J: °puhute #hiitasti#°.

Ma: hitaasti, nii, hitaasti.

J: hitaasti joo.

Matti tarjoaa Jekaterinalle ensin ”toimintamallia” täydennyksellä (*toistamaan, tai?*), jonka Jekaterina periaatteessa hyväksyy. Matti on jo jatkamassa toisesta aiheesta, kun Jekaterina ilmeisesti huomaa, että Matin tarjoama toimintatapa ei ollut se, mitä hän oikeastaan itse käyttää. Jekaterina hakee sanaa, jolla ilmaista haluamansa. Matti tarjoaa äänneominaisuuksiltaan samantyyppistä, mutta käytännössä itse aiheeseen sopimatonta sanaa Jekaterinalle toistamalla vähän muokattuna Jekaterinan edellisen vuoron epävarman ilmaisun (toisto-osoitin). Jekaterina ei hyväksy Matin tarjoamaa muotoa, mutta löytää itse lähempänä oikeata olevan sanan. Matti korjaa vielä Jekaterinan ilmaisun oikeaksi, ja Jekaterina vahvistaa korjauksen. Matin tarjoamaan sanaan saattaa vaikuttaa se, että hän on edellisessä haastattelussa keskustellut haastateltavan kanssa hiihtämisestä pitkään, hiihtäminen kun oli edellisen haastateltavan harrastus. Haastateltava oli Jekaterinan tapaan venäjänkielinen nainen.

Seuraavassa keskustelu on samasta haastattelusta kuin edellinenkin katkelma. Keskustelu on aivan haastattelun lopusta, ja Matti kyselee siinä Jekaterinan tulevaisuudensuunnitelmista.

Ma: no entäs, (.) puhutaav vähän tulevaisuudesta. (.) tulevaisuudensuunnitelmista aiotko, (.) haluatko asua täällä Suomessa?

→ J: Suomessa?

Ma: Suomessa.

J: joo, °haluan°.

Jekaterina haluaa toisto-osoittimella tarkistaa, että on ymmärtänyt (tai kuullut) oikein. Matti vahvistaa ymmärtämisen toistolla, jonka jälkeen keskustelu jatkuu normaalisti.

Kielenoppija	Toisto-osoittimet
ARTIM	1
SALAM	2
NATASHA	1
SALAM	
SVETLANA	1
JEKATERINA	2
	7

Taulukko 7. Kielenoppijoiden käyttämät toisto-osoittimet.

Haastateltava	Toisto- osoittimet
ARTIM	2
SALAM	19
NATASHA	16
MUHAMMAD	15
SVETLANA	21
JEKATERINA	9
	82

Taulukko 8. Matin käyttämät toisto-osoittimet.

Toistoja on kielenoppijoilla melko vähän. Tässä suhteessa aineisto eroaa esimerkiksi Minna Sunin lisensiaatintyön aineistosta, jossa kielenoppijat käyttivät varsin runsaasti toisto-osoittimia (Suni 1995: 66, 78). Tässä aineistossa toisto-osoittimien vähäisyyttä kielenoppijoilla voi selittää se, että he ovat kielitaidoltaan korkeammalla tasolla kuin Sunin informantit. Näin ollen heillä on muita tapoja ilmaista ymmärtämättömyyttä kuin toisto-osoittimet. Toisaalta ongelmia myös tulee harvemmin, koska kieltä osataan paremmin. Yhtenä selittävänä tekijänä voi myös olla aineiston laatu, siis se, että kyseessä ovat haastattelut, joissa haastateltava pyrkii lähinnä vastaamaan kysymyksiin parhaan taitonsa mukaan ja haastattelijan ongelmaksi jää se, ovatko vastaukset relevantteja.

Syntyperäinen suomenpuhujaja käyttää toisto-osoittimia erittäin paljon, toistot ovat yleisimpiä osoittimia hänen puheessaan. Toistot jakaantuvat hänellä muuten tasaisesti, mutta kahden haastateltavan kohdalla toistoja on käytetty hyvin vähän. Nämä kaksi haastateltavaa ovat asteikon ääripäistä, toinen on sujuvasti suomea puhuva, puhelias mies, toinen heikompi tasoinen, arka nainen. Jostakin syystä syntyperäinen suomenpuhujaja ei siis heidän kanssaan keskustellessaan käytä juurikaan toistoja. Selitys saattaa piillä siinä, että mies puhuu hyvää suomea, joten hänen lausumiaan ei tarvitse korjailta eikä ymmärtämisenkään kanssa ole juuri ongelmia. Nainen puolestaan on itse melko aktiivinen ymmärtämisongelmien ilmaisussa, joten ehkä hän hoitaa ongelmatapausten osoittamisen jo niin varhaisessa vaiheessa, että syntyperäisen suomenpuhujan ei myöhemmin tarvitse puuttua asiaan.

Syntyperäinen suomenpuhujaja käyttää toisto-osoittimia paljon kielenoppijoiden lausumien korjailuun. Tällaisetkin tapaukset on katsottu osoittimiksi, koska kielenoppijat reagoivat niihin merkitysneuvottelujen kaavan mukaan: he vahvistavat korjauksen joko minimipalautteella tai toistamalla sen, vasta sitten keskustelu jatkuu.

Tämä syntyperäisen suomenpuhujan toimintatapa on samantyyppinen kuin mitä Salla Kurhila havaitsi väitöskirjassaan. Kurhila nimittäin osoitti, että kakkoskielisissä

keskusteluissa syntyperäinen suomenpuhujana mieluummin korjaa suoraan kielenoppijan puhetta kuin antaa kielenoppijalle aloitteen itsekorjaukseen. (Kuruhila 2003: 64, 134–135.) Myös omassa aineistossani kielenpuhujat siis mielellään korjaa kielenoppijoiden lausumia tarpeen tullen – osin tarkentaakseen, että on ymmärtänyt, osin ehkä ihan kielenoppimista edistääkseen.

3.2.4 Täydennysosoittimet

Täydennysosoittimien ryhmä on otettu luokitukseen syntyperäisen suomenpuhujan takia. Hän käyttää usein osoittimia, joissa hän tarjoaa kielenoppijoille valmiita sanavaihtoehtoja, hän siis pyrkii täydentämään oppijoiden ilmaisuja valmiiksi. Kielenoppijat eivät täydennysosoitinta käytä.

Täydennysosoitin eroaa toisto-osoitimesta siinä, että se tarjoaa enemmän uutta informaatiota. Siinä, missä toisto-osoitinta käytettiin ymmärtämisiongelman paikantamiseen ja suoraan osoittamiseen sekä kielenoppijan lausuman korjailuun, täydennysosoitin tuo enemmän uutta informaatiota keskusteluun. Täydennysosoittimella syntyperäinen suomenpuhujana ikään kuin ennalta osoittaa arvanneensa puhujan aikeet, ts. ymmärtävänsä asian, ennen kuin sitä on edes lausuttu kunnolla ääneen.

Seuraavassa katkelmassa puhutaan Jekaterinan lapsen suomen kielen taidosta eli siitä, miten hän on oppinut puhumaan suomea.

J: (4) mmhm (.) hän oppi, (.) hän kävi päiväkodissa, (.) neljä ku-, (.) neljä ku-
 →Ma: neljä kuukautta.
 J: joo, neljä kuukautta. joo.

Esimerkkikatkelmaa edeltää Matin kysymys, osaako poika jo suomea. Jekaterina miettii pitkään ennen kuin vastaa. Miettimisen kohteena voi olla ongelmallinen ajan ilmaus. Matti täydentää Jekaterinan vastauksen valmiiksi, Jekaterina vahvistaa täydennyksen.

Haastateltava	Täydennys- osoittimet
ARTIM	1
SALAM	8
NATASHA	2
MUHAMMAD	
SVETLANA	1
JEKATERINA	2
	14

Taulukko 9. Matin käyttämät täydennysosoittimet.

Täydennysosoittimia ei Mattikaan käytä kovin paljon. Niistä yli puolet on yhdessä haastattelussa, muissa täydennykset ovat yksittäisiä. Haastattelu, jossa täydennyksiä on eniten, on muutenkin Matin kannalta aika rikkonainen, hän käyttää samassa haastattelussa paljon myös tarkennuksia ja toistoja. Matti on ko. haastattelussa selvästi aktiivisempi merkitysneuvottelujen aloittaja. Haastateltavana on Salam, joka on suhteellisen puhelias ja joka kielitaidoltaan kuuluu edistyneempään ryhmään. Toisaalta Salamin puhetempo on varsin hidas, Matin taas nopea. Puhetempojen ero saattaisi selittää Matin aktiivisemmän otteen, jos Matti kokee epävarmuutta siitä, mistä Salamin hidas tempo johtuu eli ovatko kyseessä puheen ymmärtämisen tai tuottamisen ongelmat.

3.3. Epäsuorat osoittimet

Epäsuoriksi osoittimiksi on luokiteltu sellaiset osoittimet, joissa ongelma ilmaistaan viitteellisemmin, epäsuoremmin. Epäsuorien osoittimien ryhmiä on luokituksessa kolme: ”väärät vastaukset” -osoitin, minimipalautteosoitin ja nonverbaalinen osoitin.

Kielenoppija	Epäsuorat osoittimet
ARTIM	
SALAM	12
NATASHA	2
MUHAMMAD	11
SVETLANA	7
JEKATERINA	16
	48

Taulukko 10. Kielenoppijoiden käyttämät epäsuorat osoittimet.

Haastateltava	Epäsuorat osoittimet
ARTIM	1
SALAM	2
NATASHA	
MUHAMMAD	4
SVETLANA	5
JEKATERINA	2
	14

Taulukko 11. Matin käyttämät epäsuorat osoittimet.

Epäsuorat osoittimet ovat kielenoppijoilla suositumpia kuin suorat osoittimet, sen sijaan Matti käyttää mieluummin suoria osoittimia. Tämä saattaa johtua siitä, että kielenoppijat eivät halua tunnustaa kaikkia ymmärtämisiongelmiaan suoraan, vaan pyrkivät ohittamaan niistä osan ja ilmaisemaan osan hämärämmin ja suojelemaan näin

kasvojaan. Matti ehkä puolestaan katsoo, että epäsuorat osoittimet eivät välttämättä tuota niin hyvää tulosta kuin suorat osoittimet, mikä onkin nähtävissä: osa selkeistä epäsuorista osoittimista jää kielenoppijoilta huomaamatta ja ongelma välillä käsittelemättä. Toisaalta merkittävää on, että Matti käyttää epäsuoria osoittimia enemmän huonommin kieltä osaavien haastatteluissa, vaikka voisi ajatella, että he voivat havaita epäsuoria osoittimia huonommin kuin kieltä paremmin osaavat. Toisaalta heikommin kieltä osaavien haastattelut ovat muutenkin melko rikkonaisia eli osoittimia käytetään enemmän. Huomiota kiinnittää kyllä se, että myös Salamin kanssa käyty keskustelu on rikkonaisempien joukossa, vaikka Salam kuuluu kieltä paremmin taitavien ryhmään. Hänelläkin epäsuorat osoittimet painottuvat. Matin suorien osoittimien suosiota selittää myös se, että joukossa on toisto-osoittimia, joista osa on lähinnä kielenoppijan tuotoksen korjaamiseen tähtäviä, ei suoranaisia ymmärtämisongelman osoittimia.

Kielenoppijoilla ei ole havaittavissa eroa siinä, että epäsuorien osoittimien käyttö eroaisi kielitaitotason mukaan. Heillä epäsuorien osoittimien käyttö on siis ilmeisesti yksilöstä riippuvaista.

Se, että Matti suosii suoria osoittimia epäsuorien sijaan, voi johtua myös hänen roolistaan keskustelun vetäjänä, haastattelijana, jolla on tavallaan oikeus varmistaa, että hän on ymmärtänyt.

3.3.1 ”Väärä vastaus” -osoittimet

Tähän ryhmään on luokiteltu ne osoittimet, jotka ilmaisevat ymmärtämisongelman epäsuorin vastauksen tai muun epäsuoran keinon turvin. Vastaus ei sinänsä välttämättä ole väärä, mutta se antaa ymmärtää, että edellisen vuoron lausumaa ei ole ymmärretty kokonaan.

Seuraavassa katkelmassa Matti kysyy Salamilta murteista ja siitä, onko Salam havainnut, että puhekieli Suomessa eroaa maan eri osien välillä.

- Ma: mi-, miten sitte, ee sitten suomen, tiedät varmaan että täällä puhutaan murteita. () ja, puhutaan
- S: tarkoitat, puhekieltä?
- Ma: puhekieltä ja, ja, ja Tampereella
- S: (siis äidinkieltä)
- Ma: asuvat puhuvat eri lailla kun vaikkapa Helsingissä asuvat
- S: ((naurahtaa)) joo joo. huomasiit.
- Ma:öö, oletko huomannut näitä?
- S: joo huomaisin jo, huomasiin. olin huomannut jo.

Salam tarkistaa, onko ymmärtänyt murre-sanana oikein (= epäsuora, väärä vastaus -osoitin). Matti hyväksyy osin Salamin ymmärtämisen merkityksen, mutta täydentää vielä selitystään, jotta Salam löytäisi Matin tarkoittaman merkityksen. Matin osittainen hyväksyntä voisi olla tarkoitettu Salamin kasvojen säilyttämiseksi, ts. on keskustelun kulun kannalta helpompaa hyväksyä Salamin ehdotus ja jatkaa sen jälkeen lisäselityksillä.

Salam ehdottaa uutta merkitystä termille (= toinen väärä vastaus -osoitin), Matti ei huomioi sitä, vaan jatkaa omaa selitystään.

Seuraavassa katkelmassa Matti kysyy Artimilta, onko hänellä ollut ongelmia rasismista Suomessa asuessaan.

A: mä ei koska, (.) mulla ei koskaan ole ollut mitään ongelmaa.

Ma: joo

A: mä mä liikku semmonen piiri, (.) opettajat muusikot taiteilijat

Ma: [°mm°]

A: [ja] ja hyvä ihmisiä, [mä]

→ Ma: [ylee]nsä korkeasti koulutettuja ja,

A: no ei, ei sitä. kyllä mulla on [hyviä],

Ma: [mutta]

A: ei (.) mutta, (.) mä mm (.) se riippu henkilöstä esimerkiksi kun, (1) tartte, (1) sanotaan näin, liiku toisen toisen kulttuuri.

Ma: niin.

Artim selittää, miksi ei ole kokenut ongelmia Suomessa asuessaan. Matti tulkitsee Artimin tarkoittavan sitä, että hänen ystävänsä ovat korkeasti koulutettuja eli antaa ”väärä vastaus” -osoittimen (Matin ajatus saattaa johtua siitä, että Artimilla on itsellään ylempi korkeakoulututkinto). Artim kieltää tarkoittavansa koulutustasoa ja yrittää täydentämällä kertoa tarkemmin, mitä tarkoitti. Matti joko ymmärtää tai sitten antaa muuten vain keskustelun jatkoa.

Kielenoppija	Väärä vastaus -osoitin
ARTIM	
SALAM	10
NATASHA	1
MUHAMMAD	3
SVETLANA	4
JEKATERINA	5
	23

Taulukko 12. Kielenoppijoiden käyttämät väärä vastaus -osoittimet.

Haastateltava	Väärä vastaus -osoitin
ARTIM	1
SALAM	
NATASHA	
MUHAMMAD	3
SVETLANA	2
JEKATERINA	1
	7

Taulukko 13. Matin käyttämät väärä vastaus -osoittimet.

Kielenoppijoilla ”väärä vastaus” -osoitin on yleisin epäsuorista osoittimista, niitä on lähes puolet epäsuorista osoittimista. Eniten ”väärä vastaus” -osoittimia on Salamilla. Muuten osoittimet jakautuvat melko tasaisesti, Artim tosin ei käytä tällaisia osoittimia lainkaan (tai sitten Matti antaa niiden mennä ohi reagoimatta). Matin ”väärä vastaus” -osoittimet keskittyvät lähes täysin heikommin kieltä osaavien haastatteluihin, tosin tapauksia on vähän. Tällainen keskittyminen oli kuitenkin ainakin itselleni jonkinlainen yllätys, toisaalta voi olla, että itse huonommin kieltä osaavat ovat herkempiä ymmärtämisongelmien osoittimille ja tulkitsevat epäsuoria osoittimia olevan sielläkin, missä niitä ei todellisuudessa olekaan. Toinen selitys voisi olla se, että Matti pyrkii varsin hanakasti täydentämään keskustelua ja osoittamaan ymmärtäneensä eikä ehkä ehdi miettiä tulkintaansa, ennen kuin reagoi asiaan. Tämä saattaa aiheuttaa sen, että Matti tulkitsee asioita liian vähäisin taustatiedoin sillä välillä, kun heikommin kieltä taitavat kielenoppijat vielä miettivät, miten asiansa ilmaisivat.

3.3.2. Minimipalautesoittimet

Minimipalautesoittimiksi on luokiteltu sellaiset osoittimet, joissa puhujan minimipalautte on käsitetty merkitysneuvottelun aloitteeksi. Tällaisia minimipalautteita ovat esimerkiksi ”*mm+m*”, ”*joo*” (silloin kun se ei ole selvästi tulkittavissa vastaukseksi) ja ”*nii*”. Minimipalautteita on sekä kielenoppijoilla että Matilla, määrät tosin ovat aika pieniä.

Seuraava katkelma on aivan Svetlanan haastattelun alusta, jossa Matti pyytää Svetlanalta perustietoja.

Ma: oikein. () selvä. () ja voisitko Svetlana vähän, () kertoa () itsestäsi?

→ Sv: ymm.

Ma: minkä ikäinen olet ja mistä olet, tullut Suomeen?

Sv: ymhy. no () minä () tulen () Suomessa

Svetlana ei ilmeisesti ymmärrä, millaista kuvailua Matti kysymyksellään tarkoittaa, ja osoittaa ymmärtämättömyytensä minimipalautesoittimella. Matti vastaa antamalla lisätietoja, ja Svetlana saa tarvitsemansa täydennyksen ja palaa normaalikeskusteluun.

Seuraava esimerkki on Jekaterinan kanssa käydystä keskustelusta, ja aiheena on se, onko suomalaisten naisten ja miesten puheella eroa ymmärtämisen kannalta.

Ma: joo. (.) no, miten sinusta, (.) kum- kumpia on helpompi ymmärtää suomala-, suomalaisia naisia vai suomalaisia miehiä, heidän puhettaan?

→ J: mm+m.

Ma: onko mitään, (.) eroa?

J: (2) mhh (.) minä en puhum paljon suomalain-, (.) suomalaiset ihmiset kanssa.

Matin kysymys aloittaa uuden keskustelunaiheen. Ilmeisesti Jekaterina ei täysin käsitä kysymystä, tai sitten hän ei osaa vastata siihen. Joka tapauksessa hän reagoi ongelmaan minimipalautesoittimella, johon Matti vastaa täydentämällä kysymystään. Jekaterina ilmeisesti ymmärtää kysymyksen, mutta ei pysty vastaamaan siihen. Epäselväksi jää, ymmärsikö hän, mistä alkuperäisessä kysymyksessä oli kyse, vai reagoiko hän täydennysvastineeseen, ts. ymmärsi, että oli kyse suomalaisten puhe-eroista.

Seuraavassa katkelmassa ymmärtämisen ja tuottamisen ongelmia on paljon. Keskustelunaiheena on Svetlanan ammatti ja opiskelutausta.

Sv: jaa ammatti on se, (.) no (.) raamatta, (.) pitäjä tai mitä se on se, ekonomika?

→ Ma: mm+m.

Sv: kaupa, kaupa ekonomika ja,

→ Ma: joo, jo-, joo, # no, ei sillä ni [kuitekij jo-]

Sv: [mut minä] (kuitenki) tiedä mitä tämä ammatti on se suomeksi.

Ma: niin, joo.

Sv: ja se on sis, (.) kaupa.

Ma: [jotain kaupallista]

Sv: [(kaupasa on amati), jo?

Ma: joo, joo.

Sv: mut yliopistossa [minä opiskelin neljä vuotta.] (xx)

Ma: [yliopistossa opiskelit. niin joo.]

Sv: °niin no°

Ma: joo. tota, (2) mitäs mum piti kysyä odotas hetki otetaat täältä lunttilappu esiin.

Katkelmaa ennen on alettu keskustella Svetlanan koulutustaustasta. Hän on juuri kertonut opiskelleensa neljä vuotta Tarton yliopistossa. Matti vastaa Svetlanan ensimmäiseen puheenvuoroon minimipalautteella, jonka Svetlana tulkitsee epäsuoraksi osoittimeksi. Hän vastaa osoittimeen toistaen ja antaen parafrasoin, mihin Matti puolestaan vastaa yrittämällä ohittaa aiheen ja siirtyä eteenpäin. Svetlana ei kuitenkaan

halua ohittaa aihetta varmistamatta, että oikea ammatti tulee varmasti sanottua ääneen. Hän yrittää selittää asiaa täydennysvastineella, johon Matti vastaa myöntävällä minimipalautteella, jonka Svetlana taas tulkitsee ymmärtämisongelman osoittimeksi. Svetlana muotoilee jälleen uuden vastineen, tällä kertaa taas parafrasoin, mihin Matti vastaa toistolla. Svetlanan seuraava siirto jää epäselväksi, Matti kuitenkin vastaa siihen myöntävällä minimipalautteella. Svetlana yrittää vielä täydennysvastineella selittää opiskelleensa ammattia varten yliopistossa, mihin Matti vastaa toistolla. Svetlana täydentää vielä kerran, ja Matti päättää seuraavassa puheenvuorossaan hylätä aiheen ja siirtyä uuteen. Tilanne on Svetlanan kannalta kasvoja uhkaava, koska tilannetta ei hänen kannaltaan ilmeisesti ratkaista täydellisen onnistuneesti. Keskustelu kuitenkin jatkuu normaalisti katkelmasta eteenpäin.

Kielenoppija	Minimipalautteosoittimet
ARTIM	
SALAM	1
NATASHA	
MUHAMMAD	4
SVETLANA	3
JEKATERINA	1
	9

Taulukko 14. Kielenoppijoiden käyttämät minimipalautteosoittimet.

Haastateltava	Minimipalautteosoittimet
ARTIM	
SALAM	2
NATASHA	
MUHAMMAD	1
SVETLANA	3
JEKATERINA	1
	7

Taulukko 15. Matin käyttämät minimipalautteosoittimet.

Minimipalautteosoittimia on kielenoppijoista erityisesti huonommin kieltä osaavilla. Kielitestissä paremmin menestyneistä vain Salam käyttää minimipalautetta osoittimena, hänkin vain kerran. Minimipalautteen käyttäminen saattaa olla paitsi ymmärtämisongelman osoitin myös yritys ohittaa ymmärtämisongelma kokonaan, yleensä se kuitenkin tulee huomattua. Matilla minimipalautteet osoittimena jakautuvat tasaisesti, tosin hänelläkin kielitestissä heikommin menestyneiden haastatteluissa minimipalautteita oli vähän enemmän.

Minimipalautteesoittimia käytetään siis mielestäni keskusteluissa kahdella tapaa: toisinaan niillä pyritäänkin osoittamaan sitä, että kuulija ei ymmärrä puhujan sanomaa. Tällöin minimipalautteeseen liittyy usein epäröivä äänensävy. Koska oma aineistoni ei ollut videonauhoitettu, ei voida sanoa, liittyykö osoittimena käytetyn minimipalautteen yhteyteen katsekontaktia keskustelukumppaniin. Salla Kurhila nimittäin toteaa väitöstutkimuksessaan, että puhujan epävarmuuden ilmauksiin (hänen tutkimuksessaan erityisesti sanan etsimisen yhteydessä) liittyy katsekontaktin kääntäminen kuulijaan silloin, kun puhuja kaipaa apua (Kurhila 2003: 146–147). Voisi ajatella, että tällainen sanaton avun pyytäminen olisi mahdollista myös minun aineistossani.

Osa minimipalautteena käytetyistä osoittimista on mielestäni tapauksia, joissa minimipalautetta käytetään itse asiassa ymmärtämisiongelman häivyttämiseksi. Tällöin minimipalautteella kuitataan edellisen puhujan vuoro ja toivotaan, että seuraavassa vuorossa puhujan tarkoitus valkenee lisää, jolloin ei tarvitsisi lähteä erikseen merkitysneuvotteluun. Tällainen tapaus on mielestäni kysymyksessä esimerkiksi edellisessä esimerkissä, jossa Matti keskustelee Svetlanan kanssa hänen koulutuksestaan (ks. s. 47).

3.3.3 Nonverbaaliset osoittimet

Nonverbaaliset osoittimet ovat sellaisia ymmärtämisiongelmiä ilmaisimia, joissa ei käytetä sanoja. Tällaisiksi on luokiteltu mm. hiljaisuus ja nauru. Hiljaisuus on luokiteltu osoittimeksi silloin, kun se on niin pitkä, että toinen keskustelija tuntee olonsa kiusalliseksi ja ottaa vuoron. Kielenoppijoiden kanssa keskusteltaessa puhetahti on yleensä suhteellisen hidas, joten taukojakin suvaitaan enemmän ja ne voivat olla pitempiä kuin syntyperäisten välisissä keskusteluissa.

Nonverbaaleihin osoittimiin kuuluisivat olennaisena osana myös elein tai ilmein tehdyt merkitysneuvottelualoitteet. Näitä ei kuitenkaan voi valitettavasti aineistosta luokitella, koska käytössä ovat vain ääninauhat.

Ensimmäisessä esimerkissä Matti keskustelee Muhammadin kanssa siitä, kumpi on vaikeampaa, suomen kielen puhuminen vai kirjoittaminen:

Ma: joo. entäpä entäpä kirjoittaminen? (2) onko kirjoittaminen (.) onnistuuko kirjoittaminen paremmin kuin puhuminen? (.) suomen kirjoittaminen?

→ Mu: on- (4)

Ma: onko se yhtä, yhtä vaikeata kuin puhuminenkin?

Mu: on sama, (.) sama asia [(xx)]

Ma: [joo-o, joo.]

Matin kysymys on varsin monipolvinen, ja vaikeutta lisää kysymyksen vertailevuus. Muhammad alkaa vastata, mutta hiljenee sitten pitkäksi aikaa. Tauko kestää neljä sekuntia, mikä on hidastahtisessakin keskustelussa melko pitkä aika. Matti tulkitsee tilanteessa olevan ongelmia ja esittää parafrasoin, jonka jälkeen keskustelu jatkuu.

Seuraava katkelma on aivan Jekaterinan haastattelun lopusta. Haastattelu on ollut varsin katkonainen ja sisältänyt paljon merkitysneuvotteluja. Jostain syystä se on myös melko lyhyt – syynä voi olla se, että Matti toteaa, että keskustelu ei etene, ja päättää, että haastattelu on parasta lopettaa.

Ma: joo (.) joo. (2) tuota noin, (.) ei mull+oikeestaa om mitää tää oli näil, lyhyt ja helppo [#]

→ J: [#]

Ma: eikö ollutki helppo? helppo haastattelu. kiitos sinulle. (.) lopetamme tähän, (.) pääset tunnille.

Matti haluaa siis päättää keskustelun kevyesti ja naurahtaa lausumansa lopussa. Matin lausuma lienee tarkoitettu vitsiksi, koska haastattelu on tosiaan ollut varsin rikkonainen ja Jekaterinalle hankala. Jekaterinan naurahdus on hermostuneen kuuloinen, eikä hän kommentoi Matin vuoroa muuten. Matti arvelee, että Jekaterinalla on ongelmia ymmärtämisessä ja toistaa pari kertaa haastattelun helppoutta, mutta kun ei saa vastausta, hän siirtyy haastattelun lopettamiseen.

Kielenoppija	Nonverbaalinen osoitin
ARTIM	
SALAM	1
NATASHA	1
MUHAMMAD	4
SVETLANA	
JEKATERINA	10
	16

Taulukko 16. Kielenoppijoiden käyttämät nonverbaaliset osoittimet.

Nonverbaalisia osoittimia esiintyy vain kielenoppijoilla, ja heistäkin lähinnä heikommin kielitestissä menestyneillä. Yli puolet tapauksista on Jekaterinan haastattelussa, myös Muhammad käyttää nonverbaalisia osoittimia. Paremmin kielitestissä menestyneistä Natasha ja Salam käyttävät nonverbaalisia osoittimia kerran. Lienee luonnollista, että huonommin kieltä osaavat jäävät välillä suorastaan sanattomiksi, kun joutuvat tilanteeseen, jota eivät ymmärrä. Enemmän kieltä osaavat pystyvät ilmaisemaan ymmärtämisongelmansa paremmin eli osoittamaan tarkemmin kohdan, jossa ongelma

on. Vain vähän kieltä osaavalle uutta informaatiota voi tulla niin paljon, että hän ei kykene käytännössä reagoimaan lainkaan.

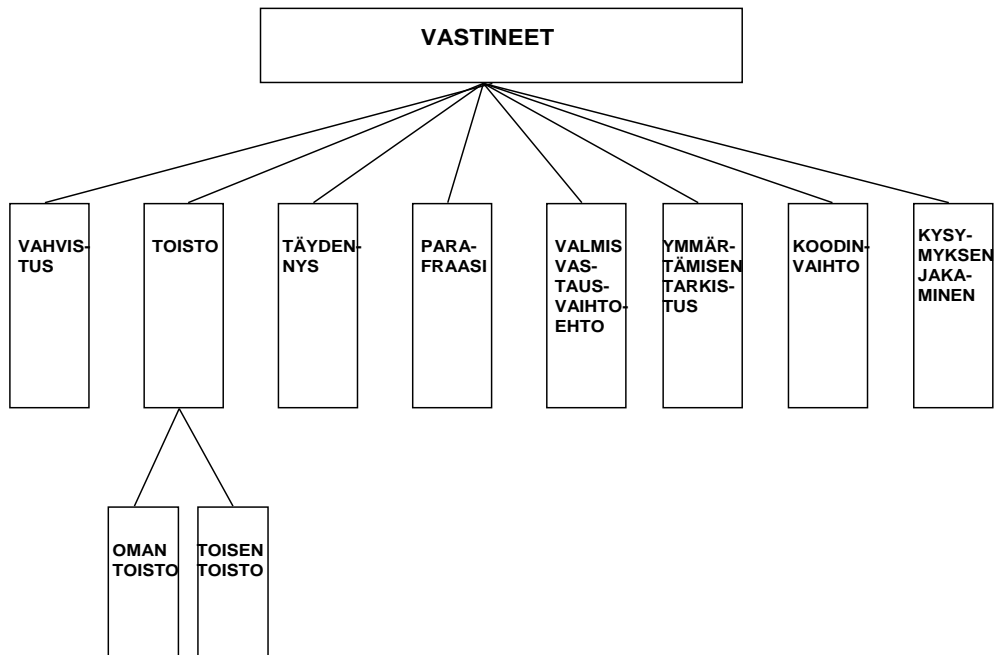
Nonverbaalisten osoittimien käyttäminen on periaatteessa melkoisen kasvoja uhkaavaa. Erityisesti tilanne voi olla kiusallinen vastaanottajalle, kun se, jolla vuoro olisi, ei käytäkään sitä, vaan on vaiti tai kuittaa vuoron esimerkiksi naurulla. Nauru nonverbaalina palautteena voi olla yritys ohittaa koko ongelma, kuitata se vain naurulla.

4. VASTINEET MERKITYSNEUVOTTELUJEN ALOITTEISIIN

4.1. Yleistä

Tässä luvussa käsitellään niitä vuoroja, jotka seuraavat ymmärtämisongelmien osoittimia. Vastineen sisältävät vuorot seuraavat yleensä suoraan niitä vuoroja, joissa on aloite merkitysneuvottelun käymiseen. Vastinetyyppejä on useita, jonkin verran useampia kuin osoitintyypppejä. Olen vastineita luokitelllessani käyttänyt pohjana Minna Sunin vuonna 1995 tekemää luokitusta. Olen laajentanut luokitusta niin, että se käsittää useampia luokkia, toisaalta olen jakanut yhden luokan myös pienempiin ryhmiin.

Olen jakanut vastineet kahdeksaan luokkaan, lisäksi mukana on luokka ”yksittäistapaukset”, jossa on mukana sellaisia tapauksia, joita ei löytynyt aineistosta kuin yksi kappale. Nämä yksittäistapaukset eivät kuitenkaan sopineet mihinkään muuhun luokkaan, joten katsoin parhaaksi jättää ne varsinaisten luokkien ulkopuolelle.

Kuvio 7: Vastinetyypit ymmärtämisongelmien osoittimiin.

Kielenoppija	Vastineet yht.
ARTIM	12
SALAM	66
NATASHA	34
MUHAMMAD	40
SVETLANA	64
JEKATERINA	24
	240

Taulukko 17: Kielenoppijoiden Matin osoittimiin antamat vastineet.

Haastateltava	Vastineet yht.
ARTIM	2
SALAM	12
NATASHA	8
MUHAMMAD	24
SVETLANA	11
JEKATERINA	25
	82

Taulukko 18: Matin kielenoppijoiden osoittimiin antamat vastineet.

Vastineista kolme neljäsosaa tuottavat kielenoppijat. Vastineiden määrä eroaa osoittimien yhteismäärästä sen vuoksi, että vastineita käytetään välillä useampaakin samassa vuorossa. On siis mahdollista, että osoittimeen vastataan esimerkiksi sekä toistolla että täydennyksellä. Kommentoin vastineyhdistelmiä sekä osoittimien ja vastineiden kombinaatioita erikseen luvussa 5 (alkaen s. 74).

Esittelen kunkin vastinetyypin tarkemmin omassa alaluvussa. Käsittelen alaluvuissa myös eri vastinetyyppien esiintymistä aineistossa.

4.2. Vahvistava vastine

Vahvistavalla vastineella tarkoitetaan vastinetta, jota käytetään vahvistamaan osoitinvuorossa ollut sanoma oikeaksi. Vahvistavia vastineita ovat usein myöntävät minimipalautteet, joskus niihin liittyy myös muita vahvistavia sanoja. Vahvistava vastine on käytöltään usein lähellä toistovastinetta, jota käsittelen seuraavassa jaksossa (s. 56).

Seuraavassa esimerkissä keskustellaan viranomaisten luona asioimisesta ja sen sujumisesta. Siinä vahvistava vastine sisältää paitsi minimipalautteen myös muuta vahvistavaa ainesta:

Ma: joo, (.) niin olin sitä kysymässä, että öö onko mitään sellasia (1) tilanteita kuten (.) pankki tai posti tai verovirasto tai työvoimatoimisto tai muita,

A: °mm°

Ma: onko, (.) onks nekin ihan helppoja? tai onks niissä [(xx)]

A: [mulle] vai?

→ Ma: niin, sulle justiin.

A: joo, o

Katkelmassa Artim tarkistaa, onko ymmärtänyt oikein eli että kysymys koskee vain häntä itseään. Matti vahvistaa oletuksen vahvistavalla vastineella.

Seuraavassa esimerkissä keskustellaan Salamin kielitaidosta. Matti haluaa tietää, osaako Salam muita kieliä suomen ja äidinkiellensä arabian lisäksi:

Ma: joo. (.) no, (.) osaatko muita, (.) kieliä (.) kuin, (.) arabiaa ja nyt suomea tietenkin? [öö]

S: [joo] mä se on jo mä osaan, (.) öö, englantia.

Ma: englantia?

→ S: joo.

Matti varmistaa toisessa vuorossaan, että on ymmärtänyt Salamin vastauksen oikein eli että Salam osaa myös englantia. Salam vahvistaa myöntävällä minimipalautteella.

Myös seuraavassa katkelmassa käsitellään Salamin kielitaitoa. Katkelma on itse asiassa lähes suoraan edellisen esimerkin jälkeisestä keskustelusta. Matti tiedustelee Salamilta, miten hyvin tämä osaa englantia.

Ma: joo. (.) oletko pitkään, (.) opiskellut englantia

S: [joo]

Ma: [tai,] o-, opitko [koulussa sitä jo?]

S: [(xx)] mun koko koko, m- mun koko opiskelu on, oli, englanni.

Ma: ahaa a-, opiskelit englanniksi.

→ S: joo.

Ma: joo. ni, y-, yliopisto on englan-, englanninkielinen vai?

→ S: joo varmasti on meill+on.

Ma: joo teill+on, joo.

[S: joo.]

Matti tarkentaa, onko ymmärtänyt oikein, että Salam on opiskellut englanniksi. Salam vahvistaa tiedon myöntävällä minimipalautteella. Matti tarkentaa vielä, onko koko koulu ollut englanninkielinen, minkä Salam vahvistaa myöntävällä minimipalautteella ja muilla vahvistavilla elementeillä.

Kielenoppija	Vahvistava vastine
ARTIM	1
SALAM	24
NATASHA	14
MUHAMMAD	11
SVETLANA	12
JEKATERINA	5
	67

Taulukko 19: Kielenoppijoiden käyttämät vahvistavat vastineet.

Haastateltava	Vahvistava vastine
ARTIM	1
SALAM	
NATASHA	
MUHAMMAD	2
SVETLANA	1
JEKATERINA	1
	5

Taulukko 20: Matin käyttämät vahvistavat vastineet.

Vahvistavia vastineita on erityisen paljon kielenoppijoilla. Matti tarjoaa usein valmiita vastausvaihtoehtoja tai toistaa kysyvästi edellisen vuoron sanoja, joten vahvistavia vastineita on helppo käyttää. Usein vahvistavia vastineita seuraa vielä toinen vastine, esimerkiksi täydennys. Vahvistavat vastineet jakautuvat suhteellisen tasaisesti kielenoppijoille, vain Artim ja Jekaterina eivät käytä vahvistavia vastineita juurikaan. Artimin kohdalla syynä saattaa olla se, että hänen haastattelussaan on vähemmän merkitysneuvotteluja kuin muilla. Jekaterinan haastattelu taas on lyhyempi kuin muiden, mistä johtunee se, että hänellä on myös merkitysneuvotteluja määrällisesti vähemmän. Jekaterinan haastattelu on nimittäin muuten varsin rikkonainen, joten jos haastattelu olisi pidempi, hänen haastattelussaan olisi todennäköisesti huomattavasti enemmän merkitysneuvotteluita.

Myös Matti käyttää jonkin verran vahvistavia vastineita. Hänellä niiden käyttö liittyy yleensä tarkistuskysymykseen vastaamiseen. Matti käyttää vahvistavia vastineita lähinnä kielitaidoltaan heikompien kanssa kommunikoidessaan, mikä ehkä johtuu siitä, että heikommilla puhujilla merkitysneuvottelut ovat usein pidempiä ja monipolvisempia ja päättyvät siihen, että he varmistavat vielä ymmärryksensä ja Matti vahvistaa sen sitten vahvistavalla vastineella.

4.3. Toistovastineet

Toistovastineilla tarkoitetaan sellaisia vastineita, joissa puhuja toistaa joko yhden sanan tai pidemmän jakson joko omasta aiemmasta vuorostaan tai edellisen puhujan vuorosta. Toistolla voi olla useampia rooleja. Toisto toimii vahvistajana, jolloin sen tehtävä keskustelussa on lähellä vahvistavaa vastinetta. Toistoa voi käyttää myös kielenoppimisen vahvistamiseen. Se tarkoittaa käytännössä sitä, että kielenoppija toistaa muodon, jota Matti on tarjonnut omassa osoittimessaan. Osoitin on silloin useimmiten joko toisto- tai täydennysosoitin. Toisto esiintyy myös selvennyksenä esimerkiksi silloin, kun puhuja toistaa oman aiemman vuoronsa. Tällaisissa tapauksissa puhuja voi esimerkiksi epäillä, että kuulija ei ole kuullut vuoroa aiemmin kunnolla tai että lausumisessa on ollut epäselvyyksiä.

4.3.1. Oman lausuman toistot vastineina

Oman lausuman toistoja oli aineistossa varsin vähän, ja ne esiintyivät suurimmaksi osaksi Matilla.

Seuraavassa esimerkissä keskustellaan Jekaterinan kielitaidosta. Matti toistaa toisessa vuorossa oman kysymyksensä lähes samoin sanoin:

Ma: miten, osaatko, (.) viroa yhtä hyvin kuin suomea?

J: (2) mitä?

→ Ma: osaatko (.) viroa yhtä hyvin kuin suomea?

J: (.) °nyt mä en ymmärrä°

Ma: et osaa viroa, (.) osaat vähän viroa,

J: joo.

Ma: ja suomeakin osaat, kumpaa osaat paremmin, (.) suomea vai viroa?

J: aaha. (.) joo nyt ymmärrän. (.) mina, (.) suomea tiedän paremmin kuin viroa.#

Ensimmäisenä osoittimena Jekaterina käyttää suoraa osoitinta, johon Matti reagoi toistamalla kysymyksen lähes samanlaisena kuin aiemmin. Jekaterinan osoittimesta on vaikea havaita, onko kyse siitä, että hän ei kuullut kysymystä kunnolla, vai siitä, että hän ei ymmärtänyt sitä. Matin kysymys on vertaileva, mikä saattaa olla ongelman ydin, sillä Jekaterinan suhteellisen heikko kielitaito ei ehkä riitä käsittelemään tämäntapaisia kysymyksiä. Jekaterina reagoi uuteen kysymykseen jälleen suoralla osoittimella, ja Matti jatkaa uudelleenformulointia. Tällä kertaa kysymyksen muotoilu onnistuu paremmin ja ongelmakohta ohitetaan.

Samantyyppisestä tilanteesta on kyse myös seuraavassa esimerkissä, jossa keskustellaan Muhamman tulevaisuudensuunnitelmista. Siinäkin Muhamman

osoittimesta on vaikea päätellä, onko kyse ongelmasta ymmärtämisessä. Kun Muhammadin ääni on vielä hiljainen, vaikeutuu Matin päättelytyö entisestään.

Ma: (2) joo-o. no, aiot-, aiotko, (.) tulevaisuudessa asua Suomessa

Mu: joo. (°anteeksi°)

→Ma: aiotko asua Suomessa tulevaisuudessa?

Mu: joo, kyllä.

Muhammad vastaa ensin myöntävästi Matin kysymykseen, mutta ilmeisesti silloin on kyseessä vain kanavien pitäminen auki, koska sen jälkeen Muhammad osoittaa ongelmansa erittäin hiljaa sanotulla sanalla, joka luultavasti on *anteeksi*. Matti toistaa oman kysymyksensä, ja Muhammad vastaa siihen normaalisti.

Oman vuoron toiston sisältävät osoittimet painottuvat siis Matin vuoroihin. Seuraavassa esimerkissä on kuitenkin tilanne, jossa Svetlana toistaa hieman muokattuna aiemmassa omassa vuorossaan esiintyneen sanan. Keskustelunaiheena katkelmassa ovat Svetlanan motiivit opiskella suomen kieltä.

Sv: [mut] no?, minä teen sis, (.) päätös, yksi kurssilla olen sis nyt toinen, kökurssilla ja minä no? (.) koska, (.) no minä ajattelen sis jos minä, opiskelen myös ol- minää, löyän siis no, (.) työtä,

Ma: joo.

→Sv: työssä [tai (xx).]

Ma: [työtä, nii.]

Sv: joo. mut a-, Virossa no? (2) mikä no, (.) voi olla se samoin on ja, (.) sairas on (.) samoin asiat on, (.) kuin Suomessa.

Svetlanan ensimmäinen vuoro sisältää tilanteeseen oikean muodon *työtä*. Hän alkaa kuitenkin epäröidä muotoa (eli kohtelee Matin minimipalautetta osoittimena) ja koettaa toista taivutusmuotoa samasta sanasta. Matti korjaa muodon oikeaksi, ja Svetlana jatkaa keskustelua.

Kielenoppija	Oma toisto
ARTIM	1
SALAM	
NATASHA	
SALAM	
SVETLANA	4
JEKATERINA	1
	6

Taulukko 21. Kielenoppijoiden käyttämät oman lausuman toistot.

Haastateltava	Oma toisto
ARTIM	
SALAM	
NATASHA	
MUHAMMAD	2
SVETLANA	
JEKATERINA	4
	6

Taulukko 22. Matin käyttämät oman lausuman toistot.

Oman vuoron toistoja on lukumääräisesti yhtä paljon sekä kielenoppijoilla että syntyperäisellä suomenpuhujalla, mutta ryhmien sisäisesti määrät jakautuvat niin, että Matin kaikista toistoista suurin osa on oman lausuman toistoja, kun taas kielenoppijat toistavat enemmän Matin lausumia. Tällainen jakauma selittyy sillä, että Matti toistaa usein kysymyksensä kielenoppijan osoittimen jälkeen, kun taas kielenoppijoiden toistot liittyvät usein kohtiin, joissa Matti muokkaa heidän lausumaansa. He siis toistavat oman lausumansa vielä Matin toisto-osoittimen jälkeen.

Kielenoppijoista oman vuoron toistoa käyttävät vain Svetlana, Artim ja Jekaterina, joista Artim ja Jekaterina vain kerran. Svetlanankin toistot rajoittuvat oman sanan toistoon. Matti puolestaan käyttää vain ns. pidempää toistoa eli toistaa yleensä koko aiemman lausuman samassa muodossa tai hieman muokattuna.

4.3.2. Toisen puhujan lausuman toisto vastineena

Toisen puhujan lausumien toisto, ns. toisentoisto, oli aineistossa huomattavasti yleisempää kuin oman vuoron toisto. Toisentoistot liittyvät useimmiten vahvistamiseen tai kielenoppimiseen. Kyse on yleensä siitä, että kielenoppija toistaa Matin vuoron joko vahvistaakseen sanoman oikeaksi tai sitten poimiakseen Matin tarjoaman oikean muodon.

Seuraavassa esimerkissä keskustellaan siitä, kuinka paljon Natasha käyttää suomen kieltä kurssin ulkopuolella. Katkelmaa on edeltänyt Mattin kysymys siitä, onko Natashan miehellä, joka on suomalainen, sukulaisia jossakin lähellä.

- N: [on], no suku[laisia]
 Ma: [suku]laiset (joo).
 N: ja, mieheni ystäviä on, on (hyvä) perhe Ikaalisissa asuvat.
 Ma: joo. heidän kanssaan puhut, [puhut sitten suomea?]
 N: [joo, on hyvin puhhun #]
 Ma: # hyvin, hyvin menee.
 → N: joo+o, hyvin menee.
 Ma: joo, joo. se on varmaa tärkeää,
 N: mm. joo.

Merkitysneuvottelu käydään yhteisesti naureskellen. Matti kysyy, käyttääkö Natasha suomea miehensä ystävien luona vieraillessaan. Natasha vastaa ja Matti varmistaa ymmärtäneensä oikein toisto- ja tarkennusosoittimilla. Natasha vastaa myöntävällä minimipalautteella ja toistovastineella. Yhteisymmärrys vahvistetaan vielä molemmin puolin.

Seuraavassa katkelmassa on yksi harvinaisista toistotyypeistä. Siinä Matti toistaa kielenoppijan ilmauksen.

- Ma: no entäs, puhutaav vähän tulevaisuudesta. tulevaisuudensuunnitelmista aiotko, () haluatko asua täällä Suomessa?
 J: Suomessa?
 → Ma: Suomessa.
 J: joo, °haluan°.

Jekaterina haluaa tarkistaa ymmärtäneensä (tai sen, että on kuullut oikein) toisto-osoittimella. Matti vahvistaa ymmärtämisen toistovastineella, minkä jälkeen keskustelu jatkuu normaalisti.

Kielenoppija	Toisen-toisto
ARTIM	2
SALAM	21
NATASHA	10
MUHAMMAD	12
SVETLANA	12
JEKATERINA	8
	65

Taulukko 23: Kielenoppijoiden käyttämät toisentoistot.

Haastateltava	Toisentoisto
ARTM	
SALAM	1
NATASHA	1
MUHAMMAD	
SVETLANA	
JEKATERINA	2
	4

Taulukko 24: Matin käyttämät toisentoistot.

Toisentoistot painottuvat kielenoppijoille. Toisentoisto kuuluukin kolmeen yleisimmin käytettyyn vastineeseen. Kielenoppijoilla on toisentoistoja yli kymmenen kertaa niin paljon kuin Matilla. Määrän moninkertaisuus johtunee siitä, että Matti oikoo kielenoppijoiden ääntämystä ja muotoja varsin hanakasti ja kielenoppijat käsittelevät näitä toistoja useimmiten merkitysneuvottelujen aloittimina. Kielenoppijoista vähiten toistovastineita käyttävät Artim, Natasha ja Jekaterina, eniten niitä suosii Salam. Hajonta ei selity mitenkään kielenoppijoiden kielitaidon tasolla, sillä esimerkiksi Artim on taitavimpia suomen kielen käyttäjiä, Jekaterinalla taas on eniten vaikeuksia kielen kanssa. Syntyperäinen suomenpuhuja käyttää toistoja harvoin, yhteensä vain neljä kertaa, ja nämäkin kerrat hajoavat usealle eri puhujalle.

4.4. Täydennysvastineet

Täydennysvastineiksi kutsutaan niitä vastineita, joissa annetaan jotakin lisätietoa merkitysneuvottelun aiheuttaneeseen sanomaan. Täydennysvastineet ovat välillä lähellä parafraseja, ja niiden välisen rajan vetäminen on toisinaan vaikeata. Täydennysvastineelle olennaista on kuitenkin se, että se ei vain toista vanhaa asiaa uudessa muodossa, vaan tarjoaa jotakin olennaista uutta tietoa, jolla sanoman käsittelyä voidaan helpottaa.

Seuraava esimerkki on aivan Svetlanan haastattelun alusta. Siinä Matti käyttää täydennystä tarkentaakseen kysymystä ja kertoakseen, millaisia asioita odottaa Svetlanan kertovan itsestään.

Ma: oikein. (.) selvä. (.) ja voisitko Svetlana vähän, (.) kertoa (.) itsestäsi? ööh
Sv: ymm.

→ Ma: minkä ikäinen olet ja mistä olet tullut, (.) Suomeen?
Sv: ymhy. no (.) minä (.) tulen (.) Suomessa?

Svetlana ei ilmeisesti ymmärrä, millaista kuvailua Matti kysymyksellään tarkoittaa, ja osoittaa ymmärtämättömyytensä epäsuoralla osoittimella. Matti vastaa täydennysvastineella eli tarkentamalla kysymystä, mihin Svetlana reagoi palaamalla normaalikeskusteluun (Svetlanan viimeisen vuoron lopussa on väärä taivutusmuoto *Suomessa*, mutta hän jatkaa keskustelua aiheesta, ts. kyseessä ei ole ymmärtämisen vaan tuottamisen ongelma).

Seuraavassa katkelmassa keskustellaan Natashan saamista suomen kielen opetuksesta.

- N: no ensin Pietarissa vielä, (.) Pietarissa oli vähän samallinen, (.) menetelmä [kuin täällä]
Ma: [ahaa olit] Pietarissa suomen (.) kurssilla.
→ N: joo, pie- peruskurssi.
Ma: peruskurssi siellä.
N: [joo].
Ma: [joo,] joo. oliko, suomalainen opettaja, vai?

Äänensävystä päätellen Matti yllättyy tiedosta, että Natasha on ollut jo Pietarissa suomen kielen kurssilla. Hän esittää aiheesta tarkentavan kysymyksen (tarkennusosoittimen). Natasha vahvistaa tiedon ja täydentää sitä täydennysvastineella kurssin tasosta kertovalla tiedolla. Matti varmistaa vielä kurssin tason toisto-osoittimella, mihin Natasha vahvistaa myöntävällä minimipalautteella.

Seuraavaa esimerkkiä edeltää Matin kysymys siitä, oliko Muhammadille helpompia oppia romaniaa kuin suomea. Muhammad on opiskellut romaniaa, kun on ollut Romaniassa yliopistossa. Yliopistossa opiskelu tapahtui romaniaksi. Muhammad yrittää katkelmassa selittää, että koska tarvitsi romaniaa opiskelukielenä, sitä oli helpompia oppia kuin suomea. Katkelmassa näkyy myös se Muhammadin haastattelulle leimallinen piirre, että koodinvaihtoa tapahtuu usein. Muhammadin suomen kielen taito ei ole kovin vahva, ja kun Matti on haastattelun aiemmassa vaiheessa antanut hänelle luvan käyttää englantia, hän myös käyttää sitä suhteellisen helposti.

- Mu: minä en oli, (.) helpompa, (.) helpompaa koska minä olin, (.) nuori ja ö- (2) ö- , koska minä ti- ti-, (.) öö tiedin, öö (.) mitä oon, (4) *what is next step I have to go to, university=
Ma: =joo=
Mu: =and I have to stu-,* minä täyty, (.) opi-, opiskelija
Ma: opiskelija?
→ Mu: ää, op-, öö, opiskelija, ee yliopistossa ja siellä (.) vain, (.) romanian (.) kieli,
Ma: joo.
Mu: öö, puhu- puhu- puhutaan
Ma: mm+m

Matti osoittaa, että ei ymmärrä Muhammadin vuoroa täysin. Ilmeisesti häntä hämää sana *opiskelija* siksi, että se ei oikein sovi lauseyhteyteen. Muhammad yrittää selventää lausumistaan, mutta ei vielääkään onnistu saavuttamaan täysin korrektaa suomenkielistä muotoa *opiskella*. Hän kuitenkin täydentää samalla vastaustaan (=täydennysvastine) ja Matti ymmärtää, mistä on kysymys.

Kielenoppija	Täydennys- vastine
ARTIM	7
SALAM	15
NATASHA	9
MUHAMMAD	12
SVETLANA	30
JEKATERINA	8
	81

Taulukko 25. Kielenoppijoiden käyttämät täydennysvastineet.

Haastateltava	Täydennys- vastine
ARTIM	
SALAM	9
NATASHA	4
MUHAMMAD	5
SVETLANA	8
JEKATERINA	5
	31

Taulukko 26. Matin käyttämät täydennysvastineet.

Täydennysvastineet ovat aineistossa suosituimpia vastineita. Kielenoppijoiden vastineista niitä on noin kolmasosa, Matin vastineista yli kolmasosa. Täydennyksiä käyttävät kaikki kielenoppijat, Matti puolestaan käyttää täydennysvastineita kaikkien muiden paitsi Artimin haastattelussa. Kielenoppijoista Svetlana on innokkain täydennysvastineiden käyttäjä, hänen käyttämistään vastineista puolet on täydennyksiä. Myös Artimin käyttämistä vastineista suurin osa on täydennyksiä, hänen haastattelussaan merkitysneuvotteluja on kuitenkin niin vähän, että absoluuttiset määrät jäävät kovin vähäisiksi.

Täydennysvastineiden suosiota selittänee se, että ne ovat varsin käyttökelpoinen keino selvittää ymmärtämisiongelman tilanteessa. Täydentämällä ongelmallista puheita voi toivoa, että hänen tuotoksessaan on joitakin sellaisia osia, jotka kuulija ymmärtää ja joiden pohjalta koko hänen sanomansa muuttuu ymmärrettävämmäksi.

Kommunikaatiostrategia-ajattelun kannalta tarkasteltuna täydennysvastine lienee lähimpänä Taronen (1980: 429) klassisen luokituksen parafrasistrategiaa, joskin täydennysvastine ei suoranaisesti ole parafrasi, koska se tarjoaa uutta tietoa aiheesta.

Gerard M. Willemsin (1987: 355) luokituksessa täydennysvastine asettuisi kielen sisäisiin strategioihin ja Bongaertsin ja Poulissen (1989: 254–255) luokituksessa konseptuaalisiin strategioihin.

4.5. Parafraasivastine

Parafraasivastineiksi luokitellaan sellaiset vastineet, joissa puhuja sanoo toisin sanoin saman asian kuin merkitysneuvottelun aiheuttaneessa vuorossaan. Parafraasi ja täydennysvastine ovat joissakin tapauksissa lähellä toisiaan, parafraasille ominaista on se, että vastine ei tuo olennaista uutta tietoa kuulijalle, vaan välittää alkuperäisen viestin toisella tavalla muotoiltuna.

Seuraava esimerkkiä ennen on keskusteltu Muhammadin lapsen suomen kielen taidosta. Matti ohjaa keskustelun uuteen aiheeseen ja kysyy hyvin monipolvisesti, käyttääkö Muhammad mahdollisesti joskus sekakieltä puhuessaan ystäviensä kanssa. Muhammadilla on selkeästi vaikeuksia vastata.

Ma: ymmärrän ymmärrän. tulee joskus, (.) sitten, kun puhut ystäviensä kanssa niin, (.) sellaista sekakieltä, (.) että puhut sanot jotain suomeksi (.) toisen asian taas, (.) englanniksi, (.) tai jonkun sanan englanniksi, (.) että e- et puhu pelkästään, (.) pelkästään vaikkapa englantia vaan sanot jonkun, jotain suomeksi tai jotain, arabiaksi?

Mu: °en ymmärrä°.

→Ma: ymmärrätko puhut, (.) puhut, ikään kuin monta (.) kieltä yhtä aikaa.

Mu: joo, joo. *if we are speaking-

Matin kysymyksen jälkeen Muhammad osoittaa ymmärtämisiongelman eksplisiittisellä osoittimella. Matti muotoilee kysymyksensä uudelleen lyhyemmin parafraasina. Muhammad ymmärtää ja vahvistaa ymmärtämisensä vielä vaihtamalla koodia ja esittämällä varmistuksen englanniksi. Koodinvaihdon jälkeen kehkeytyy vielä uusi, pitkäkö merkitysneuvottelu.

Seuraavassa katkelmassa varsinainen keskustelunaihe on Svetlanan työhistoria Suomessa, mutta puhe eksyy Svetlanan harrastukseen, puutarhanhoitoon. Svetlana käyttää parafraasia varmistaakseen, että Matilla on oikea käsitys siitä, mikä Svetlanaa kiinnostaa.

Ma: joo. (.) no mitä, oletko täällä (.) Suomessa, (.) ehtinyt olla missään työssä?

Sv: (.) no en mut minä en käydä minä, (.) pidän tai en, kinastunut sis no putarhan, (.) hoitaja=

Ma: =puutarhanhoidosta.

→Sv: juu minulla, pidän sis kukkia

Ma: joo.

Matti kysyy Svetlanan työhistoriasta Suomessa, Svetlana vastaa kieltävästi ja jatkaa sen jälkeen kertomalla, että häntä kiinnostaisi puutarhanhoito. Matti toistaa osoitinvuorossaan sanan, jota arvelee Svetlanan tavoittelevan. Svetlana vahvistaa Matin ymmärtäneen oikein myöntävällä minimipalautteella ja parafrasilla.

Kielenoppija	Parafraasivastine
ARTIM	
SALAM	2
NATASHA	
MUHAMMAD	
SVETLANA	3
JEKATERINA	1
	6

Taulukko 28: Kielenoppijoiden käyttämät parafrasivastineet.

Haastateltava	Parafraasivastine
ARTIM	1
SALAM	1
NATASHA	1
MUHAMMAD	4
SVETLANA	1
JEKATERINA	5
	13

Taulukko 29: Matin käyttämät parafrasivastineet.

Matti käyttää parafrasivastineita enemmän kuin kielenoppijat, mikä ei liene suuri yllätys. Kielenoppijoista parafraseja käyttävät Salam, Svetlana ja Jekaterina, joista kahta viimeksimainittua voitaneen pitää pienenä yllätyksenä. Parafrasien muodostamista pidetään yleensä melko vaikeana, ts. se vaatii puhujalta monipuolista sanavarastoa (Suni 1995: 119). Toisaalta parafrasien määrä oppijoiden vastineissa on pieni, joten pitkälle meneviä päätelmiä on turha tehdä.

Parafraasin käyttäminen on yksi klassisista kommunikaatiostrategioiden luokista. Niitä pidetään myös usein oppimisen kannalta hyödyllisempinä kuin joitakin toisia kommunikaatiostrategioita (esim. välttämiseen perustuvia; ks. esim. Tarone 1980: 421 < Færch – Kasper 1980.)

Si-Qing Chenin tutkimuksessa havaittiin, että ylempitasoiset oppijat käyttivät puheessaan enemmän kielellisiä strategioita (esim. synonyymeja ja antonyymeja), jotka perustuvat kohdekielen hallintaan. (Chen 1990: 178–179.) Tästä voisi päätellä, että parafraseja käyttäisivät mieluummin korkeammalla kielitaitotasolla olevat. Oman aineistoni pohjalta tällaista tendenssiä ei voi havaita – pikemminkin päinvastoin, sillä parafraseja kielenoppijoista käyttivät Salam, Svetlana ja Jekaterina, joista naiset ovat

nimenomaan heikommin suomen kieltä osaavia. Aineisto ja esiintyneet määrät ovat kuitenkin niin pieniä, että johtopäätöksiä ei oikein voi tehdä. Lisäksi Chenin tutkimus oli tehty kiinalaisten englannin kielen opiskelijoiden keskuudessa, mikä myös luonnollisesti vaikuttaa tutkimustuloksiin ja voi selittää eroa.

Syntyperäinen suomenpuhujana käyttää parafraasia eniten heikompitasoisten kielenoppijoiden (Muhammad ja Jekaterina) kanssa keskustellessaan. Tämä saattaa selittyä vieraspuheen (foreigner talkin) käyttämisellä. Vieraspuheessa syntyperäinen puhujana muokkaa omaa kieltään, jotta se olisi ymmärrettävämpää kielenoppijan kannalta. Foreigner talk puolestaan näyttää koostuvan kahdesta eri strategiatyypistä: puheen tuottamisen strategioista ja kommunikaatiostrategioista. (Tarone 1980: 423–424.) Syntyperäisen suomenpuhujan parafraaseista on havaittavissa foreigner talkin piirteitä, sillä usein hän nimenomaan pyrkii niissä yksinkertaistamaan lausumiaan, jotka välillä ovat aluksi varsin monipolvisia ja vaikeitakin.

4.6. Valmis vastausvaihtoehto vastineena

Joissakin tapauksissa ymmärtämisiongelman osoittimiin annetaan vastineeksi valmis vaihtoehto vastaukseksi. Tällaisia vastineita esiintyy vain Matilla, joka ehkä haluaa nopeuttaa keskustelun kulkua ja esittää siksi todennäköisimmän vaihtoehdon vastaukseksi.

Seuraava esimerkki on aivan Jekaterinan haastattelun lopusta. Haastattelun vaihe ja aiemmin käydyt useat merkitysneuvottelut voivat olla syynä siihen, että Matti niin hanakasti tarjoaa Jekaterinalle valmista vastausta.

Ma: joo, joo. () no, onko ollut mitääv vaikeuksia, () täällä Suomessa? (4.0) asuat täällä mitään, hankalaa tai vaikeata?

J: (2.0) (minä en tiedä).

→Ma: ei ole ollut mitään.

J: ei.

Ma: joo () joo. (2.0) tuota noin, ei mull+oikeestaa om mitää tää oli näil, lyhyt ja helppo [#]

Matti kysyy Suomessa asumisesta ja Jekaterinan mahdollisesti kohtaamista ongelmista. Jekaterina on pitkään hiljaa ja vastaa sitten hyvin hiljaa, ettei tiedä. Tilanteessa on siis ehkä ymmärtämisiongelma eli Jekaterina ei välttämättä ymmärrä, millaisia vaikeuksia Matti tarkoittaa. Voi myös olla, että Jekaterinan kielitaito ei riitä kertomaan ongelmista, tai sitten ongelmia ei ole ollut. Matti päättää kuitenkin kuitata tilanteen ohittamalla mahdollisen ongelmakohdan ja tarjoamalla valmiin vastausvaihtoehdon, vaikka Jekaterinan vastaus kysymykseen ei ainakaan ulkopuolisen näkökulmasta ole aivan

tyytyttävä. Jekaterina tyytyy Matin vastausehdotukseen, ja Matti alkaa päättää keskustelua.

Seuraavassa katkelmassa Matti ja Salam keskustelevat Salamin kielitaidon tasosta.

Ma: osaat-, osaatko nyt jo tarpea-, tarpeeksi

S: [ei, #ei# varmasti.]

Ma: [jotta voisit olla, lääkärinä?]

S: #ei ei#.

→Ma: ei vielä?

S: ei vielä.

Ma: joo.

S: ei vielä.

Ma: (.) täytyy osata paremmin.

S: joo.

Matti kysyy, joko Salam mielestään osaa suomea riittävän hyvin. Salam vastaa kieltävästi, mutta Matti tarkentaa tarkoittaneensa nimenomaan lääkärinä toimimista. Salam kieltää nauraen, jolloin Matti tarjoaa Salamille myös valmiin vastausvaihtoehdon lisäämällä Salamin vastaukseen aikamääreen. Salam toistaa Matin vastausehdotuksen, Matti varmistaa vielä yhteisymmärryksen parafraasilla, Salam vahvistaa myöntävällä minimipalautteella.

Haastateltava	Vastausvaihtoehto
ARTIM	
SALAM	1
NATASHA	
MUHAMMAD	1
SVETLANA	
JEKATERINA	1
	3

Taulukko 30: Matin antamat valmiit vastausvaihtoehdot.

Valmiin vastausvaihtoehdon antaminen kuuluu aineistossa vain Matin repertuaariin, joskin tapauksia on vain kolme. Aineisto vaikuttaa varmasti tämän vastinetyypin esiintymiseen, normaalissa keskustelussa sitä ei välttämättä esiintyisi lainkaan, haastattelutilanteeseen ja nimenomaan haastattelijan rooliin se kuitenkin on luonteva. Tapauksista kaksi on huonommin kieltä osaavien haastatteluissa. Salamin suomen kielen taito on parempi, mutta hänen puhetahtinsa on huomattavasti hitaampi kuin Matin ja hän pitää pitkiäkin taukoja, joten se voi selittää Matin halun tarjota valmis vastausvaihtoehto.

4.7. Ymmärtämisen tarkistus vastineena

Ymmärtämisen tarkistaminen vastineena tarkoittaa sellaisia tapauksia, joissa osoitinta seuraa ymmärtämistä tarkistava kysymys, esimerkiksi *ymmärsitkö?*

Seuraavassa esimerkissä merkitysneuvottelu alkaa jo Jekaterinan suorasta osoittimesta, johon Matti vastaa parafrasilla. Ongelmat kuitenkin jatkuvat.

Ma: =sekä suomea että venäjää. (.) kumpaakin. (.) joo. (1) no, (1) tuleeko joskus sellaisia tilanteita että kun puhut venäjää, (.) joidenkin ihmisten kanssa, (.) niin, (.) puhut hieman suomea siihen väliin sanot jonkun, (.) asian suomeksi, (.) sitten jonkun asian venäjäksi, tuleeko sellasta?

J: (.) en ymmärrän. #

Ma: silloin kun, (.) puhutko silloin kun puhut venäjää, pelkkää venäjää, et käytä suomalaisia sanoja ollenkaan?

J: no.

→Ma: ymmärrätkö ööh?

J:(°en ymmärrän mm+mh°)

Katkelma on alkuna merkitysneuvottelulle, joka jatkuu vielä jonkin aikaa katkelman jälkeenkin. Jo Matin alkuperäinen kysymys on ilmeisesti Matinkin mielestä aika vaikea. Hän muotoilee kysymyksen heti uudelleen vain lyhyen tauon jälkeen. Kysymyksen jälkeen Jekaterina osoittaa ymmärtämisiongelmansa suoralla osoittimella. Matti vastaa parafrasilla, mihin Jekaterina reagoi minimipalautteella. Matti on kuitenkin epävarma Jekaterinan ymmärtämisestä, ja hän esittää ymmärtämisen tarkistuksen, mihin Jekaterina vastaa jälleen suoralla osoittimella.

Seuraavassa katkelmassa on harvinainen tapaus, jossa kielenoppija käyttää vastineena ymmärtämisen tarkistusta.

Ma: osaavatko he paremmin sitten [suomea] (.) keskenään?

Mu: [joo] koska joo joo, hän menee päivä-, (.) ko- kodin ja, (.) kotiin ja hän, (.) siellä hän puhuu paljon, (.) öö, lapsit+asiat suome-, (.) öö, suomen kieli ja, (.) on on höl-, hölpompi, (.) hänellä, (.) puhu-, puhua suomia

Ma: joo-o, joo-o.

→Mu:ymmärrätkö?

Ma: ymmärrän ymmärrän. tuleeko joskus, (.) sitten kun puhut ystäväsi kanssa niin, (.) sellaista sekakieltä, (.) että puhut sanot jotain suomeksi (.) toisen asian taas, (.) englanniksi, (.) tai jonkun sanan englanniksi, (.) että e- et puhu pelkästään, (.) pelkästään vaikkapa englantia vaan sanot jonkun, jotain suomeksi tai jotain, arabiaksi?

Muhammad ei ilmeisesti ole täysin vakuuttunut Matin vastauksen kuultuaan, että Matti on ymmärtänyt hänen vuoronsa (= Matilla minimipalautteosoitin). Niinpä hän varmistaa

asian ymmärtämisen tarkistamisella.. Matti vahvistaa ymmärtäneensä ja jatkaa toisesta aiheesta.

Haastateltava	Tarkistus- vastine
ARTIM	
SALAM	
NATASHA	1
MUHAMMAD	3
SVETLANA	1
JEKATERINA	1
	6

Taulukko 31: Matin käyttämät ymmärtämisen tarkistus -vastineet.

Ymmärtämisen tarkistukset ovat lähinnä Matin käyttämiä vastineita. Kielenoppijoilla niitä on vain yksi, edellisenä esimerkkinä käytetty Muhammadin vastine. Matti sen sijaan käyttää niitä useammassakin haastattelussa, erityisesti kuitenkin Muhammadin kanssa keskustellessaan. Muhammadin haastattelu on melko rikkonainen, lisäksi sille on ominaista koodinvaihto, ts. keskustelukieli vaihtuu helposti englanniksi. Voi siis ajatella, että Matti haluaa varmistaa ymmärtämistä, koska ymmärtämisessä on keskustelun kuluessa ongelmia.

4.8. Vastineena kysymyksen jakaminen osiin

Aineistossa Matti käyttää Jekaterinan haastattelussa strategiaa, jossa hän jakaa hankalan kysymyksen pienempiin osiin, jotta sen hahmottaminen olisi kielenoppijalle helpompaa.

Seuraava esimerkki on keskustelusta Jekaterinan kanssa. Keskustelu on kaiken kaikkiaan aika katkonaista, ja esimerkin katkelmassa ymmärtämisongelmaa yritetään ratkaista useammallakin osoittimella ja vastineella. Keskustelunaiheena on Jekaterinan kielitaito.

Ma: miten, osaatko, (.) viroa yhtä hyvin kuin suomea?

J: (2) mitä?

Ma: osaatko (.) viroa yhtä hyvin kuin suomea?

J: (.) °nyt mä en ymmärrä°

→Ma: et osaa viroa, (.) osaat vähän viroa,

J: joo.

→Ma: ja suomeakin osaat, kumpaa osaat paremmin, (.) suomea vai viroa?

J: aaha. (.) joo nyt ymmärrän. (.) mina, (.) suomea tiedän paremmin kuin viroa.#

Kysymystä on edeltänyt keskustelu Jekaterinan kielitaidosta. Aiemmin on puhuttu siitä, että hän Virossa asuessaan oppi myös viroa. Taitojen vertailussa tulee kuitenkin ongelmia. Ensimmäisenä osoittimena Jekaterina käyttää suoraa osoitinta, johon Matti

reagoi muuntamalla kysymystä. Kysymys on kuitenkin edelleen vertaileva, mikä saattaa olla ongelman ydin, ts. Jekaterinan kielitaito ei riittäisi suoraan käsittelemään tämääntapaisia kysymyksiä. Jekaterina reagoi uuteen kysymykseen jälleen suoralla osoittimella, ja Matti jatkaa uudelleenformulointia. Tällä kertaa kysymyksen muotoilu onnistuu paremmin ja ongelma-kohta ohitetaan.

Kysymyksen jakaminen on varsin lähellä parafrasivastinetta, koska molemmissa muotoillaan lausumaa uudella tavalla. Kysymyksen jakaminen eroaa kuitenkin parafrasista siinä, että tässä vastineessa ymmärrys tarkistetaan osa osalta. Vastineen esittäjä ei siis jatka aiheessa eteenpäin, ennen kuin on saanut varmistuksen, että alkuosa kysymyksestä on ymmärretty.

Kysymyksen jakaminen vastineena on vain Mattin käyttämä strategia, ja hänkin käyttää sitä vain Jekaterinan kanssa keskustellessaan (kaiken kaikkiaan neljä kertaa). Vastineen vähäisyys on ehkä yllättävää, sillä voisi ajatella tämänkaltaisen strategian olevan tehokas. Toisaalta se voi olla myös kielenoppijan kasvoja uhkaava, jos hän kokee, että asiat pitää selittää hänelle liiankin yksityiskohtaisesti ja yksinkertaisesti.

4.9. Koodinvaihto

Koodinvaihto vastineena tarkoittaa tilannetta, jossa jompikumpi keskustelijoista vastaa ymmärtämisiongelman osoittamiseen vaihtamalla käyttämänsä kielen. Minun aineistossani kieli vaihtuu käytännössä aina englantiin. Olen luokitellut koodinvaihdoksi ne vastineet, joissa selkeästi vaihdetaan kieltä. Aineistossa oli myös tapauksia, joissa kielenoppija lainaa oman kielensä muotoa tai muokkaa omakielistään sanaa ääntämykseltään suomalaiseksi (esim. viron *raamat* suomalaistettuna *raamattapitäjä*, jolla haettaneen *kirjanpitäjä*-sanaa), mutta nämä tapaukset olivat osana jotakin muuta vastinetta eli niissä muokattiin vain yksittäistä sanaa osana isompaa kokonaisuutta, joten en ole luokitellut niitä aineistosta erikseen.

Seuraavassa esimerkissä Matti ja Muhammad keskustelevat Muhammadin kielitaidosta ja siitä, sekoittaako Muhammad osaamiaan kieliä puheessa keskenään. Keskustelukieli vaihtuu kesken kaiken englanniksi, mikä on Muhammadin haastattelulle tyypillistä. Muhammad nimittäin kysyy haastattelun alkupuolella, voiko käyttää englantia, kun ei osaa sanoa jotakin asiaa suomeksi. Matti antaa luvan, ja sen jälkeen Muhammad turvautuu englannin käyttämiseen varsin usein.

Ma: ymmärrän ymmärrän. tuleeko joskus, sitten kun puhut ystäviesi kanssa niin, () sellaista sekakieltä, että puhut sanot jotain suomeksi toisen asian taas, () englanniksi, () tai jonkun sanan englanniksi, että () e-, et puhu pelkästään, pelkästään vaikkapa englantia vaan sanot jonkun, jotain suomeksi tai jotain arabiaksi? T

- Mu: en ymmärrä.
 Ma: ymmärrätko puhut, puhut, ikään kuin monta kieltä yhtä aikaa.
 Mu: joo, joo. *if we are speaking-
 →Ma: *a-, a-, I mean, I mean eh-
 Mu: *a lot of languages (at the same) ((epäselvää))*
 Ma: *at the same time. I mean, when you're talking to some person you use a, mixture?*
- Mu: * yeah I mix, the, languages. yes it's, sometimes*.
 Ma: *sometimes happens*.
 Mu: *yeah, yes*.
 Ma: *yes*. joo. () no, () sitten kun, sitten kun joskus, () puhut suomea kuitenkin. aikaisemmin sanoit että yleensä puhut englantia vaikkapa postissa tai pankissa jos on

Muhammad ilmaiseen ymmärtämisiongelman suoralla, holistisella osoittimella. Matti muotoilee parafrasoin, jonka Muhammad osoittaa ymmärtävänsä. Matti kuitenkin ilmeisesti tulkitsee tilanteessa edelleen olevan ymmärtämisiongelman ja jatkaa selitystä englanniksi, osin päällekkäin Muhammadin ymmärtämisen osoittamisen kanssa. Matin koodinvaihtoa selittänee se, että Muhammad on vaihtanut kieltä jo aiemmin. Lopulta päästää yhteisymmärrykseen siitä, että Matin kysymää ilmiötä, kielten sekoittamista, tapahtuu joskus.

Koodinvaihto vastineena keskittyy lähes täysin Muhammadin kanssa käytyyn keskusteluun. Muhammad käyttää koodinvaihtoa kerran, Matti seitsemän kertaa. Lisäksi Matti käyttää koodinvaihtoa kerran myös Natashan kanssa keskustellessaan.

Koodinvaihtoa on kommunikaatiostrategioiden tutkimuksessa käytetty yleensä tuottamisen strategiana. Kommunikaatiostrategiana koodinvaihto tulee siis käyttöön useimmiten silloin, kun kielenpuhujalla ei osaa tuottaa haluamaansa ilmausta kohdekielen keinoin, jolloin hän turvautuu äidinkieleensä tai johonkin muuhun, yhteisesti ymmärrettyyn kieleen. Minun aineistossani koodinvaihdolla on mielestäni toinenkin tarkoitus. Toki koodinvaihto ratkaisee myös tuottamisen ongelman, eli sitä käytetään silloin, kun ei osata muulla tavoin sanoa asiaansa toisin sanoin (esimerkiksi parafrasaa käyttäen). Mutta toisaalta sen tarkoituksena on myös auttaa ymmärtämisiongelmassa, eli koodinvaihtoa voidaan käyttää myös silloin, kun ajatellaan, että kuulijan kielitaito ei riitä ymmärtämään asiaa kohdekielellä ilmaistuna.

Salla Kurhilan väitöskirjassa yhtenä luokkana olivat lainasanat, jotka ovat osa koodinvaihtoa. Hänen aineistossaan yksittäisiä lainasanoja esiintyi vain ei-institutionaalisissa tilanteissa. Kurhilan mukaan institutionaalisissakin tilanteissa kielenvaihtoa voi esiintyä, mutta silloin tavallisesti vaihdetaan kieltä pidemmäksi jaksoksi, ei vain yhden sanan ajaksi. (Kurhila 2003: 159.) Oma aineistoni voidaan luokitella institutionaaliseksi, ja myös näissä keskusteluissa koodinvaihto on

useimmiten pitempi keskustelujakso, tosin yksittäisiä sanoja käytetään kaksi kertaa, niistä toinen on Natashan käyttämä, toinen Muhammadin.

4.10. Yksittäistapaukset

Aineistossa oli kaksi hyvin vähän esiintynyttä vastinetta, jotka eivät sopineet mihinkään muihin luokkiin. Ne käsitellään lyhyesti tässä alaluvussa.

4.10.1. Kielto vastineena

Pelkkä kielto vastineena on käytössä yhdessä keskustelussa. Siinä Artim käyttää Matin epäsuoraan osoittimeen vastineena kieltoa, kun haluaa osoittaa Matin oletukset kokonaan vääriksi. Matti on siis vetänyt ilmeisesti liian rohkeita johtopäätöksiä. Keskustelunaiheena on se, onko Artimilla ollut Suomessa asuessaan ongelmia ulkomaalaisuudesta.

A: mä ei koska, (.) mulla ei koskan ole ollut mitän ongelmaa.

Ma: joo

A: mä mä liikku semmonen piiri, (.) opetajat muusikot taiteilijat

Ma: [°mm°]

A: [ja] ja hyvä ihmisiä, [mä]

Ma: [ylee]nsä korkeasti koulutettuja ja,

→ A: no ei, ei sitä. kyllä mulla on [hyviä],

Ma: [mutta]

A: ei (.) mutta, (.) mä mm (.) se riippu henkilöstä esimerkiksi kun, (1) tartte, (1) sanotaan näin, liiku toisen toisen kulttuuri.

Ma: niin.

Artim selittää, miksi ei ole kokenut ongelmia Suomessa asuessaan. Matti tulkitsee, että Artim tarkoittaa, että ongelmattomuuden syy on se, että hänen ystävänsä ovat korkeasti koulutettuja (Artimilla on itsellään ylempi korkeakoulututkinto). Artim kieltää tarkoittavansa koulutustasoa ja yrittää täydentämällä kertoa tarkemmin, mitä tarkoitti. Matti joko ymmärtää tai sitten antaa muuten vain keskustelun jatkua.

Kielto vastineena on varsin radikaali keino, koska se ikään kuin tyrmää edellisen keskustelijan vuoron kokonaan. Kielto lienee luontevimmin käytetty silloin, kun voidaan ajatella, että ymmärtämisongelman osoitin osoittaa, että puhuja on ymmärtänyt asian täysin väärin, jolloin tilanne tavallaan pitää katkaista ja aloittaa asian selittäminen uudelleen.

4.10.2. Aiheen vaihtaminen vastineena

Yleensä aiheen vaihtaminen katsotaan ymmärtämisiongelman ohittamiseksi. Aineistossa oli kuitenkin kaksi tilannetta, joissa aiheen vaihtaminen tapahtui sen jälkeen, kun aiempi aihe oli osoittautunut liian vaikeaksi, ts. aihetta oli yritetty käsitellä, mutta siinä ei ollut onnistuttu. Katsoin, että silloin ei ollut kyse normaalista aiheenvaihtamistapauksesta, vaan tietoisesta vastineesta osoittimeen tilanteessa, jossa merkitysneuvottelun jatkaminen olisi ollut liian hankalaa tai kasvoja uhkaavaa.

Seuraava esimerkki on ehkä koko aineiston hankalin ja kasvoja uhkaavin merkitysneuvottelu. Siinä yritetään pitkään saavuttaa yhteisymmärrystä, joka jää lopulta saavuttamatta. Katkelmassa Matti ja Jekaterina yrittävät keskustella siitä, käyttäkö Jekaterina välillä puhuessaan sekaisin kahta kieltä.

Ma: =sekä suomea että venäjää. (.) kumpaakin. (.) joo. (1) no, (1) tuleeko joskus sellaisia tilanteita että kun puhut venäjää, (.) joidenkin ihmisten kanssa, (.) niin, (.) puhut hieman suomea siihen väliin sanot jonkun, (.) asian suomeksi, (.) sitten jonkun asian venäjäksi, tuleeko sellasta?

J: (.) en ymmärrän. #

Ma: silloin kun, (.) puhutko silloin kun puhut venäjää, pelkkää venäjää, et käytä suomalaisia sanoja ollenkaan?

J: no.

Ma: ymmärrätkö ööh?

J:(°en ymmärrän mm+mh°)

Ma: ööh kun, (.) kun joskus, (.) tai otetaa uudestaan (nyt) #. jos-, joskus kun, (.) puhutko siis, s- sinä puhut venäjää venäläisten kavereitten [kanssa]

J: [joo+o.]

Ma: ja, ja viron venäläisten [kanssa,]

J: [joo+o]

→ Ma: mutta puhutko venäjää sitten joidenkin muiden, (.) ihmisten kanssa jotka tulevat jostain muualta kuin venäjältä? (5) tää on-, tää on nyt vaikea. e- ei mitään, ei mitään. (.) tuo ei tuo ei oookkaan niin tärkeä. (1) no entäs, (.) puhutaav vähän tulevaisuudesta. (.) tulevaisuudensuunnitelmista aiotko, (.) haluatko asua täällä Suomessa?

Matin alkuperäinen kysymys on ilmeisesti Matinkin mielestä aika vaikea. Hän muotoilee kysymyksen heti uudelleen vain lyhyen tauon jälkeen. Kysymyksen jälkeen Jekaterina osoittaa ymmärtämisiongelmansa suoralla osoittimella. Matti vastaa parafrasilla, johon Jekaterina reagoi myöntävällä palautteella. Matti on kuitenkin epävarma Jekaterinan ymmärtämisestä, ja hän esittää ymmärtämisen tarkistuksen, johon Jekaterina vastaa jälleen suoralla osoittimella. Matti yrittää jälleen muotoilla kysymystä uudelleen, mutta joutuu kesken oman puheenvuoronsa aloittamaan alusta ja tekemään uuden parafrasin. Hän yrittää päästä eteenpäin jakamalla kysymyksen osiin ja

koettamalla saada Jekaterinalta osoituksen ymmärtämisestä jokaiseen eri kysymyksen osaan. Yritys onnistuu ensin hyvin, mutta sitten törmätään jälleen ongelmaan. Jekaterina osoittaa ymmärtämisongelman tällä kertaa epäsuoralla osoittimella eli pitkällä hiljaisuudella. Matti vastaa lohduttamalla, että kysymys ei ollutkaan kovin tärkeä ja vaihtamalla puheenaihetta.

Esimerkin kaltaisia aiheen vaihtamistapauksia on aineistossa siis kaksi, molemmat Jekaterinan haastattelussa. Tämänkaltaisen aiheen vaihtaminen ei ole yleistä varmaankin siksi, että tilanne on aika hankala ja kasvoja uhkaava. Toisaalta arkikeskustelussa aiheen vaihtaminen käy sujuvammin, koska siinä ei haastattelutilanteen tavoin tarvitse välttämättä saada vastauksia kaikkiin kysymyksiin, vaan aihetta voi vaihtaa joustavammin. Tällöin aiheen vaihtaminen ei ehkä ole niin kasvoja uhkaavaa ja sitä voi tapahtua useammin.

Aiheen vaihtaminen eli viestin hylkääminen on myös yksi kommunikaatiostrategioiden lajeista, mutta kommunikaatiostrategiana se on rajattu oppijan käyttöön ja tuottamisen ongelmiin. Viestin hylkäämisellä tarkoitetaan Taronen (1980: 429) mukaan tilannetta, jossa oppija toteaa, ettei pysty tuottamaan ilmaisua ymmärrettävästi ja hylkää keskustelunaiheen. Minun aineistossani aiheen vaihtamista käytettiin kuitenkin hieman erilaisessa tilanteessa ja käyttäjänä oli syntyperäinen suomenpuhujaja. Osaltaan kyse oli varmasti siitä, että syntyperäinen suomenpuhujaja totesi, ettei pysty muotoilemaan asiaansa ymmärrettävästi kielenoppijan kannalta, mutta toisaalta hän käytti aiheen vaihtamista myös suojellakseen oppijan kasvoja, kun tämä ei yrityksistä huolimatta ymmärtänyt asiaa.

5. OSOITTIMIEN JA VASTINEITTEN YHDISTELMÄT

5.1. Yleistä

Osoittimien ja vastinten yhdistelmät hajosivat aineistossa aika lailla. Yleisimmin käytettyjä osoitin- ja vastinetyyppejä yhdisteltiin varsin monipuolisesti, harvinaisempia tyyppiejä käytettiin muutenkin harvemmissa yhdistelmissä. Joitakin kaavamaisuuksia oli kuitenkin havaittavissa. Usein vastineet liittyivät yhteen jonkin toisen vastineen kanssa, yhtä osoitinta seurasivat siis esimerkiksi vahvistus ja täydennys tai täydennys ja parafrasi.

Tarkastelen osoittimien ja vastinten yhdistelmiä kahdella tavalla. Olen jakanut ensin osoittimet suoriin ja epäsuoriin, ja tarkastelen niiden yhdistelyä vastineisiin. Sen jälkeen jaan osoittimet pienempiin ryhmiin osoittimista kertovassa luvussa (ks. s. 32) hahmotellun jaottelun mukaan. Tarkastelen osoittimia ja vastineita lisäksi erikseen kielenoppijoiden ja syntyperäisen suomenpuhujan kannalta. Mainitsen myös joitakin erikoisuuksia henkilöiden osalta.

5.2. Karkea jako

5.2.1. Suorat osoittimet

Suoria osoittimia ovat toisto-, täydennys-, tarkistus- ja eksplisiittiset osoittimet (ks. tarkemmin s. 33). Niille on ominaista se, että ne osoittavat suoraan, että edellisen puhujan vuoro on sisältänyt jonkin ongelmallisen jakson.

Kielenoppijat käyttävät suorien osoittimien kanssa vastineina erityisesti vahvistusta, toistoa ja täydennystä. Yleisimmin oppijat yhdistelevät joitakin edellä mainituista vastineista. Yksittäisistä osoitin-vastinepareista yleisin on suora osoitin ja toistovastine.

Suorien osoitinten kanssa kielenoppijat eivät käytä lainkaan valmista vastausvaihtoehtoa ja kysymyksen jakamista. Ne ovat toisaalta muutenkin aineistossa lähinnä syntyperäisen suomenpuhujan käyttämiä vastineita. Huomattavaa on myös, että tarkistuskysymystä käyttää vain yksi kielenoppija, Salam.

Syntyperäinen suomenpuhujia käyttää suorien osoittimien vastineina eniten vahvistusta ja parafrasia. Aineistossa on kuitenkin melko vähän kielenoppijoiden suoria osoittimia, joten pitkälle meneviä johtopäätöksiä ei voi tehdä. Lienee kuitenkin luonnollista, että syntyperäinen puhuja käyttää kielenoppijoita enemmän parafraseja, onhan hänellä huomattavasti paremmat kielelliset resurssit muotoilla sanottavaansa usealla eri tavalla.

5.2.2. Epäsuorat osoittimet

Epäsuoria osoittimia ovat minimipalaute, nonverbaalinen osoitin ja väärä vastaus (ks. tarkemmin s. 43). Epäsuorat osoittimet ovat epäsuoruutensa takia osin ongelmallisia, kuulijan kun ei ole aina helppo havaita niitä toisen puheesta.

Syntyperäisen suomenpuhujan puheessa on varsin vähän epäsuoria osoittimia, tai sitten ne ovat niin epäsuoria, etteivät kielenoppijat niitä pystyneet havaitsemaan. Epäsuorien osoittimien kanssa kielenoppijat käyttävät eniten täydennystä, yksittäistapauksina myös koodinvaihtoa, toistoa, kieltoa, tarkistuskysymystä ja parafrasaa. Monipuolisimmin vastineita käyttävät Muhammad (4 erilaista) ja Salam (3 erilaista).

Matin käyttämistä vastineista nousee täydennysvastine yli muiden. Matin käyttämät vastineet eroavat jonkin verran kielenoppijoiden mukaan. Jekaterinalle hän käyttää paljon erilaisia vastineita, mikä saattaa johtua siitä, että keskustelu tuntuu välillä hankalalta, joten Matti ehkä kokeilee useita erilaisia keinoja saadakseen asiansa ymmärretyksi. Muhammadin kanssa keskustellessaan Matti käyttää koodinvaihtoa, mikä saattaa johtua siitä, että Muhammadin haastattelussa on jakso, jossa kieli vaihtuu englanniksi. Matti saattaa sen vuoksi muutenkin helpommin turvautua englannin kielen apuun.

5.3. Jako osoittimittain

Erilaisiin osoittimiin yhdisteltiin varsin monenlaisia vastineita. Usein yksi vastine ei riittänyt, vaan samaan vuoroon yhdistettiin useampia vastineita. Myös osoittimia yhdisteltiin jonkin verran. Koska erilaisia yhdistelmiä oli käytössä niin monta, myös hajonta oli verraten suurta. Näin ollen mitään selkeitä linjoja osoitin-vastinepareista on vaikea saada, jonkinlaista suuntaa ehkä voi löytää.

Tarkastelen osoitin-vastinepareja osoittimittain jaoteltuna. Poimin lähempään tarkasteluun huomiota herättävimmät, ja esitän niistä jonkin verran esimerkkejä. Kaikki käytetyt yhdistelmät ja niiden käyttömäärät näkyvät liitteenä 1 olevista taulukoista.

5.3.1. Tarkennusosoitin

Kielenoppija	TA+VA	TA+VA+TÄY	TA+TÄY	TA+TO+TÄY	TA+PA
ARTIM	1				
SALAM	1				
NATASHA			1	1	
MUHAMMAD		2			1
SVETLANA	1		2		1
JEKATERINA	2				
	5	2	3	1	2

Taulukko 32: Matin vastineet kielenoppijoiden tarkennusosoittimiin.

Haastateltava	TA+VA	TA+VA+TO	TA+VA+TÄY	TA+VA+JAT	TA+TÄY	TA+TO	TA+TO+TÄY	TA+TO+JAT	TA+PA
ARTIM			1		3				
SALAM	4	2	3	2	2	1	2		
NATASHA	1				1	1	1		
MUHAMMAD			6		1	3			
SVETLANA	2		1		6	1	2	1	1
JEKATERINA	2		1			3	1		
	9	2	12	2	13	9	6	1	1

Taulukko 33: Kielenoppijoiden vastineet Matin tarkennusosoittimiin.

Kielenoppijoiden tarkennusosoittimien kanssa Matti käyttää vahvistusta, täydennystä, toistoa ja parafrasaa. Sen sijaan valmis vastausvaihtoehto, tarkistusvastine, koodinvaihtovastine ja kysymyksen jakaminen jäävät käyttämättä. Käytetyistä vastineista nousevat erityisesti esille vahvistus ja täydennys, joita molempia käytetään lähes tai yli puolessa tarkennusosoittimen vastineista.

Kielenoppijat vastaavat Matin tarkennusosoittimiin vahvistuksella, täydennyksellä, toistolla ja parafrasilla. Lisäksi Svetlana ja Salam käyttävät ensimmäisen vastineen jälkeen suoraan aiheesta jatkamista, eli he palaavat takaisin varsinaiseen keskusteluun odottamatta Matin vastausta vastineeseen. Käytetyistä vastineista ylitse muiden nousevat vahvistus ja täydennys, myös toistoa käytetään melko runsaasti. Merkille pantavaa on, että vahvistus ja täydennys ovat sekä kielenoppijoiden että Matin suosimia vastineita tarkistusosoittimiin, toisaalta ne ovat myös luonteva tapa reagoida tarkistamiseen – varsinkin vahvistus.

Parafraasia käyttää vain Svetlana, hänkin vain yhden kerran. Tarkennusosoittimien kanssa käyttämättä jäävät kielenoppijoiden muuten käyttämistä vastineista tarkistusvastine ja koodinvaihtovastine. Valmiita vastausvaihtoehtoja ja kysymyksen jakamista kielenoppijat eivät muutenkaan käytä lainkaan.

Tarkennusosoittimen kanssa käytetyt vastineet ovat siis samanlaisia sekä Matilla että kielenoppijoilla. Kielenoppijoiden suosituimmat tarkennusosoittimen vastineet eivät yllätä, ne ovat muutenkin kielenoppijoiden eniten suosimia vastinetyyppejä. Matilla tarkennusosoittimen kanssa käytetyt vastineet eroavat jonkin verran suosituimmuuslistasta. Täydennysvastine on suosituin muutenkin, mutta parafrasaa käytetään vähemmän kuin sen suosituimmuusjärjestys antaisi olettaa, parafrasi on nimittäin toiseksi suosituin Matin käyttämistä vastineista. Toisaalta tarkistuskysymykseen vastineena riittää usein vahvistus, joten on luonnollista, että vahvistusvastinetta käytetään paljon (lähes kaikki Matin käyttämät vahvistusvastineet käytetään tarkistusosoittimen kanssa) ja tarkistukseen vastaamisen kannalta liian järeää keinoa eli parafrasaa vain vähän.

5.3.2. Toisto-osoitin

Kielenoppija	TO+TÄY	TO+TA	TO+PA	TO+VA	TO+TO
ARTIM			1		
SALAM	2				
NATASHA			1		
MUHAMMAD					
SVETLANA		1			
JEKATERINA				1	1
	2	1	2	1	1

Taulukko 34: Matin vastineet kielenoppijoiden toisto-osoittimiin.

Haastateltava	TO+TÄY	TO+TÄY+PA	TO+TÄY+JAT	TO+TO	TO+TO+TÄY	TO+TO+JAT	TO+TO+TÄY+PA
ARTIM				1	1		
SALAM				5	3		1
NATASHA	1			4	1		
MUHAMMAD	3			5	1	2	
SVETLANA	3		1	4	6	1	
JEKATERINA	3	1		1	1		
	10	1	1	20	13	3	1
Haastateltava	TO+TA	TO+TA+TO	TO+TA+TO+VA	TO+PA	TO+VA	TO+VA+TÄY	TO+VA+JAT
ARTIM							
SALAM		1	1		6	1	2
NATASHA					6	4	1
MUHAMMAD					2	1	1
SVETLANA				1	2	4	
JEKATERINA					2		
		1	1	1	18	10	4

Taulukko 35: Kielenoppijoiden vastineet Matin toisto-osoittimiin.

Toisto-osoittimia on kielenoppijoilla melko vähän, ja hajonta niiden kanssa käytetyissä vastineissa on suurta. Yksikään Matin käyttämistä vastineista ei nouse yli muiden. Käytettyjä vastineita ovat täydennys, tarkistus, parafraasi, vahvistus ja toisto. Käyttämättä jäävät muutenkin harvinaisemmat valmis vastausvaihtoehto, lainavastine ja kysymyksen jakaminen.

Matilla toisto-osoittimia on paljon, mutta niistä suurin osa on itse asiassa korjauksia, jotka luokittelevat osoittimiksi siitä syystä, että ne käynnistävät merkitysneuvottelun. Kielenoppijat käyttävät Matin toisto-osoittimien kanssa täydennys-, toisto-, tarkistus-, parafraasi- ja vahvistusvastineita. Jonkin verran käytetään myös tapaa, jossa ensimmäisen vastineen jälkeen jatketaan alkuperäisestä keskustelunaiheesta odottamatta Matin reaktiota vastineeseen.

Eniten vastineista käytetään toistovastineita, sitten vahvistusvastineita ja täydennyksiä. Toistovastineen ja vahvistusvastineen rooli on yleensä vahvistaa Matin korjaus oikeaksi, ts. hyväksyä korjattu muoto. Näissä tapauksissa ei siis välttämättä ole kyse varsinaisesta ymmärtämisen ongelmasta, vaikka toistoja osoittimina kohdellaankin. Parafrasien ja tarkistusvastineiden käyttö on marginaalista. Käyttämättä jää jälleen koodinvaihtovastine. Täydennysvastineissa kiinnittää huomiota se, että ne ovat melkein kaikki heikompiensoisten kielenoppijoiden käyttämiä, tosin suurin osa heikompiensoisten kielenoppijoiden täydennysvastineista on Svetlanan käyttämiä, muut eivät niitä niinkään suosi. Muuten käytettyjen vastineiden kolme yleisintä kuuluvat myös muuten kolmen eniten käytetyn vastineen joukkoon.

5.3.3. Eksplisiittinen osoitin

Kielenoppija	EKS+TA+KV	EKS+PA	EKS+JA	EKS+TO	EKS+TO+TÄY
ARTIM					
SALAM					
NATASHA	1				
MUHAMMAD		1			
SVETLANA					
JEKATERINA			3	1	1
	1	1	3	1	1

Taulukko 36: Matin vastineet kielenoppijoiden käyttämiin eksplisiittisiin osoittimiin.

Eksplisiittisiä osoittimia on kielenoppijoiden puheessa varsin vähän. Matti käyttää niiden kanssa tarkistus-, koodinvaihto-, parafraasi-, toisto- ja täydennysvastinetta sekä kysymyksen jakamista. Käyttämättä jäävät siis vahvistusvastine ja valmiin vastausvaihtoehdon antaminen. Vastineiden käyttö hajoaa selvästi, ainoa keino, jota käytetään useammin kuin kerran, on kysymyksen jakaminen. Merkillepantavaa on se,

että suurin osa (viisi seitsemästä) eksplisiittisistä osoittimista on Jekaterinan haastattelussa. Totesin jo aiemmin, että Matti käyttää Jekaterinaa haastatellessaan enemmän vastinetyyppejä kuin muiden kanssa, tämä näkyy siis myös eksplisiittisiin osoittimiin vastattaessa. Matti ei käytä eksplisiittisiä osoittimia lainkaan.

5.3.4. Täydennysosoitin

Haastateltava	TÄY+TO	TÄY+TO+TÄY	TÄY+VA
ARTIM		1	
SALAM	3	2	3
NATASHA	1	1	
MUHAMMAD	1		
SVETLANA	1		
JEKATERINA	2		
	8	4	3

Taulukko 37: Kielenoppijoiden vastineet Matin täydennysosoittimiin.

Kielenoppijat eivät käytä täydennysosoitinta lainkaan. Matti sen sijaan käyttää sitä jonkin verran. Kielenoppijat vastaavat Matin täydennysosoittimiin joko toistolla, täydennyksellä tai vahvistuksella. Suosituin vastine on toisto. Jakaumassa täydennyksen osuus jää yllättävän vähälle (4 tapausta ja nekin toisena vastineena toiston jälkeen), täydennys kun on kaiken kaikkiaan suosituin kielenoppijoiden käyttämistä vastineista. Toisaalta toistovastine on varsin luonnollinen vastaus täydennysosoittimeen, jolla Matti yleensä täydentää kielenoppijan puhetta eli arvaa, mitä kielenoppija on aikonut sanoa. Jos arvaus osuu oikeaan, toisto- ja vahvistusvastineet ovat luontevia merkitysneuvottelun jatkajia ja päättäjiä.

5.3.5. Väärä vastaus -osoitin

Kielenoppija	VV+TÄY	VV+TÄY+KV	VV+KV	VV+KV+TÄY	VV+TO	VV+TO+TÄY
ARTIM						
SALAM	8					1
NATASHA	1	1				
MUHAMMAD	1		3	1	1	
SVETALANA	4					
JEKATERINA					1	
	14	1	3	1	2	1

Kielenoppija	VV+PA	VV+PA+KV	VV+NVB+PA	VV+EKS+TA	VV+EKS+TO	VV+VE	VV+TA
ARTIM							
SALAM	1						
NATASHA							
MUHAMMAD		1	1	1	1	1	
SVETALANA							
JEKATERINA	1						1
	2	1	1	1	1	1	1

Taulukko 38: Matin käyttämät vastineet kielenoppijoiden väärä vastaus -osoittimiin.

Haastateltava	VV+TÄY	VV+KV
ARTIM		
SALAM	1	
NATASHA		
MUHAMMAD	2	1
SVETLANA	2	
JEKATERINA	1	
	6	1

Taulukko 39: Kielenoppijoiden käyttämät vastineet Matin väärä vastaus -osoittimiin.

Väärä vastaus -osoitinta on kielenoppijoiden puheessa varsin paljon. Matti vastaa siihen täydennys-, koodinvaihto-, toisto-, parafraasi- tai tarkistusvastineella taikka antamalla valmiin vastausvaihtoehdon. Ylivoimaisesti eniten, yli puolessa tapauksista, käytetään täydennysvastinetta, yleisimmin Salamin kanssa keskusteltaessa. Koodinvaihtovastinetta käytetään yksin tai yhdessä jonkun muun vastineen kanssa kuusi kertaa, parafraasia ja toistoa kolme kertaa. Tarkistusvastinetta ja valmista vastausvaihtoehtoa käytetään kumpaakin kerran. Kokonaan käyttämättä vastineista jäivät vahvistusvastine ja kysymyksen jakaminen. Täydennysvastineen suurta käyttöä Salamin kanssa keskusteltaessa voisi selittää Matin ja Salamin viestintätempojen erolla. Siinä, missä Salamin puheen tempo on hidas, Matin on nopea, joten voi olla, että Matti

pyrkii nopeuttamana keskustelun kulkua antamalla täydennysvastineita silloin, kun arvelee Salamilla olevan ongelmia.

Matti käyttää puheessaan väärä vastaus -osoittimia varsin vähän. Toisaalta voi olla, että jotkin Matin väärä vastaus -osoittimista jäävät vaille huomiota, toiset taas saatetaan tulkita osoittimiksi, vaikka ne eivät sitä olekaan.

Kielenoppijoiden käyttämät vastineet ovat täydennys-, laina-, toisto-, parafraasi- ja tarkistusvastine. Käyttämättä jää siis vahvistusvastine. Eniten käytetään täydennysvastinetta, muiden osalta hajonta on suurta, niitä esiintyy lähinnä yksittäistapauksissa.

5.3.6. Minimipalautte osoittimena

Kielenoppija	MP+PA	MP+NVB+TA+TÄY	MP+TÄY
ARTIM			
SALAM			
NATASHA			
MUHAMMAD		1	1
SVETLANA			3
JEKATERINA	1		
	1	1	4

Taulukko 40: Matin vastineet kielenoppijoiden minimipalautteosoittimiin.

Minimipalautetta käytetään osoittimena sekä kielenoppijoiden että Matin puheessa vähän, Matti käyttää osoitinta vain kerran. Kielenoppijoiden minimipalautteosoittimien kanssa Matti käyttää vastineena parafraasia ja täydennystä, näistä täydennysvastine hallitsee ylivoimaisesti. Se ei sinänsä ole yllättävää, sillä täydennysvastine on Matin puheessa suosituin vastine.

Matti käyttää minimipalautetta osoittimena kerran, Svetlanan haastattelussa. Svetlana vastaa siihen parafrasivastineella. Svetlana käyttää parafrasivastineita kielenoppijoista useimmin, tosin hänelläkin niitä on vain kolme.

5.3.7. Nonverbaali osoitin

Kielenoppija	NVB+LV	NVB+VE	NVB+TÄY	NVB+JA	NVB+AV
ARTIM					
SALAM		1			
NATASHA					
MUHAMMAD	1				
SVETLANA					
JEKATERINA			2	1	1
	1	1	2	1	1

Kielenoppija	NVB+TO +TO+AV	NVB+TO+TO +PA+TÄY	NVB+PA	NVB+VV+ TÄY	NVB+VV+ VE
ARTIM					
SALAM					
NATASHA					
MUHAMMAD					
SVETLANA					
JEKATERINA	1	1	2	1	1
	1	1	2	1	1

Taulukko 41: Matin käyttämät vastineet kielenoppijoiden nonverbaalisiin osoittimiin.

Nonverbaaleista osoittimista lähes kaikki ovat Jekaterinan haastattelusta. Myös Muhammadilla ja Salamilla on yksi nonverbaalinen osoitin. Nonverbaalien osoittimien osalta näkyy se, mikä Matin käyttäytymisessä Jekaterinan haastattelussa on muutenkin tyypillistä: Matti käyttää useita erilaisia vastinetyyppejä. Koko haastattelu on suhteellisen rikkonainen, ja siinä on pahojakin ymmärtämisongelmia, joten Matti ilmeisesti haluaa koettaa kaikkia keinoja yhteisymmärryksen saavuttamiseksi.

Matti käyttää nonverbaalien osoittimien kanssa Jekaterinan haastattelussa täydennys-, toisto- ja parafrasivastinetta sekä kysymyksen jakamista. Muhammadin haastattelussa Matti turvautuu koodinvaihtoon, mikä on muutenkin tyypillistä Muhammadin kanssa keskusteltaessa, haastattelussa kun kieli vaihtuu välillä englanniksi. Salamin kanssa keskusteltaessa Matti tarjoaa valmiin vastausvaihtoehdon.

Nonverbaalin osoittimen kanssa ei käytetä vahvistus- tai tarkistusvastinetta. Matti ei käytä nonverbaalia osoitinta.

5.3.8. Useampi osoitin kerrallaan

Useampia ymmärtämisongelmien osoittimia kerrallaan käyttävät vain Muhammad ja Jekaterina. He saattavat yhdistellä kahta epäsuoraa osoitinta tai sitten käyttää sekä epäsuoraa että suoraa osoitinta yhtäaikaan. Useamman osoittimen käytön tapauksia on yhteensä seitsemän, Muhammadilla neljä ja Jekaterinalla kolme. Lisäksi tapaukset

jakautuvat niin, että Muhammad käyttää kaksi kertaa kahta epäsuoraa osoitinta ja yhdistelee kaksi kertaa epäsuoraa ja suoraa osoitinta, Jekaterina puolestaan käyttää kaksi kertaa kahta epäsuoraa osoitinta ja kerran suoraa ja epäsuoraa osoitinta yhtäaikaa.

Kun Muhammad käyttää kahta epäsuoraa osoitinta yhtäaikaa, hän aloittaa joko minimipalautteella tai väärä vastaus -osoittimella. Toinen osoitin on molemmissa tapauksissa nonverbaali osoitin. Matti vastaa epäsuoriin osoittimiin toisessa tapauksessa tarkistuksella ja täydennyksellä ja toisessa parafrasilla.

Jekaterina käyttää epäsuorien osoittimien yhdistelmänä molemmilla kerroilla nonverbaalia osoitinta ja väärä vastaus -osoitinta. Matti vastaa niihin täydennyksellä ja valmiilla vastausvaihtoehdolla.

Kun oppijat yhdistävät epäsuoran ja suoran osoittimen, Muhammad käyttää väärä vastaus -osoitinta ja eksplisiittistä osoitinta ja Jekaterina nonverbaalia osoitinta ja toisto-osoitinta. Matti vastaa Muhammadille tarkistuksella ja toistolla, Jekaterinalle puolestaan yhdistelmällä toisto, parafrasi ja täydennys.

Useiden osoittimien yhdistelmät ovat aineistossa siis suhteellisen harvinaisia, mutta ei ole yllätys, että ne sattuvat juuri Jekaterinalle ja Muhammadille. Heidän haastattelunsa kun ovat, kuten aiemminkin on todettu, kaikkein katkonaisimpia ja ongelmallisimpia. Kummassakin haastattelussa yhteisymmärrystä on välillä vaikea saavuttaa, joten ei ole ihme, että kielenoppijakin välillä turvautuu useampaan osoittimeen. Lisäksi Matin käyttäytyminen Jekaterinan suoran ja epäsuoran osoittimen yhdistelmän kanssa noudattaa jo aiemmin tuttua linjaa: Matti suorastaan lataa puheensa erilaisilla selviytymisstrategioilla Jekaterinan kanssa puhuessaan. Ehkä useiden selviytymisstrategioiden käyttö onkin juuri haastattelun ongelma: saattaa olla, että Matin yritykset auttaa Jekaterinaa ymmärtämisongelmissa vain pahentavat tilannetta, ts. Matti antaa liikaa virikkeitä ja Jekaterina menee niistä jo sekaisin.

6. PÄÄTELMIÄ

6.1. Teoriasta ja tutkimusmenetelmästä

Keskustelunanalyysi sopi tutkimusmenetelmäksi varsin hyvin, sen avulla löytyivät keskustelujen katkoskohdat. Toisaalta se, että aineistoa ei ollut saatavissa kuvanauhoina, vaikeutti keskustelunanalyysin käyttöä, koska esimerkiksi katsekontaktia ja muita eleitä ei voinut havainnoida, ja näin ainakin epäsuorista osoittimista osa jäi todennäköisesti havaitsematta. Toisaalta merkitysneuvotteluihin johtaneet osoittimet todennäköisesti havaittiin kyllä, eli havaitsematta on saattanut jäädä tilanteita, joissa on ollut esimerkiksi nonverbaalinen osoitin, johon ei kuitenkaan ole reagoitu vastineella. Nämä tilanteet ovat kuitenkin tämän tutkimuksen kannalta merkityksettömiä. Toki tilanteisiin olisi saatu lisävalaistusta ja tilanteita olisi voinut tulkita syvällisemmin, jos kuvanauhat olisivat olleet käytössä, ja tämä olisi tietenkin ollut tutkimuksen kannalta eduksi. Joidenkin tilanteiden tapahtumista olisi myös kuvanauhojen avulla pystynyt tekemään tarkemman analyysin.

Aineisto oli koottu institutionaaliseksi luokiteltavasta tilanteesta eli haastattelusta. Toisaalta tilanne poikkesi esimerkiksi viranomaisten kanssa käytävistä institutionaalista keskusteluista siinä, että keskustelun sävy oli yleensä rento ja keskustelu rönsyili osassa haastatteluja myös ennalta ajateltujen haastatteluaiheiden ulkopuolelle. Näin ollen aineisto ei ollut puhtaasti institutionaalinen, mikä tekee havaintojen tulkinnasta sinänsä haasteellisempää, koska ei voida ajatella suoraan, että jotkut piirteet olisivat seurausta aineiston institutionaalisuudesta tai arkikielisydestä. Toisaalta tutkimuskysymyksen kannalta institutionaalisuudella ei ole sinänsä merkitystä, koska ei ole pyritty erottelemaan institutionaalisen ja arkikeskustelujen välisiä eroja. Itse ilmiön eli merkitysneuvottelujen aloittamisen kannalta olisi ollut mielenkiintoista pystyä katsomaan myös sitä, mitä eroa institutionaalissa ja arkikeskustelussa on, mutta toisaalta pro gradu -tutkimuksen laajuus ei olisi sallinut tämän ulottuvuuden tarkastelua.

Käytän tutkimuksessa hyväkseni osin kommunikaatiostrategian käsitettä ja teorioita. Kommunikaatiostrategioiden käsitteen tekee ongelmalliseksi se, että strategiat on valmiiksi luokiteltu tiettyihin luokkiin, joita pitäisi sitten löytyä aineistosta. Koska tämä tutkimus on kuitenkin aineistolähtöinen, ei kommunikaatiostrategioiden luokittelu ole kaikilta osin käyttökelpoinen. Suhtautumiseni kommunikaatiostrategioihin muuttui tutkimuksen edetessä jonkin verran: tutkimuksen alkuvaiheessa olin sitä mieltä, että puhujat käyttävät kommunikaatiostrategioita paljon ja että niiden luokittelu on käyttökelpoinen yhtenä tutkimuksen apuvälineenä. Tutkimuksen edetessä totesin, että

suuri osa aineistosta esiin nousseista tilanteista ei täytä oikein varsinaisten kommunikaatiostrategioiden käyttötilanteita, vaan niissä keskustelu rakentuu itsessään tilanteen mukaan, ei mitään tietoisia strategioita noudattaen. Lisäksi kommunikaatiostrategiat on perinteisesti varattu oppijoiden käyttöön, koska syntyperäisten kielenpuhujien on ajateltu osaavan kaikki kielen käyttötavat, jolloin heidän ei tarvitse erikseen miettiä strategioita saadakseen asiansa sanottua. Koen kuitenkin, että omassa aineistossani myös syntyperäinen suomenpuhujia muokkaa tuotostaan aktiivisesti kommunikaatiostrategioiden periaatteiden mukaisesti, joten hänkin mielestäni käyttää kommunikaatiostrategioita. Olen siis kuitenkin käyttänyt kommunikaatiostrategioiden käsitettä hyväkseni ja miettinyt tilanteita myös niiden pohjalta.

Keskustelunanalyttisessä tutkimuksessa kommunikaatiostrategiat eivät siis suoraan sovi analyysin välineeksi, koska niiden lähtökohta on toinen kuin keskustelunanalyysin. Mielestäni niitä voi kuitenkin soveltuvin osin ajatella ilmiöiden selittäjinä. Esimerkiksi parafrasien muotoilu ja koodinvaihto ovat minusta varsin selkeitä esimerkkejä kommunikaatiostrategioiden käytöstä. Toisaalta suuri osa kommunikaatiostrategioiden mahdollisista käyttötilanteista ei todennäköisesti ole tutkimuksen näkökulman vuoksi tullut edes havaittaviksi, koska ne eivät ole aiheuttaneet merkitysneuvotteluja vaan ovat selvittäneet tilanteen niin, että neuvottelua ei tarvita.

6.2. Havaintoja osoittimien käytöstä

Suoria ymmärtämisiongelmiä osoittimia käyttivät kaikki puhujat. Syntyperäinen suomenpuhujia käytti enemmän suoria kuin epäsuoria osoittimia, toisin kuin kielenoppijat, jotka suosivat epäsuoria osoittimia. Tämä saattaa kertoa siitä, että kielenoppijat eivät välttämättä halua tehdä ymmärtämisiongelmaansa näkyväksi vaan pyrkivät pääsemään keskustelussa eteenpäin, mutta epäsuora osoitin paljastaa ymmärtämisiongelman. Toisaalta kielitaitotestissä huonommin menestyneet ja itseään huonoina suomen kielen puhujina pitävät kielenoppijat käyttivät eniten eksplisiittisiä osoittimia eli tekivät ymmärtämisiongelmansa suoraan tiettäviksi.

Syntyperäisen suomenpuhujan suorista osoittimista suurin osa oli toisto-osoittimia, mikä on luonnollista sen vuoksi, että toistoja käytettiin myös korjaamaan kielenoppijan puhetta, ei aina ymmärtämisiongelman osoittimina.

Syntyperäisen suomenpuhujan halu käyttää suoria osoittimia enemmän kuin epäsuoria saattaa johtua myös keskustelun luonteesta: haastattelussa on luontevaa, että haastattelija voi kysyä tarkentavia kysymyksiä, ne eivät ole hänelle kasvoja uhkaavia niin kuin ehkä muuten olisivat. Toisaalta osa syntyperäisen suomenpuhujan epäsuorista

osoittimista saattaa jäädä huomiotta, koska kielenoppijat eivät välttämättä osaa niihin reagoida.

Tarkennusosoittimia käytetään paljon, osin varmaan siksi, että haastattelumuoto suosii tarkentavien kysymysten tekemistä. Toisaalta syntyperäisen suomenpuhujan käyttäytyminen on kahtalaista: toisten haastateltavien kanssa hän käyttää tarkennuksia paljon, toisten vähän. Käyttäytymisen erot eivät selity kielenoppijoiden kielitaitotasolla, eli kyse lienee yksilöllisestä keskustelutyylisen vaihtelusta.

Toistojen osalta aineistosta tehdyt havainnot ovat samanlaisia kuin Salla Kurhilan väitöskirjassa (Kurhila 2003: 64, 134–135), jossa syntyperäinen suomenpuhujamiellellään korjaa kielenoppijoiden tuotosta toistolla. Suuri osa oman aineistoni syntyperäisen suomenpuhujan toistoista on myös korjaustyyppisiä. Toisaalta Minna Sunin väitöskirjassa (1995: 66, 78) kielenoppijat käyttivät toistoja paljon, mitä taas oman aineistoni oppijat eivät tee. Tulos saattaa selittyä esimerkiksi keskustelun muodolla (haastattelu) ja kielenoppijoiden kielitaitotasolla, joka oli omassa aineistossani Sunin informanttien kielitaitotasoa korkeampi.

Syntyperäisellä suomenpuhujalla on epäsuoria osoittimia enemmän huonommin kieltä taitavien kuin parempien puhujien kanssa keskusteltaessa. Havainto on sinänsä mielenkiintoinen, koska voisi olettaa, että huonommin kieltä taitavat eivät havaitsisi epäsuoria osoittimia niin hyvin kuin suoria. Voi tietysti miettiä, onko heikommin kieltä taitavien puhujien korva jotenkin herkistynyt ymmärtämisiongelmiensa osoittimille, ts. jos he eivät itsekään aina ymmärrä, he myös olettavat, että toinenkaan ei ymmärrä. Toinen selitys voisi olla se, että Matti pyrkii usein varsin hanakasti esimerkiksi täydentämään keskustelua ja osoittamaan ymmärtäneensä eikä ehkä ehdi miettiä tulkintaansa ennen kuin reagoi asiaan. Tämä saattaa aiheuttaa sen, että Matti tulkitsee asioita liian vähäisin taustatiedoin sillä välillä, kun heikommin kieltä taitavat kielenoppijat vielä miettivät, miten asiansa ilmaisivat.

Minimipalauteosoittimia oli eniten huonommin kieltä osaavilla kielenoppijoilla. Voisi ajatella, että minimipalauteosoitin voi olla yritys ohittaa ymmärtämisiongelma. Kielenoppija ehkä toivoo, että jos ongelma ohitetaan minimipalautteella, seuraavassa vuorossa tulisi lisävalaistusta, joka auttaisi ymmärtämisessä.

Minimipalauteosoittimien kohdalla olisi ollut eduksi, jos aineisto olisi ollut myös kuvanauhoilla, koska tällöin olisi voinut tarkkailla keskustelijoiden katseita. Salla Kurhila nimittäin totesi väitöstutkimuksessaan (Kurhila 2003: 146–147), että tarvitessaan apua sanan tuottamiseen puhuja kääntää katseensa keskustelukumppaniinsa, jolloin tämä tietää, että apua tarvitaan. Voisi ajatella, että myös ymmärtämisiongelman osoittamisessa katseella olisi rooli, jonka olisi nähnyt, jos aineisto olisi ollut myös kuvanauhoilla.

Nonverbaalista osoitinta käyttävät vain heikoimmat kielenoppijat. Nonverbaalinen osoitin on varsin kasvoja uhkaava, joten sen käytön vähäisyys ei ole yllätys. Heikompitasoisilla kielenoppijoilla ei kyseisissä tilanteissa ole ehkä vaihtoehtoista tapaa reagoida, jos ymmärtämisen ongelma on niin kokonaisvaltainen, että kielenoppija ei pysty tarttumaan mihinkään yksittäiseen ongelmailmaukseen tms.

Kaiken kaikkiaan osoittimien käytössä ei ollut mitään suuria yllätyksiä. Kasvoja uhkaavimmat, suorimmat osoittimet olivat heikoimmin kieltä taitavien käytössä, hienovaraisemmat keinot taas joko jakautuivat tasaisesti tai olivat parempitasoisten suosimia. Ehkä merkille pantavaa on kuitenkin se, että yksi heikoimmin kieltä taitavista, Svetlana, on muita heikompitasoisia rohkeampi kielenkäyttäjä – hän ei osoita ymmärtämisiongelmiaan suoraan ja on muutenkin varsin luova kommunikoiija. Hän siis poikkeaa jossain määrin muista kahdesta kieltä heikommin taitavasta. Mitään suuria linjaeroja kielitaitotasojen mukaan ei kuitenkaan voi tehdä, suurin osa eroista osoittimissa on luokiteltavissa yksilöllisiksi.

6.3. Havaintoja vastineiden käytöstä

Vastineiden käyttö erosi osoittimista siinä, että vastineita käytettiin usein enemmän kuin yksi osoitinta kohti. Puhujat siis arvelivat, että yhdellä vastineella ei selvitä, vaan osoittimia käytettiin peräkkäin jopa neljä.

Kielenoppijat käyttivät paljon vahvistusvastinetta, mikä on luonnollista, kun syntyperäinen suomenpuhujia antaa valmiin vastausvaihtoehdon tai toistaa oppijan ilmauksen muokattuna. Vahvistusvastineen käytössä oli yksilöllisiä eroja: Artim ja Jekaterina eivät juurikaan niitä käyttäneet. He olivat ääripäitä kielitaitotasoltaan, joten selityksenä lienee yksilöllinen kommunikointityyli.

Syntyperäinen suomenpuhujia käyttää vahvistusvastinetta usein merkitysneuvottelun loppupuolella tai muuten tarkistuskysymyksen kanssa, tarkoituksena on ilmeisesti päättää neuvottelu ja vahvistaa yhteisymmärrys. Vahvistusvastinetta käytetään enemmän heikompien kielenpuhujien kanssa, tälle lienee selityksenä se, että heidän kanssaan merkitysneuvottelut ovat pitempiä ja niissä tarvitaan ymmärryksen vahvistamista.

Toistovastineen rooli tutkimusaineistossa on kahtalainen, samoin kuin toisto-osoittimenkin. Toistoa käytetään paitsi ymmärtämisiongelmistä johtuviin merkitysneuvotteluihin myös kielellisiin korjauksiin. Syntyperäinen suomenpuhujia käyttää toistoa luonnollisesti enemmän kielenoppijoiden tuotosten korjauksiin, hän toistaa yleensä pitempiä jaksoja (koko lausuman) samassa tai muokatussa muodossa. Kielenoppijat käyttävät vastineena useimmiten toisentoistoja, eli he toistavat Matin

korjaavan toisto-osoittimen ikään kuin vahvistuksenomaisesti. Toistojen määrä vaihtelee kielenoppijoilla yksilöllisesti, toistovastineen käyttö ei vaihtele kielenoppijoiden tason mukaan.

Täydennysvastine on suosituin vastine, sitä käyttävät paljon sekä kielenoppijat että syntyperäinen suomenpuhuja. Merkille pantavaa on, että Matti ei käytä täydennysvastinetta lainkaan Artimin kanssa. Artim on taitava kielenkäyttäjä, ja se ehkä selittää sen, että Matin ei tarvitse käyttää täydennysvastineita. Toisaalta Artim kyllä käyttää täydennysvastinetta Matin kanssa puhuessaan.

Svetlana on kielenoppijoista innokkain täydennysvastineen käyttäjä. Svetlana käyttää puheessaan myös parafraaseja. Mielestäni näiden kahden vastineen käyttö osoittaa Svetlanan olevan rohkea kielenkäyttäjä: hän käyttää myös kielitaidolta enemmän vaativia vastineita (kommunikaatiostrategioita), vaikka hän on kielitaidoltaan yksi informanttien heikoimpia.

Täydennysvastineiden suosiota selittänee se, että ne ovat varsin käyttökelpoinen keino selvittää ymmärtämisiongelman tilanteessa. Täydentämällä ongelmallisuutta puhuja voi toivoa, että hänen tuotoksessaan on joitakin sellaisia osia, jotka kuulija ymmärtää ja joiden pohjalta koko hänen sanomansa muuttuu ymmärrettävämmäksi. Täydennysvastinetta voisi mielestäni pitää yhtenä kommunikaatiostrategiana, jolla puhuja pyrkii pääsemään ongelmallisessa tilanteessa eteenpäin. Se voisi luokitua esimerkiksi Bongaertsin ja Poulissen luokituksen (1989: 254–255) mukaisesti analyyttisiin strategioihin.

Parafrasien käyttö jakaantuu niin, että Matti käyttää niitä enemmän kuin kielenoppijat, mikä on varsin luonnollista. Parafrasien käyttö saattaa Matilla olla tietoinenkin kommunikaatiostrategia, ts. hän pyrkii muokkaamaan tuotostaan yksinkertaisemmaksi ja ymmärrettävämmäksi parafrasilla eli käyttää vieraspuheen (foreigner talk) keinoja. Tosin osa Matin parafraaseista ei varsinaisesti yksinkertaista sanomaa, vaan päinvastoin monimutkaistaa tilannetta, mikä johtaa pitempiin merkitysneuvotteluihin. Tämä tuskin kuitenkaan on Matin tarkoitus.

Kielenoppijoista parafraaseja käyttävät eniten Salam, Svetlana ja Jekaterina, mikä on ehkä hieman yllättävää. Salam on kielitaitotasoltaan edistyneempi, mutta sekä Svetlana että Jekaterina sijoittuvat informanteista heikompaan puoliskoon. Svetlana on muutenkin varsin rohkea kielenkäyttäjä, joten hänen parafrasien käyttönsä ei ole niin yllättävää, mutta Jekaterina on haastattelussa varovainen kielenkäyttäjä, ja hänen haastattelunsa on kovin katkonainen ja ongelmia täynnä, joten on hieman yllättävää, että hän turvautuu parafraaseihin, jotka kuitenkin katsotaan perinteisesti haastavammaksi kommunikaatiostrategian lajiksi.

Matti käyttää kolme kertaa vastineena valmista vastausvaihtoehtoa. Tällainen vastine ei ehkä olisi käytössä arkikeskustelussa, mutta haastattelutilanteeseen se sopii, koska haastattelijan tehtävänä on saada vastaukset kysymyksiinsä.

Ymmärtämisen tarkistus on vastineena käytössä eniten Muhammadin haastattelussa, mikä johtunee siitä, että Muhammadilla on selvästi vaikeuksia ymmärtää suomea ja hän vaihtaa kielen mielellään englanniksi. Siksi Matti ehkä tarkistaa ymmärrystä hanakammin kuin muissa haastatteluissa. Myös Natashan, Svetlanan ja Jekaterinan kanssa Matti käyttää ymmärtämisen tarkistusta. Näistä Jekaterina ja Svetlana ovat Muhammadin tavoin kieltä huonommin osaavia, joten kielitaitotaso voi selittää ymmärtämisen tarkistamisen tarpeen.

Yksittäistapauksina Matilla ovat käytössä kysymyksen jakaminen osiin, koodinvaihto ja aiheen vaihtaminen. Kysymyksen jakamista Matti käyttää Jekaterinan kanssa. Jekaterinan haastattelu on hyvin rikkonainen ja ymmärtämisongelmia on paljon, joten Matti joutuu välillä turvautumaan varsin kasvoja uhkaavaan kysymyksen jakamiseen. Vastine on tehokas, mutta toisen puhujan kannalta se on hiukan kiusallinen, kun se tuo vaikutelman ”rautalangasta vääntämisestä”.

Muhammadin haastattelulle leimallinen piirre on englannin kielen käyttäminen. Matti antaa haastattelun alkupuolella Muhammadille luvan sanoa ilmauksen englanniksi, kun suomeksi ei löydy sanoja, ja tämän jälkeen kieli vaihtuu melko helposti englanniksi pitkiksikin pätkiksi. Muhammad todennäköisesti osaisi keskustella myös suomeksi samoista asioista, mutta englanti on hänelle tutumpi ja helpompi kieli, joten luvan saatuaan hän helposti vaihtaa siihen.

Tällaiset pitemmät koodinvaihdot ovat Salla Kurhilan mukaan leimallisia institutionaalisille tilanteille. Arkikeskusteluissa käytetään hänen mukaansa lainasanoja, kun taas institutionaalisissa tilanteissa yksittäisiä lainasanoja ei käytetä. (Kurhila 2003: 159.) Omassa aineistossani tällaista tendenssiä oli myös havaittavissa, tosin myös kaksi yksittäistä lainattua sanaa aineistosta löytyi.

Aiheen vaihtamista Matti käyttää yhden kerran, aivan Jekaterinan haastattelun lopussa, kun tilanne ajautuu niin vaikeaksi, että yhteistä ymmärrystä ei löydy. Matti päättää jättää aiheen käsittelyn ja siirtyy keskustelun lopettamiseen. Aiheen vaihtaminen on hyvin kasvoja uhkaava vastine, koska se tavallaan leimaa toisen keskustelijan inkompetentiksi kielenkäyttäjäksi. Myös aineiston tilanteessa keskustelu päättyy hermostuneisiin naurahduksiin ja kiusalliselta vaikuttavaan tilanteeseen.

Parafraasi, koodinvaihto ja aiheen vaihtaminen (=viestin hylkääminen) on luokiteltu kommunikaatiostrategioiksi, joilla kielenoppija koettaa päästä eteenpäin kohdatessaan tuottamisen ongelmia. Mielestäni omasta aineistostani voisi havaita myös sellaisen piirteen, että koodinvaihtoa ja aiheen vaihtamista käytetään enemmänkin

ymmärtämisiongelman ratkaisuun kuin tuottamisen ongelmiin. Nämä strategiat ovat myös syntyperäisen suomenpuhujan käytössä, vaikka perinteisen luokituksen mukaan kommunikaatiostrategiat ovatkin oppijan käytössä. Toisaalta esimerkiksi Maija Kalin (1995) on väitöskirjassaan todennut, että keskustellessaan kielenoppijan kanssa syntyperäinen kielenpuhujaksi ei ole ”natiivi”, vaan hän käy keskustelua samalta viivalta kielenoppijan kanssa, koska keskustelussa eivät ole käytössä kaikki samat keinot kuin toisen syntyperäisen kanssa keskusteltaessa. Näin ollen kommunikaatiostrategioiden käyttöä ei voisi rajata vain kielenoppijoiden käyttöön ja toisaalta niillä ei ainoastaan pyritä tuottamaan haluttua ilmaisua vaan myös auttamaan toista keskustelijaa ymmärtämään, mitä puhujaksi haluaa sanoa. Tällainen kommunikaatiostrategioiden käyttäminen kertoo mielestäni osaltaan samasta ilmiöstä, joka on Salla Kurhilan väitöskirjan keskeinen ajatus (Kurhila 2003), eli että ymmärtämistä rakennetaan keskustelussa yhteistyössä vuoro vuorolta. Keskustelijat eivät keskity siihen, että saavat oman asiansa sanotuksi, vaan miettivät aktiivisesti myös sitä, miten saavat toisen keskustelijan ymmärtämään oman tarkoituksensa, ja ovat valmiita esimerkiksi käyttämään erilaisia kommunikatiivisia strategioita tavoitteen saavuttaakseen.

6.4. Osoittimien ja vastineiden yhdistelmät

Osoittimien ja vastineiden yhdistelmät olivat aineistossa aika hajanaisia, eli eri osoittimien kanssa käytettiin monia eri vastineita ja toisaalta yhdistelmien käyttäminen vaihteli yksilöllisesti. Yhdistelmät olivat tarkemmin analysoituina varsin ennalta arvattavia. Esimerkiksi toisto-osoittimen kanssa on luontevaa käyttää vahvistusvastinetta, jos osoitin on sellaisenaan hyväksyttävissä. Samoin tarkistusosoittimen kanssa on loogista käyttää joko täydennys- tai vahvistusosoitinta riippuen tarkistuksen luonteesta.

Joitakin yksittäisiä yllättäviäkin löydöksiä aineistossa oli, esimerkiksi se, että Muhammad ja Salam käyttivät epäsuorien osoittimien kanssa monipuolisimmin erilaisia vastineita. Tämä tulos on Muhammadin osalta pienoisen yllätys, koska Muhammad on kielitaitotasoltaan heikompi ja voisi olettaa, että hän ei ensinnäkään välttämättä reagoisi epäsuoriin osoittimiin ja toisaalta että hän käyttäisi kaavamaisemmin vähemmän vaativia vastineita.

Aineisto on valitettavasti sen verran suppea, että siitä on vaikea löytää esimerkiksi tiettyjä kaavamaisuuksia yksilöllisissä tai kielitaitotasoltaan eroavissa vastineiden käyttötyyleissä tai osoittimien ja vastineiden yhdistelmissä. Osoittimien ja vastineiden yhdistelmiin olisikin mielenkiintoista paneutua enemmänkin ja suuremmalla aineistolla,

koska niistä voisi löytyä uusia asioita keskustelun rakentumisesta ja ymmärtämisiongelmiä ratkaisusta.

6.5. Jatkotutkimustarpeita

Tämä tutkimus antaa vain pintaraapaisen kaltaisen kuvan siitä, mitä keskustelussa tapahtuu, kun kohdataan ymmärtämisiongelma. Aineisto on sen verran suppea, että siitä ei pysty tekemään kovin suuria johtopäätöksiä – suurin osa löydöksistä voi selittyä paitsi esimerkiksi kielitaitotasolla myös yksilöllisellä käyttäytymisellä. Kielenoppimisen tutkimuksen ja kielenopetuksen kehittämisen kannalta voisi kuitenkin olla hyödyllistä pureutua syvällisemmin siihen, miten ymmärtämisiongelmissa oikeasti selvitään ja muuttuvatko selviämisenstrategiat kielenoppimisen edistyessä. Voisi ajatella, että kielenopetukselle olisi hyötyä tietää, miten kielenoppijat reagoivat erilaisiin tilanteisiin oppimisen edistyessä. Toisaalta syntyperäisten suomenpuhujien tuotoksesta voisi saada esimerkiksi opetukseen oppia sen suhteen, mitkä ymmärtämisiongelmissa selviämisen strategiat ovat milläkin oppimisen tasolla tehokkaita.

Kielenoppijoiden strategiat eronnevat myös sen mukaan, mikä on heidän äidinkieltensä. Olisikin mielenkiintoista paneutua tarkemmin siihen, millaisia eroja selviytymisenstrategioissa on oppijoiden äidinkielen mukaan – turvautuvatko esimerkiksi venäjänkieliset eri strategioihin kuin arabiankieliset. Tällaisesta tutkimuksesta voisi olla hyötyä myös kielenopetuksen kannalta, kun opetusta voisi miettiä myös opettavien äidinkielen mukaan.

LÄHTEET

- Aalto, Eija – Latomaa, Sirkku – Suni, Minna 1997: Suomi toisena ja vieraana kielenä – tutkittua ja keskusteltua. – *Virittäjä* 4/1997 s. 530–562.
- Aalto, Eija – Suni, Minna (toim.) 1993: Kohdekielenä suomi – Näkökulmia opetukseen. Jyväskylä: Korkeakoulujen kielikeskus.
- Aston, Guy 1986: Trouble-shooting in Interaction with Learners: the more the merrier?. – *Applied Linguistics* 7 (2) s. 128–143.
- Bialystok, Ellen 1990: *Communication Strategies. A Psychological Analysis of Second-Language Use*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.
- Bongaerts, Theo – Kellerman, Eric – Bentlage A. 1987: Perspective and proficiency in L2 referential communication. – *Studies in Second Language Acquisition* 9 s. 171–199.
- Bongaerts, Theo – Poulisse, Nanda 1989: Communication Strategies in L1 and L2: Same or Different? – *Applied Linguistics* 10 (3) s. 253–267.
- Chen, Si-Qing 1990: A Study of Communication Strategies in Interlanguage Production by Chinese EFL Learners. – *Language Learning* 40 (2) s. 155–187.
- Corder, S. Pit 1978: Strategies of communication. – Matti Leiwo – Anne Räsänen (toim.) *AFinLAN vuosikirja* 23 s. 7–12. Turku: Suomen soveltavan kielitieteen yhdistys.
- Drew, Paul – Heritage, John 1992: Analyzing talk at work: an introduction. – Paul Drew – John Heritage: *Talk at work* s. 3–60. Cambridge: Cambridge University Press.
- Færch, Claus – Kasper, Gabriele 1980: *Processes and strategies in foreign language learning and communication*. Copenhagen: Copenhagen university.
- Færch, Claus – Kasper, Gabriele 1983: *Strategies in interlanguage communication*. London: Longman.
- Firth, Alan 1996: The discursive accomplishment of ‘normality’: on lingua franca English and conversation analysis. – *Journal of Pragmatics* 26 s. 237–259.
- Gass, Susan – Varonis, Evangeline M. 1994: Input, interaction, and second language production. – *Studies in Second Language Acquisition* 16 s. 283–302.
- Harder, P. 1980: Discourse as self-expression – on the reduced personality of the second language learner. – *Applied Linguistics* I/3 s. 262–270.
- Heritage, John 1984: *Garfinkel and Ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.
- Järvinen, Sari 2001: Sanojen selittämisestä suomi toisena kielenä -oppitunnilla. – Taija Nieminen (toim.): *Vuorovaikutus ja suomen kielen oppiminen*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Kalin, Maija 1995: Coping with problems of understanding. Repair sequences in conversations between native and non-native speakers. *Studia Philologica Jyväskyläensia*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kurhila, Salla 2000: Keskusteluanalyysin esittelyä ja rajankäyntiä – kakkoskielisten keskustelujen haaste. – Kari Sajavaara – Arja Piirainen-Marsh (toim.): *Kieli, diskurssi ja yhteisö* s. 359–381. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, soveltavan kielitutkimuksen keskus.

- Kurhila, Salla 2003: Co-constructing understanding in second language conversation. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kurhila, Salla 2003a: Kakkoskielistä vuorovaikutusta. Väitöksenalkajaisesitys Helsingin yliopistossa 18. kesäkuuta 2003. – Virittäjä. Kotikielen seuran aikakauslehti 4/2003 s. 580–584.
- Larsen-Freeman, Diane – Long, Michael H. 1991: An Introduction to Second Language Acquisition Research. Malaysia: Longman.
- Long, Michael H. 1983: Native speaker/non-native speaker conversation and the negotiation of comprehensible input. – *Applied Linguistics* 4 s. 126 – 141.
- Long, Michael H. 1985: Input and second language acquisition theory – Susan M. Gass – Carolyn G. Madden (toim.): *Input in second language acquisition* s. 377–393. Cambridge: Newbury House Publishers.
- Long, Michael H. – Inagaki, Shunji – Ortega, Lourdes 1998: The role of implicit negative feedback in SLA: models and recasts in Japanese and Spanish – *The Modern Language Journal* 82 s. 357–371.
- Mackey, Alison – Philp, Jenefer 1998: Conversational interaction and second language development: recasts, responses, and red herrings? – *The Modern Language Journal* 82 s. 338–356.
- Martin, Maisa 1999: Suomi toisena ja vieraana kielenä. – Kari Sajavaara – Arja Piirainen-Marsha (toim.): *Kielenoppimisen kysymyksiä* s. 157–178. Jyväskylä: Soveltavan kielitutkimuksen keskus, Jyväskylän yliopisto.
- Martin, Maisa – Siitonen, Kirsti – Tarnanen, Mirja 1995: Suomen kielen taidot puntarissa. – Virittäjä. Kotikielen seuran aikakauslehti 5/1995 s. 94 – 100. Helsinki.
- Norrick, Neal R. 1991: On the organization of corrective exchanges in conversation. – *Journal of Pragmatics* 16 s. 59 – 83.
- Nuolijärvi, Pirkko 1990: Keskusteluntutkimus – Klaus Mäkelä (toim.), *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta* s. 114 – 161. Helsinki: Gaudeamus.
- Opetushallitus 1995: Yleisten kielitutkintojen perusteet. Opetushallitus, Helsinki
- Opetushallitus, Yleiset kielitutkinnot, www.oph.fi/yleiset_kielitutkinnot (jatkuvasti päivitettävä)
- Peräkylä, Anssi 1997: Institutionaalinen keskustelu. – Liisa Tainio (toim.) *Keskusteluanalyysin perusteet* s. 177 – 209. Tampere: Vastapaino.
- Pica, Teresa 1994: Research on Negotiation: What Does It Reveal About Second-Language Learning Conditions, Processes, and Outcomes. – *Language Learning* 44 s. 493–527.
- Sacks, Harvey – Schegloff, Emanuel A. – Jefferson, Gail 1974: A simplest systematics for the organization of turn-taking in conversation. – *Language* 50 (4) s. 696–735.
- Schegloff, Emanuel A. 1992: Repair after next turn: the last structurally provided defense of intersubjectivity in conversation. *American Journal of Sociology* 97 s. 1295–1345.
- Schegloff, Emanuel A. – Jefferson, Gail – Sacks, Harvey 1977: The Preference for Self-correction in the Organization of Repair in Conversation. – *Language* 53 s. 361 – 382.
- Selinker, Larry 1972: Interlanguage – *International Review of Applied Linguistics* 10 s. 209 – 231.

- Seppänen, Eeva-Leena 1997: Vuorovaikutus paperilla – Liisa Tainio (toim.): Keskusteluanalyysin perusteet s. 18–31. Tampere: Vastapaino.
- Suni, Minna 1993: Oppijan tavoitteena arkikeskustelussa selviytyminen – Eija Aalto – Minna Suni (toim.), Kohdekielenä suomi – Näkökulmia opetukseen s. 107–133. Jyväskylä: Korkeakoulujen kielikeskus.
- Suni, Minna 1995: Merkitys, muoto ja yhteisymmärrys. Merkitysneuvottelut syntyperäisen suomenpuhujan ja suomenoppijan keskusteluissa. Lisensiaatintyö. Jyväskylä.
- Suni, Minna 2003: Mitä suomi toisena kielenä onkaan. – Virittäjä. Kotikielen seuran aikakauslehti 3/2003 s. 422–426. Helsinki.
- Tarnanen, Mirja 1994: Miksi puheen ymmärtämistä kannattaa opettaa? – Eija Aalto – Minna Suni (toim.): Suuntaa suomenopetukseen – tuntumaa tutkimukseen s. 175–194. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Tarone, Elaine 1980: Communication strategies, foreigner talk, and repair in interlanguage. – *Language Learning* 30 s. 409–437.
- Taylor, Talbot J. 1992: *Mutual misunderstanding*. London: Routledge.
- Wagner, Johannes 1996: Foreign language acquisition through interaction – A critical review of research on conversational adjustments. – *Journal of Pragmatics* 26 s. 215–235.
- Wagner, Johannes – Firth, Alan 1997: *Communication strategies at work*. – Gabriele Kasper – Eric Kellerman (toim.) *Communication strategies* s. 323–344. London: Longman
- Varonis, Evangeline M. – Gass, Susan 1985: Non-native/Non-native Conversations: A Model for Negotiation of Meaning. – *Applied Linguistics* 6 s. 71–90.
- Willems, Gérard M. 1987: *Communication Strategies and their Significance in Foreign Language Teaching*. – *System* vol 15, no. 3, s. 351–364.
- Zaman-Zadeh, Minna 1996: ”Anteksi en ymätä”. Ymmärtämisen ongelmat ja niiden käsittely suomenoppijoiden välisissä keskusteluissa. – Helena Sulkala – Minna Zaman-Zadeh (toim.): *Suomenoppijan kieli tutkimuskohteena* s. 176–208.

**LIITE 1: KIELENOPPIJOIDEN JA MATIN OSOITTIMIEN JA VASTINTEN
YHDISTELMÄT**

Liitetaulukko 1: Kielenoppijoiden käyttämät osoittimet ja Matin vastineet niihin

Kielenoppija	TA+VA	TA+VA+TÄY	TA+TÄY	TA+TO+TÄY	TA+PA	TO+TÄY	TO+TA	TO+PA	TO+VA	TO+TO	VV+TÄY
ARTIM	1							1			
SALAM	1					2					8
NATASHA			1	1				1			1
MUHAMMAD		2			1						1
SVETLANA	1		2		1		1				4
JEKATERINA	2								1	1	
	5	2	3	1	2	2	1	2	1	1	14

VV+TÄY+KV	VV+KV	VV+KV+TÄY	VV+TO	VV+TO+TÄY	VV+PA	VV+PA+KV	VV+NVB+PA	VV+EKS+TA	VV+EKS+TO	VV+VE	VV+TA
				1	1						
1											
	3	1	1			1	1	1	1	1	
			1		1						1
1	3	1	2	1	2	1	1	1	1	1	1

EKS+TA+KV	EKS+PA	EKS+JA	EKS+TO	EKS+TO+TÄY	MP+PA	MP+NVB+TA+TÄY	MP+TÄY	NVB+LV	NVB+VE	NVB+TÄY	NVB+JA	NVB+AV
										1		
1												
	1					1	1	1				
							3					
		3	1	1	1						2	1
1	1	3	1	1	1		1	4	1	1	2	1

NVB+TO+TO+AV	NVB+TO+TO+PA+TÄY	NVB+PA	NVB+VV+TÄY	NVB+VV+VE	KV+TA+LV
					1
1		1	2	1	1
1		1	2	1	1

Liitetaulukko 2: Matin käyttämät osoittimet ja kielenoppijoiden vastineet niihin

	TA+VA	TA+VA+TO	TA+VA+TÄY	TA+VA+JAT	TA+TÄY	TA+TO	TA+TO+TÄY	TA+TO+JAT	TA+PA	TO+TÄY	TO+TÄY+PA	TO+TÄY+JAT
ATANAS			1		3							
ALAA	4	2	3	2	2	1	2					
NATALIA	1				1	1	1			1		
HOUSAM			6		1	3				3		
JELENA	2		1		6	1	2	1	1	3		1
ANZELIKA	2		1			3	1			3	1	
	9	2	12	2	13	9	6	1	1	10	1	1

TO+TO	TO+TO+TÄY	TO+TO+JAT	TO+TO+TÄY+PA	TO+TA	TO+TA+TO	TO+TA+TO+VA	TO+PA	TO+VA	TO+VA+TÄY	TO+VA+JAT	VV+TÄY	VV+KV
1	1											
5	3		1		1	1		6	1	2	1	
4	1							6	4	1		
5	1	2						2	1	1	2	1
4	6	1					1	2	4		2	
1	1							2			1	
20	13	3	1		1	1	1	18	10	4	6	1

EP+TO	EP+TO+TÄY	EP+PA+TO	EP+KI+TÄY	EP+TA	EKS+JA	MP+PA	TÄY+TO	TÄY+TO+TÄY	TÄY+VA
			1					1	
	1	1					3	2	3
							1	1	
				1			1		
2						1	1		
							2		
2	1	1	1	1		1	8	4	3

Taulukoissa käytetyt lyhenteet

OSOITTIMET

suorat

- TA Tarkistus
TO toisto
TÄY täydennys
EKS eksplisiittiset

epäsuorat

- MP miminipalaute
NVB nonverbaalinen
VV Väärä vastaus

VASTINEET

- VA Vahvistus
TO Toisto
TÄY Täydennys
PA Parafraasi
VVE valmis vastausvaihtoehto
TA ymmärt. tarkistus
KV koodinvaihto
JA kysymyksen jakaminen

LIITE 2: LITTERAATIOMERKIT

- [päällekkäispuhunnan alku
-] päällekkäispuhunnan loppu
- (.) mikrotauko: alle 1 sekunti
- (1.0) mikrotaukoa pidempi tauko; pituus ilmoitettu täysinä sekunteina
- = kaksi puhunnosta liittyy toisiinsa tauotta
- e:i (kaksoispisteet) äänteen venytys
- °joo° ympäristöä vaimeampaa puhetta
- jo- (tavuviiva) sana jää kesken
- (joo) sulkujen sisällä epäselvästi kuultu jakso tai puhuja
- (xx) sana, josta ei ole saatu selvää
- ((itkee)) kaksoissulkeiden sisällä litteroijan kommentteja ja selityksiä tilanteesta